

Polonia Sacra

Ryszard Hajduk CSsR Znudzenie słuchaczy jako wyzwanie dla głosicieli słowa Bożego • **Tomasz Bierzyński** Proclaiming the truth about marriage in the AI era... • **Henryk Sławiński** Cztery komponenty przemówienia (kazania) • **Łukasz Lipiński** The Bible between psychology, exegesis, and theology: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright, and Scott Hahn as interpreters of Scripture in the digital space • **Jerzy Swędrowski** The Word in the penitential service for the formation of conscience • **Łukasz Filipiuk OSPPE** The contextual character of the Jasna Góra Appeal • **Andrzej Draguła** Św. Augustyna koncepcja plagiatu kaznodziejskiego a wyzwania sztucznej inteligencji • **Stanisław Witkowski MS** Pasyjny wymiar apostołstwa (1 Kor 4, 9–13; 2 Kor 4, 7–12) • **Jacek Mleczek** Cechy autentycznego rozwoju doktryny według Johna Henry'ego Newmana

volume
30
2026
2 issue

Polonia Sacra

30 (2026) nr 2

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Teologiczny

Polonia Sacra · Czasopismo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Czasopismo jest indeksowane w międzynarodowych bazach danych

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities [CEJSH, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.cejsh-fcc2c184-oede-4010-966e-13c457bb6b85>], Central and Eastern European Online Library [CEEOL, <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=1617>], IC Journals Master List (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27873>), ERIH PLUS (<https://dbh.nsd.uib.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodi-cal/info?id=486839>), Polish Scientific and Professional Electronic Journals Arianta (<https://arianta.pl/#/czasopismo/12327>).

Zespół redakcyjny

redaktor naczelny – prof. dr hab. Henryk Sławiński (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), sekretarz redakcji – dr Adrian Mętel (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

Redaktorzy tematyczni

prof. dr Emmanuel Agius (University of Malta), dr Pavel Frývaldský (Katolícká Teologická Fakulta, Univerzita Karlova, Praga, Republika Czeska), dr hab. Andrzej Jastrzębski (St. Paul University, Ottawa, Kanada), dr Adrian Mętel (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), dr hab. Przemysław Nowakowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), dr Filip de Rycke (Sint-Janscentrum's-Hertogenbosch, Holandia), dr hab. Leon Siwecki (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), prof. ThDr. Marian Šuráb (Uniwersytet Komeńskiego w Bratisławie, Słowacja), prof. dr Janez Vodičar (Univerza v Ljubljani, Słowenia), dr hab. Lech Wołowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

Rada naukowa

Prof. Dr. Marco Benini (Theologischen Fakultät Trier, Niemcy), dr hab. Andrzej Draguła (prof. Uniwersytetu Szczecińskiego), prof. dr hab. Stanisław Dziekoński (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), prof. dr hab. Zygfryd Glaeser (Uniwersytet Opolski), prof. dr hab. Krzysztof Góźdz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), prof. dr hab. Dariusz Kasprzak OFMCap (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), Prof. Branko Klun (Univerza v Ljubljani, Słowenia), Prof. Dr Dariusz Kowalczyk (Pontificia Università Gregoriana, Rzym), Prof. Dr. habil. Josef Spindelboeck (Philosophisch-Theologische Hochschule St. Pölten, Austria), doc. ThDr. Ľubomír Petrik, PhD. (PhD., Greckokatolicki Wydział Teologiczny Uniwersytetu Preszowskiego w Preszowie, Słowacja), prof. dr hab. Leszek Szewczyk (Uniwersytet Śląski w Katowicach), Doc. ThDr. Peter Tirpak (PhD., Greckokatolicki Wydział Teologiczny Uniwersytetu Preszowskiego w Preszowie, Słowacja), prof. dr hab. Anna Zellma (Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie)

Recenzenci

dr hab. Przemysław Artemiuk (prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), prof. dr hab. Krzysztof Bardski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), dr hab. Antoni Bartoszek (Uniwersytet Śląski w Katowicach), dr hab. Wiesław Block (Pontificia Universitas Antonianum, Rzym), prof. dr hab. Józef Budniak (Uniwersytet Śląski w Katowicach), prof. dr hab. Janusz Kazimierz Bujak (Uniwersytet Szczeciński), prof. dr hab. Marek Chmielewski (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), ks. dr Sławomir Czajka (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), prof. dr hab. Andrzej Derdziuk (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), dr hab. Andrzej Draguła (prof. Uniwersytetu Szczecińskiego), prof. dr hab. Stanisław Dyk (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), Prof. Dr. Dr. Markus Enders (Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg, Niemcy), dr hab. Marek Fiałkowski OFMConv (prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II), dr hab. Janusz Gręźlikowski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), dr hab. Krystian Kałuża (profesor Uniwersytetu Opolskiego), prof. dr hab. Andrzej Kiciński (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), dr hab. Tomasz Kopiczko (prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), dr Bogdan Kulik MSF (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Rafał Mariusz Kowalski (Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu), dr hab. Lech Król (Polskie Towarzystwo Teologiczne), dr hab. Dariusz Kwiatkowski (prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Adam Kubiś (prof. Katolic-

kiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II), prof. dr hab. Dariusz Lipiec (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), dr hab. Jacek Mastej (prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II), dr hab. Jan Miczyński (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), Prof. Dr. Philipp Müller (Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Niemcy), prof. dr hab. Leon Nieścior (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), prof. dr hab. Jacek Przemysław Nowak (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), dr hab. Piotr Piasecki (prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr Tomasz Picur (Instytut Teologiczny w Przemyslu), dr hab. Józef Pochwat MS (Międzyzakonne Formacyjne Studium Teologiczne w Krakowie), Dr. Bernard Pottier (Institute of Theological Studies in Brussels, Belgia), dr hab. Andrzej Pryba (prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), prof. dr hab. Wiesław Przygoda (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), prof. dr hab. Mariusz Rosik (Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu), dr Maciej Raczynski-Rożek (Akademia Katolicka w Warszawie), prof. dr hab. Jarosław Różański (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), dr hab. Andrzej Sarnacki SJ (prof. Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie), ks. dr hab. Roman Bogusław Sieroń (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), dr hab. Maciej Szczepaniak (prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Ryszard Skrzyniarz (prof. Akademii Zamojskiej), dr hab. Cezary Smuniewski (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Piotr Stanisław (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), ks. dr Jerzy Swędrowski (Akademia Katolicka w Warszawie), Dr. Marc Timmermans (Institut d'Études Théologiques, Bruksela, Belgia), dr Bartosz Trojanowski (Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu), dr hab. Jerzy Tupikowski (prof. Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu), Prof. Dr. Janez Vodičar (University of Ljubljana, Słowenia), prof. dr hab. Zbigniew Wanat (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), prof. dr hab. Paweł Warchoł (Akademia Katolicka w Warszawie), prof. dr hab. Norbert Widok (Uniwersytet Opolski), dr Michał Wilkosz (Polska Misja Katolicka w Niemczech, Hanower), dr hab. Sebastian Wiśniewski OMI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Paweł Wygralak (prof. Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr Kamil Zadrozny (Akademia Katolicka w Warszawie), dr hab. Zbigniew Zaremski (prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Redakcja językowa

Justyna Mroczkowska (język polski), Elizabeth Mazur, dr hab. Lech Wołowski (język angielski), Maria Rosaria Goffredo (język włoski), Theresia Leimer (język niemiecki), Irene Obradors Palau (język hiszpański), Viviane De Rycke-Verhoeven (język francuski)

Fotografia na okładce

fot. H. Sławiński

Projekt layoutu i łamanie

Piotr Pielach

Copyright © 2026 by Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

ISSN 1428-5673 (wersja drukowana)

ISSN 2391-6575 (wersja online, referencyjna)

Adres redakcji

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie · Wydział Teologiczny
31-002 Kraków · ul. Kanoniczna 9

Wydawca

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie · 31-002 Kraków · ul. Kanoniczna 25

Informacje dla Autorów

„Polonia Sacra” to czasopismo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie założone w 1918 roku przez ks. dr. Jana Nepomucena Fijałka, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, zostało wznowione w 1997 roku na ówczesnej Papieskiej Akademii Teologicznej. W czasopiśmie publikowane są artykuły, sprawozdania i recenzje z dziedziny teologii.

Redakcja przyjmuje jedynie niepublikowane dotąd teksty, zredagowane zgodnie z wymogami dla autorów Wydawnictwa Naukowego UPJPII. Tekst powinien mieć klarowny układ: wstęp określający cel i strukturę wywodu (ewentualnie także stan badań nad zagadnieniem), część merytoryczną i podsumowanie zawierające wnioski. Artykuły powinny mieć objętość 20–40 tys. znaków ze spacjami wraz przypisami, bibliografią, metadanymi i abstraktami oraz być zaopatrzone w:

1. Numer ORCID, e-mail i afiliację (miejsce zatrudnienia) pod nazwiskiem autora.
2. Notę biograficzną (do 40 wyrazów) w pierwszym przypisie przy nazwisku.
3. Tytuł, abstrakt w języku polskim (750–1000 znaków ze spacjami, tj. 100–120 słów) i słowa kluczowe.
4. Tytuł, abstrakt w języku angielskim (750–1000 znaków ze spacjami, tj. 100–120 słów) i słowa kluczowe.
5. Bibliografię ułożoną w porządku alfabetycznym na końcu artykułu.
6. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkladzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów, jeśli takie wsparcie zostało udzielone.
7. Abstrakt artykułu powinien zawierać: (1) określenie problemu podjętego w artykule; (2) strukturę przeprowadzonej analizy; (3) metodę; (4) główny wynik albo wniosek analiz.
8. Średni czas oczekiwania na publikację artykułów, które uzyskały pozytywne recenzje (*double-blind review*) i zostały zaakceptowane przez redakcję, wynosi 180 dni.

Aby przeciwdziałać przypadkom *ghostwriting* i *guest authorship* redakcja wymaga ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji, szczególnie jeśli chodzi o autorstwo koncepcji, założeń, metod i poszczególnych fragmentów tekstu. Konieczne jest również informowanie redakcji o źródłach finansowania publikacji. Ponieważ *ghostwriting* i *guest authorship* stanowią przejawy nierzetelności naukowej, autorzy artykułów proszeni są o składanie w redakcji wraz z manuskrypcem odpowiednich deklaracji dotyczących wkładu merytorycznego i finansowego podmiotów przyczyniających się do powstania publikacji. Wszelkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów.

Artykuły przesłane do publikacji podlegają ocenie dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki naukowej autora według procedury, w której autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości (*double-blind review*). Kryterium recenzji, poza metodologiczną i merytoryczną poprawnością, jest oryginalność koncepcji i wkład w rozwój nauk teologicznych. Szczegółowe informacje na stronie: <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/polonia-sacra>. Ostateczną decyzję dotyczącą przyjęcia bądź nieprzyjęcia danego tekstu podejmuje Redakcja.

Zasady wydawnicze

1. Stosujemy przypisy dolne; numer przypisu (cyfry arabskie) w tekście umieszczamy przed znakiem interpunkcyjnym kończącym zdanie lub jego część.
2. W opisach bibliograficznych stosujemy prostą wersję zapisu przecinkowego (przecinek po tytule winien być zapisany czcionką prostą, nie kursywą).
3. W przypadku dwóch lub więcej miejsc wydania rozdzielamy je półpauzą bez spacji.
4. Nie podajemy nazw wydawnictw.
5. Między numerami stron wpisujemy półpauzę – (a nie dywiz), bez spacji.
6. Wskazując stronę i następną, stosujemy zapis: s. 16n (lub wiersz 5n) oraz s. 16nn (lub wiersze 5nn).
 - A. F. Dziuba, *Dynamika wiary*, Częstochowa 1997, s. 70–109.
 - L. Uspieński, *Teologia ikony*, tłum. M. Żurowska, Poznań 1993, s. 23.
 - J. Green, *Teologia*, w: *Teologia dziś*, red. J. Kowalski, Kraków 2001, s. 73n.
7. Tytuły czasopism podajemy czcionką prostą w cudzysłowie; poszczególne elementy opisu bibliograficznego czasopism zapisujemy w sposób następujący: numer rocznika (rok wydania) numer zeszytu w roku.
 - H. Sławiński, *Problematyka polityczna w kazaniu*, „Polonia Sacra” 31 (2012) nr 2, s. 17–39.

Spis treści

- 7 **Ryszard Hajduk CSsR**
Znudzenie słuchaczy jako wyzwanie dla głosicieli słowa Bożego
- 29 **Tomasz Bierzyński**
Proclaiming the truth about marriage in the AI era: An empirical study of the conformity of chatbots with premarital teaching from the decree of the Polish Bishops' Conference
- 53 **Henryk Sławiński**
Cztery komponenty przemówienia (kazania)
- 75 **Łukasz Lipiński**
The Bible between psychology, exegesis, and theology: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright, and Scott Hahn as interpreters of Scripture in the digital space
- 95 **Jerzy Swędrowski**
The Word in the penitential service for the formation of conscience
- 109 **Łukasz Filipiuk OSPPE**
The contextual character of the Jasna Góra Appeal
- 129 **Andrzej Draguła**
Św. Augustyna koncepcja plagiatu kaznodziejskiego a wyzwania sztucznej inteligencji
- 153 **Stanisław Witkowski MS**
Pasyjny wymiar apostołstwa (1 Kor 4, 9–13; 2 Kor 4, 7–12)
- 171 **Jacek Mleczko**
Cechy autentycznego rozwoju doktryny według Johna Henry'ego Newmana

Ryszard Hajduk CSsR

 <https://orcid.org/0000-0002-8012-2184>
ryszard.hajduk@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
 <https://ror.org/05s4feg49>

Znudzenie słuchaczy jako wyzwanie dla głosicieli słowa Bożego

 <https://doi.org/10.15633/ps.30201>

Ryszard Hajduk CSsR – prof. dr hab., prowadzi zajęcia dydaktyczne na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie oraz na Wydziale Teologii św. Pawła w Cochabambie (Boliwia).

Article history • Received: 14 Aug 2025 • Accepted: 15 Sep 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Znudzenie słuchaczy jako wyzwanie dla głosicieli słowa Bożego

Nuda to trwały stan afektywny albo chwilowe nieprzyjemne uczucie, które powstaje w określonych okolicznościach z powodu braku odpowiednich bodźców pobudzających uwagę i ciekawość jednostki tym, co dzieje się wokół. Uczucie znudzenia ogarnia ludzi także w czasie spełniania praktyk religijnych. Z badań prowadzonych w obszarze nauk humanistycznych wynika, że z największą intensywnością nawiedza ono uczestników liturgii w trakcie słuchania homilii. Niniejszy artykuł ukazuje zjawisko nudy oraz przyczyny jej pojawienia się u słuchaczy słowa Bożego, a także zawiera sugestie praktyczne, które pomogą homilistom przeciwdziałać jej występowaniu u adresatów przepowiadania. Do opracowania zagadnienia zostały wykorzystane dokumenty Kościoła katolickiego, publikacje praktycznoteologiczne oraz wyniki badań empirycznych prowadzonych w obszarze komunikacji (kościelnej). Tak dobrany materiał badawczy został poddany analizie w perspektywie praktyki kaznodziejskiej i występujących w niej trudności. Sformułowane na jej podstawie obserwacje i wnioski mają przyczynić się do udoskonalenia posługi słowa, którego przekaz w formie homilii jest ważnym źródłem formacji chrześcijańskiej.

Słowa kluczowe: nuda, acedia, homilia, kaznodziejstwo, komunikacja międzyosobowa

Abstract

Boredom in listeners as a challenge for preachers of the word of God

Boredom is a persistent affective state or a momentary unpleasant feeling that arises in specific circumstances due to a lack of appropriate impulses that stimulate an individual's attention and curiosity about what is happening around them. Boredom also overwhelms people during religious practices. Research conducted in the humanities indicates that it most intensely affects liturgy participants while listening to a homily. This article explores the phenomenon of boredom and the causes of its occurrence in listeners of the Word of God, and offers practical suggestions to help homilists counteract its occurrence in those addressed by the preaching. Documents of the Catholic Church, practical-theological publications, and the results of empirical research conducted in the field of (ecclesiastical) communication were used to develop this topic. The research material thus selected was analyzed from the perspective of preaching practice and its inherent difficulties. The observations and conclusions drawn from this analysis are intended to contribute to the improvement of the ministry of the Word, the transmission of which in the form of a homily is an important source of Christian formation.

Keywords: boredom, acedia, homily, preaching, interpersonal communication

Już od wielu lat można zaobserwować u ludzi dążenie do tego, by żyć w „społeczeństwie wrażeń” albo w „społeczeństwie przyjemności”. Gdy podstawowe potrzeby ludzkie są zaspokojone, ich najważniejszym pragnieniem jest, by mieć coś z życia i uczynić z niego jedną, wielką, fascynującą przygodę¹. Wtedy też starają się swojej egzystencji nadać taki kształt, aby wypełniło ją jak najwięcej przeżyć, które można określić jako pasjonujące, zadziwiające i piękne.

Dla wielu współczesnych ludzi wielkie znaczenie mają doznania wewnętrzne, które pozwalają im uciec od monotonii, stresu i wypalenia się często nękających ich w świecie zdepersonalizowanym i stechniczowanym. Mają nadzieję, że w spotkaniu ze sferą nadprzyrodzoną zaspokoją swoje najgłębsze potrzeby, a więc znajdą wytchnienie i oświecenie, a także pokój, radość i szczęście². Z tego też względu są zainteresowani tym, co duchowe i mistyczne. W tej sferze poszukują nie tylko wyciszenia i ukojenia, ale także chcą doświadczyć czegoś niecodziennego i porównującego. Duchowość ma zarówno przemieniać ich intelekt i wolę, jak i poruszać ich emocje³.

Dzisiejszy człowiek, poszukujący ekscytacji i wciąż nowych wrażeń, za poważne zagrożenie uważa nudę. Przeżywa ją jako stan dłuższego obojętności albo chwilowe, niechciane odczucie, które pozbawia go energii i radości życia. Nuda jest także przedmiotem badań naukowych, w świetle których określana jest jako przewlekły i wszechobecny stresor o znaczących konsekwencjach psychospołecznych albo przejściowy dyskomfort, który da się złagodzić dzięki podjęciu określonych działań⁴.

Należałoby oczekiwać, że człowiek spragniony głębszych doznań, angażujący się w życie religijne i wstępujący w świat ducha znajdzie w nim

1 Por. G. Schulze, *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt a. M. 1993, s. 37–38; H.-J. Höhn, *Anlehnsbedürftige Einzelgänger oder: Die Suche nach dem eigenen Leben*, „Entschluss” 54 (1999) H. 7–8, s. 7; J. Delhey, Ch. Schneickert, *Aufstieg, Fall oder Wandel der Erlebnisorientierung? Eine Positionsbestimmung nach 30 Jahren „Erlebnisgesellschaft”*, „Zeitschrift für Soziologie” 51 (2022) H. 2, s. 114–130.

2 Por. P. Cornehl, *Erlebnisgesellschaft und Liturgie*, „Liturgisches Jahrbuch” 4 (2002), s. 53.

3 Por. P. Zimmerling, *Evangelische Spiritualität. Wurzeln und Zugänge*, Göttingen 2003, s. 135–136.

4 Por. J. D. Eastwood, A. Frischen, M. J. Fenske, D. Smilek, *The unengaged mind: Defining boredom in terms of attention*, „Perspectives on Psychological Science” 7 (2012) issue 5, s. 482.

antidotum na nudę. Doświadczenie pokazuje jednak, iż nawiedza ona ludzi także wtedy, gdy oddają się praktykom duchowym. Tak twierdzi wielu uczestników liturgii sprawowanej w kościołach katolickich, którzy odczuwają znudzenie w czasie jej celebracji, szczególnie intensywnie zaś podczas słuchania homilii⁵.

W perspektywie formacji chrześcijańskiej nie jest to błahy problem, jako że uczucie to stanowi przeszkodę w komunikacji, utrudniając słuchaczom przyjęcie orędzia zbawienia. Z tego też względu kwestię nudy należy potraktować jako doniosłe wyzwanie dla głosicieli słowa Bożego, których sposób zwracania się do audytorium i postawa na ambonie w opinii słuchaczy niejednokrotnie przyczynia się do wywołania uczucia znudzenia lub jego spotęgowania (jeśli jest to stan chroniczny, w którym znajduje się człowiek).

Celem niniejszego artykułu jest przyjrzeć się bliżej uczuciu nudy, które pojawia się u adresatów przepowiadania słowa Bożego w czasie liturgii, wskazać jego przyczyny, a następnie podać sugestie praktyczne dla homilistów. Ich uwzględnienie w trakcie przygotowania się do głoszenia słowa Bożego oraz pełnienia posługi na ambonie pozwoli mówcom kościelnym świadomie zadbać o to, by mocniej przyciągnąć uwagę słuchaczy i pobudzić ich do otwarcia serc na Ewangelię, która dla wszystkich wierzących w Chrystusa jest pokarmem duchowym i źródłem ich osobistego rozwoju duchowego.

1. Zjawisko nudy

O znudzeniu ogarniającym człowieka mówią teksty literackie i filozoficzne, a także prace naukowe z zakresu pedagogiki, teologii, psychologii i socjologii⁶. Nuda jest traktowana jako złożone zjawisko mające znaczenie dla zdrowia człowieka, jego życia psychicznego i społecznego⁷. Badania wykazały, że nuda jest skorelowana z takimi stanami zdrowia

5 Por. J. Schumacher, *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*, https://www.livenet.ch/news/gesellschaft/77313_predigten_sind_oft_spirituell_langweilig (16.06.2025).

6 Por. L. Mößle, *Langeweile*, „Das wissenschaftlichreligionspädagogische Lexikon im Internet” 2016, s. 2, <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/201104/> (14.06.2025).

7 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, „Mediterranean Journal of Humanities” 6 (2016) issue 2, s. 211.

psychicznego jak depresja i lęk oraz wywołanymi przez nie dolegliwościami somatycznymi. Jej doświadczenie prowadzi także do wycofania społecznego, które polega na ograniczaniu kontaktów z innymi ludźmi i unikaniu interakcji społecznych⁸.

Nudę określa się jako nieprzyjemny, przejściowy stan afektywny, w którym jednostka odczuwa nieznośny brak zainteresowania tym, co dzieje się wokół. Człowiek znudzony jest niezadowolony z sytuacji, która go do niczego nie pobudza⁹. Nuda to nieprzyjemne uczucie spowodowane beczynnością i jednostajnością zdarzeń oraz stan obniżonego nastroju wywołany brakiem wrażeń lub ich niezmiennością¹⁰. Nuda jest zatem doznaniem postrzeganym negatywnie, kojarzonym najczęściej z brakiem inspirującego zajęcia, niewystarczającą ilością i intensywnością bodźców zewnętrznych pobudzających uwagę oraz monotonią¹¹.

Nuda jest powiązana z wrażeniem pustki, zniekształconym poczuciem upływu czasu (spowolnienie) oraz bierną, wyczekującą postawą wynikającą z zawiedzionej nadziei, że świat zewnętrzny zapewni i zaspokoi potrzebę stymulacji¹². Nudzie towarzyszy obojętność na to, co dzieje się w otoczeniu, melancholia, niechęć, przygnębienie i bezwład, zastój i senność.

Takie emocje jak szczęście, gniew lub wstręt na ogół uzewnętrzniają się w zachowaniu i czynach człowieka. Nuda zaś nie musi demonstrować się w postaci określonych działań. Jej pojawieniu się towarzyszą inne negatywne emocje, takie jak smutek, pustka, beznadzieja, bezsens, leżenie, poczucie uwięzienia, niepokój, frustracja, lęk, zmartwienie czy gniew¹³. W zależności od poziomu rozgoryczenia ludzie znudzeni mogą także odczuwać agresję, z troskanie, niechęć lub nienawiść.

W świetle teorii stymulacji nuda to stan nieoptymalnej aktywizacji jednostki. Pojawia się on, gdy występuje niedopasowanie między potrzebą pobudzenia człowieka do działania a dostępnością stymulacji środowiskowej i jej intensywnością. Otoczenie i wychodzące z niego

8 Por. J. D. Eastwood, A. Frischen, M. J. Fenske, D. Smilek, *The unengaged mind*, s. 482.

9 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 210.

10 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 214.

11 Por. M. Finkielsztein, *Nuda a lenistwo, gnuśność i acedia*, „Maska. Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy” (2018) nr 37, s. 37.

12 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 212.

13 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 211.

bodźce mogą stanowić zbyt duże lub zbyt małe wyzwanie i w związku z tym nie zapewniać osobie satysfakcjonującego ją pobudzenia do aktywności. Nuda jest więc stanem niechcianym, który występuje, gdy nie jest możliwe osiągnięcie optymalnego poziomu pobudzenia zainteresowania dzięki impulsom wysyłanym przez środowisko¹⁴.

Podczas gdy teorie pobudzenia skupiają się na stymulujących cechach samego środowiska, teorie poznawcze skupiają się na postrzeganiu przez jednostki ich otoczenia jako monotonnego lub nieciekawego. Doświadczając znudzenia, jednostki mają obniżoną koncentrację i są zmuszone kontrolować swoją uwagę z wysiłkiem. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy docierają do nich wciąż te same treści bez pokazywania nowych aspektów rzeczywistości i bez odślaniania ich powiązań z innymi faktami¹⁵.

Z egzystencjalnego punktu widzenia nuda jawi się jako „śmierć sensu”. Taki stan powoduje, że człowiek czuje się pusty i niespełniony. Życie wypełnione nudą odbiera osobie motywację do działania. Jednostkę dotyka paraliż sprawczości – wycofuje się z życia społecznego, rezygnuje z podjęcia aktywności w swoim środowisku czy też zadowala się powtarzaniem rutynowych działań¹⁶.

Nudę można postrzegać jako chwilowy stan emocjonalny albo jako cechę osobowości, a zatem pewną stałą skłonność do jej odczuwania. Uczucie to ogarnia człowieka zwłaszcza wtedy, gdy pojawiają się w jego życiu trudności natury psychologicznej, społecznej, intelektualnej, zawodowej i relacyjnej. Mają na to wpływ różne czynniki: afektywne (konflikt między zaangażowaniem umysłowym a niespełnionymi pragnieniami), poznawcze (subiektywna interpretacja tego, co jest nudne, a poziom skupienia uwagi), behawioralne (intensywność pobudzenia ze strony środowiska) i psychofizjologiczne (reakcje cielesne i poszukiwanie doznań). Nuda jest także postrzegana w łączności z niektórymi cechami osobowości, głównie z neurotycznością i ukrytym narcyzmem¹⁷.

14 Por. J. D. Eastwood, A. Frischen, M. J. Fenske, D. Smilek, *The unengaged mind*, s. 484.

15 Por. L. Mößle, *Langeweile*, s. 5.

16 Por. J. D. Eastwood, A. Frischen, M. J. Fenske, D. Smilek, *The unengaged mind*, s. 484; P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 213; L. Mößle, *Langeweile*, s. 5.

17 Por. P. Dursun, *On the nature of boredom*, s. 216.

Od wieków doświadczenie nudy było tematem poruszonym przez filozofów, powieściopisarzy i poetów. W starożytności filozofowie greccy używali słowa „acedia”, które znaczeniowo bardzo zbliżone jest do pojęcia nudy¹⁸. Termin ten został przejęty przez pisarzy chrześcijańskich, którzy widzieli w acedii zagrożenie dla życia duchowego chrześcijan. Acedia to duchowa ospałość, „brak troski o własny byt i istnienie, czyli obojętność”¹⁹. Termin ten opisuje „rodzaj duchowej depresji, demotywuującego smutku, paraliżu duszy, «syndrom wypalenia religijnego», stan duchowego zniechęcenia i znużenia”²⁰.

W sferze psychicznej acedia znajduje wyraz w apatii, braku koncentracji i zmęczeniu, a na płaszczyźnie fizycznej objawia się jako ociężałość, bezwład i senność²¹. Dla starożytnych pisarzy chrześcijańskich acedia to gnuśność, smutek, niepokój duszy, zamęt umysłowy, niechęć do ascezy, tęsknota za bliskimi oraz strach przed śmiercią²². Według Świętego Tomasza z Akwinu acedia to „smutek, rozpacz, beznadzieja, zniechęcenie, ociężałość, obciążenie ducha”. Skutkiem acedii są „brak odwagi, bierność, agresja wobec ludzi, zła wola oraz włóczęgostwo w postaci roztrzepania umysłu, ciekawości, gadatliwości, niepokoju ciała i nieśtałości”²³. Jej przejawami są również niedbalstwo i obojętność, jak i bezzasadny lęk, wyczerpanie, pasywność, znużenie wywołane powtarzaniem tych samych czynności i „stan niezadowolenia ascetycznego”, co wierzącemu utrudnia podtrzymywanie żywej relacji z Bogiem²⁴.

Nudę duchową, czyli acedię można pojmować jako trwałą cechę osobowości, ale także jako przejściowy stan – chwilowe doznanie pojawiające się w związku z zaistniałymi okolicznościami. Jest to nieprzyjemne poczucie powolnego upływu czasu, które towarzyszy człowiekowi przy

18 Por. M. van den Berg, *Yawning in the face of God. Religious boredom as a form of activism*, „Archive for the Psychology of Religion” 46 (2024) issue 3, s. 235.

19 N. Lubińska-Spica, *Acedia jako degeneracja duszy w wyniku utraty nadziei*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 34 (2025) nr 1, s. 64.

20 M. Finkielsztein, *Nuda a lenistwo*, s. 45.

21 Por. L. Mößle, *Langeweile*, s. 2.

22 Por. N. Lubińska-Spica, *Acedia jako degeneracja duszy*, s. 65; M. Finkielsztein, *Nuda a lenistwo*, s. 45.

23 N. Lubińska-Spica, *Acedia jako degeneracja duszy*, s. 68.

24 Por. L. Mößle, *Langeweile*, s. 2; L. Misiarczyk, *Acedia według Ewagriusza z Pontu*, „Studia Płockie” 32 (2004), s. 68.

spełnianiu aktów duchowych. Takie doświadczenie pojawia się w życiu osób należących do różnych tradycji religijnych. Jej kontekstem są rytuały, lektura długich i skomplikowanych tekstów historycznych, uczenie się na pamięć wersetów zaczerpniętych z ksiąg uznanych za święte czy monotonne recytowanie modlitw²⁵.

Tymczasem przyjmuje się, że konteksty, w których ludzie realizują swe potrzeby duchowe, nie powinny wywoływać poczucia nudy. Założenie to wynika z faktu, iż ludzie zazwyczaj angażują się w praktyki religijne dobrowolnie i z wysoką motywacją, gdyż dzięki nim spodziewają się odnaleźć sens i pełnię życia²⁶. Takie podejście do praktyk religijnych i duchowych jest całkowicie uzasadnione, gdyż duchowość skłania człowieka do realizacji wyższych wartości i pozwala spojrzeć na wydarzenia życia codziennego w perspektywie nadprzyrodzonej²⁷. Człowiek uważający *sacrum* za wartość nadrzędną w jej świetle odkrywa znaczenie swojej egzystencji, łącząc w jedno swoją religijność i sposób istnienia w świecie²⁸. Wyrazem duchowości są wierzenia i praktyki religijne, a prowadzenie życia duchowego jest od zawsze dla ludzi wewnętrzną potrzebą, taką jak sen, głód, pragnienie i inne aspekty ludzkiego bytowania²⁹.

Mimo doniosłego znaczenia duchowości i religijności dla życia człowieka, wielu ludziom praktyki duchowe kojarzą się z nudą i niejednokrotnie rzeczywiście wywołują znudzenie u ich uczestników. Można to wyjaśnić tym, że niektóre osoby przestają widzieć w nich wartość, gdy stają się dla nich rutyną (np. medytacja, jednostajne marsze podczas długich pielgrzymek) lub są przez nie spełniane nie tyle ze względu na osobiste potrzeby, co z powodu podporządkowania się zewnętrznym

²⁵ Por. M. van den Berg, *Yawning in the face of God*, s. 235.

²⁶ Por. Th. Götz, J. Fries, L. Stempfer, L. Kraiger i in., *Spiritual boredom is associated with over- and underchallenge, lack of value, and reduced motivation*, „Communications Psychology” 3 (2025), article number 35, s. 1, <https://doi.org/10.1038/s44271-025-00216-7> (10.06.2025).

²⁷ Por. M. Kapała, *Duchowość jako niedoceniany aspekt psyche. Propozycja nowego ujęcia duchowości w psychologii – kategoria wrażliwości duchowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 30 (2017) nr 1, s. 9.

²⁸ Por. Z. Marek, *Duchowość chrześcijańska w kształtowaniu dojrzałego człowieka*, „Forum Pedagogiczne” 9 (2019) nr 2/1, s. 49.

²⁹ Por. M. Villena Carlos, *Cultura e identidad en los países andinos*, „Chakiñan. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades” (2018) núm 6, s. 33.

nakazom (np. uczestnictwo w celebracjach liturgicznych w określone dni)³⁰.

W latach 2021–2024 naukowcy z uniwersytetów w Wiedniu i Sussex przeprowadzili ankietę wśród 1267 dorosłych osób na temat stopnia znudzenia, jakiego doświadczali podczas praktyk duchowych. Poproszono ich o ocenę swoich uczuć w skali od 1 (brak nudy) do 5 (wielka nuda). Okazało się, że pośród takich praktyk, jak ćwiczenia jogi, medytacja, rekolekcje w ciszy, pielgrzymki i homilie głoszone w kościołach katolickich, te ostatnie wywołują największe znudzenie, gdyż aż 70% respondentów oceniło poziom nudy doświadczanej w czasie przepowiadania słowa Bożego na 5³¹. We wcześniejszym badaniu przeprowadzonym wśród niemieckich katolików około 50% respondentów stwierdziło, że nuda podczas nabożeństw katolickich ogarnia ich przede wszystkim w czasie słuchania homilii³². Na znudzenie słuchaczy głoszonymi homiliami wskazują również prace polskich autorów³³.

Skoro wierni nudzą się w czasie słuchania homilii, to znaczy, że posługa homilistów nie wychodzi naprzeciw ich oczekiwaniom i możliwościom percepcyjnym. Ważne jest zatem poznanie przyczyn pojawienia się nudy u audytorium w czasie głoszenia słowa Bożego, aby homiliści w swojej postudze mogli uniknąć takich działań i postaw, które odbierają słuchaczom motywację do słuchania słowa.

2. Znudzenie w czasie słuchania homilii

Dokumenty kościelne podkreślają, że homilia jest częścią liturgii, a zatem aktem uwielbienia Boga³⁴, ale także serdecznym dialogiem między

³⁰ Por. Th. Götz, J. Fries, L. Stempfer, L. Kraiger i in., *Spiritual boredom*, s. 1.

³¹ Por. Th. Götz, J. Fries, L. Stempfer, L. Kraiger i in., *Spiritual boredom*, s. 7.

³² Por. J. Schumacher, *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*.

³³ Por. S. Mikołajczak, *Uczestnictwo we Mszy świętej w opinii studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, rozprawa doktorska, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018 (mps), s. 128–134; T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth: The problem of symmetry. A sociological and textual analysis*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 4 (2022), s. 99–114; H. Sławiński, „Homilie to często kłęska”. Konieczność poprawy jakości homilii, „Polonia Sacra” 27 (2023) nr 3, s. 79–104.

³⁴ Por. Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 29.06.2014, Poznań 2015, 4.

Panem a Jego ludem³⁵. Ma ona być formą komunikacji kościelnej, która przyczynia się do duchowego rozwoju wiernych, pozwalając im zgłębiać prawdy zbawcze i zobowiązania wynikające z przynależności do Kościoła. Homilia nie będzie jednak w stanie spełnić tej roli, gdy w czasie jej głoszenia znudzeni słuchacze myślą o czymś innym, postrzegają przekazywaną im treść jako nieistotną i nie wrócą już do niej w przyszłości³⁶.

Ze wspomnianych już wcześniej badań wynika, że niektóre praktyki duchowe mogą okazać się dla ludzi nudne, gdy w ich ramach wymaga się od nich zbyt dużo albo zbyt mało, czyli *de facto* to, co dociera do człowieka, jest postrzegane przez niego jako zbyt oczywiste lub zbyt trudne³⁷. W pierwszym przypadku przyczyną nudy jest przewidywalność tego, co zostanie powiedziane w czasie homilii. Przepowiadanie liturgiczne wydaje się monotonne, gdy nic słuchaczy nie zaskakuje i nie zadziwia, ponieważ stale powracają w nim te same wątki, a wiernym wydaje się, że wszystko to już wielokrotnie słyszeli. Słuchaczy usypia powtarzanie tych samych, zużytych frazesów, czyli jakaś powierzchowna gadanina, w której brakuje próby zgłębienia tematu lub ukazania go w sposób kreatywny³⁸.

Adresatów słowa Bożego irytuje także zbyt duża drobiazgowość i rozwlekłość, gdy mają wrażenie, że zamiast przeprowadzania długich wywodów całą istotną treść można by przekazać w krótkiej wypowiedzi. Znudzenie ogarnia słuchaczy także wtedy, gdy homilia przybiera postać parafrazy fragmentu Ewangelii, który dopiero co został odczytany³⁹. Wszystko to rozprasza słuchaczy, którzy odczuwają niechęć do przekazywanej im treści i zaczynają myśleć o czymś innym.

Uczucie nudy pojawia się u adresatów słowa Bożego także wtedy, gdy przekazywana jest im jakaś „niedostępna, nudna, fikcyjna nauka”⁴⁰.

35 Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska Evangelii gaudium*, 24.11.2013, 137.

36 Por. J. Schumacher, *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*.

37 Por. L. Mölle, *Langeweile*, s. 5.

38 Por. S. Mikołajczak, *Uczestnictwo we Mszy świętej w opinii studentów*, s. 129; T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 106.

39 Por. C. Lecuit, „Pourquoi les sermons sont-ils si ennuyeux?” *Les dessous de l'enquête choc sur la perception des homélies*, <https://www.famillechretienne.fr/37698/article/pourquoi-les-sermons-sont-ils-si-ennuyeux-les-dessous-de-lenquete-choc-sur-la> (15.06.2025).

40 T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 106.

Gdy homilie są zbyt abstrakcyjne i mało realistyczne, wielu wiernych nie potrafi nawiązać osobistego kontaktu z przekazywaną im treścią⁴¹. Słuchacze słowa Bożego krytycznie odnoszą się do homilii, w których brakuje odniesienia do codziennego życia oraz do spraw bieżących i nie ma w nich konkretnych wskazań praktycznych. Nuda ogarnia wiernych, gdy w słowach homilisty nie są w stanie znaleźć niczego dla siebie. Irytację i niechęć do słuchania wywołuje u nich abstrahowanie od problemów egzystencjalnych, a z drugiej strony poruszanie obcych im zagadnień politycznych i ekonomicznych oraz „udzielanie rad, których nie można wprowadzić w życie”⁴².

Znudzenie pojawia się także wówczas, gdy mówca stale czyni jakieś dygresje, odchodząc od tematu, albo przeprowadza jedno studium przypadku po drugim, co sprawia, że słuchaczom trudno wyciągnąć z nich jakieś konkretne wnioski. Wiernym niełatwo także skupić uwagę, gdy w wystąpieniu homilisty wplecionych jest wiele luźno ze sobą powiązanych historii, co nie pozwala zrozumieć przesłania homilii⁴³.

Zbyt trudny dla odbiorców i w konsekwencji prowadzący do znudzenia homilią bywa język głosicieli słowa Bożego – hermetyczny, archaiczny, odległy⁴⁴. Słuchacz rezygnuje ze słuchania, gdy nie rozumie pojęć używanych przez mówcę. Uczucie nudy wywołują przemówienia kościelne przepełnione specjalistycznym słownictwem, co w tym przypadku na ogół równoznaczne jest ze zbyt akademicką, czyli fachową terminologią teologiczną, z którą nie muszą być obeznani wszyscy uczestnicy liturgii⁴⁵. Nie ułatwia słuchania homilii posługiwanie się przez mówcę bardzo długimi, skomplikowanymi zdaniami, co sprawia, że przekaz staje się niejasny i zawiły⁴⁶.

Do wywołania znudzenia u słuchaczy słowa Bożego może przyczynić się brak logicznej struktury wypowiedzi. Chociaż ludzie rozumieją poszczególne słowa, nie wiedzą, co chce przekazać mówcy i do czego zmierza, gdy w jednej homilii stara się wyjaśnić po kolei każdy akapit

41 Por. J. Schumacher, *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*.

42 T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 107.

43 Por. T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 105.

44 Por. H. Sławiński, „Homilie to często klęska”, s. 92.

45 Por. T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 106.

46 Por. C. Lecuit, „Pourquoi les sermons sont-ils si ennuyeux?”.

czytań liturgicznych i treść poszczególnych modlitw mszalnych, łącząc to wszystko z aktualnym nauczaniem papieża i listem pasterskim biskupa⁴⁷. Przemówienia nieprzemyślane, a przez to chaotyczne wprowadzają słuchaczy w stan dezorientacji i rozkojarzenia, a tym samym skłaniają ich do rezygnacji ze wsłuchiwania się w głos homilisty.

W opinii wielu słuchaczy homilie głoszone w kościołach katolickich są zbyt długie, a przez to nudne. Odczucie to pojawia się wtedy, gdy człowiek przez większy okres czasu poddany jest jednostajnej stymulacji albo gdy nie jest przyzwyczajony do długotrwałego wsłuchiwania się w komunikaty werbalne⁴⁸. Z badań ankietowych przeprowadzonych we Francji wynika, że prawie 80% słuchaczy słowa Bożego uważa, iż ich czas koncentracji na przekazie słownym wynosi mniej niż 8 minut⁴⁹. Mając ponadto na względzie fakt, iż wielu wiernych korzysta na co dzień z serwisów społecznościowych (np. Twitter, czyli „X”, Facebook, Instagram), które pozwalają na wymianę krótkich komunikatów, trudno im wysłuchać piętnastominutowej homilii (a podobno wystąpienia niektórych homilistów trwają nawet 45 minut!)⁵⁰. Nie może zatem budzić zdziwienia fakt, iż sama długość przemówienia – nawet interesującego w swej treści i przystępnego w swej formie – przyczynia się do „uśpienia” słuchaczy.

Nie bez znaczenia dla stopnia zainteresowania wiernych homilią jest styl, w jakim przemawia głosiciel słowa Bożego. Wierni nieraz skarżą się na bezbarwne, pozbawione energii przemówienia mówców kościelnych czy też na ich stłumiony, monotonny głos⁵¹. Jest to irytujące zwłaszcza wtedy, gdy homilista mówi o zwycięstwie Chrystusa i misji głoszenia Ewangelii, o radości i szczęściu, a sprawia wrażenie, jakby sam był kimś wycofanym, smutnym czy rozczarowanym. Niechęć, a także obojętność i nudę wywołuje u słuchaczy duchowny przekazujący im bez pasji

47 Por *qué aburrimos tanto en las homilías*, <https://www.infocatica.com/blog/cura.php/1604221053-por-que-aburrimos-tanto-en-la> (17.06.2025); E. Flügge, *Der Jargon der Betroffenheit. Wie die Kirche an ihrer Sprache verreckt*, München 2016, s. 111.

48 Por. H. Sławiński, „Homilie to często klęska”, s. 92; J. Schumacher, *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*; M. Finkelsztejn, *Nuda a lenistwo*, s. 37.

49 Por. C. Lecuit, „Pourquoi les sermons sont-ils si ennuyeux?”.

50 Por. *Por qué aburrimos tanto en las homilías*; T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 106.

51 Por. *Por qué aburrimos tanto en las homilías*.

i osobistego zaangażowania słowo Boże, a tym samym niejako zaprzeczający swoją postawą temu, że jest ono pełną mocy Dobrą Nowiną, budzącą podziw i entuzjazm.

Nuda jest przeciwieństwem żaru serca⁵². Podobnie więc jak pasja głosiciela słowa Bożego rozpala słuchaczy, tak też udziela się im ogarniające go znudzenie (*acedia*). Zniechęcony powtarzalnością treści i aktów religijnych mówca kościelny już samym swoim pojawieniem się na ambonie daje uczestnikom liturgii do zrozumienia, że teraz będą musieli cierpieć z powodu „nieznośnej długości czasu” (Józef Ignacy Kraszewski).

3. W kierunku owocnej stymulacji uwagi słuchaczy

Badacze zajmujący się zjawiskiem nudy w sferze duchowej sugerują homilistom, by podchodzili do słuchaczy w sposób zindywidualizowany⁵³. Mówcy kościelni powinni wiedzieć, do kogo przemawiają, czyli znać życie słuchaczy i sposób, w jaki ci na co dzień komunikują się ze sobą. Wierni są zainteresowani prawdą o swoim życiu, o swoich radościach i zmartwieniach, nie można jednak mówić o ludzkich doświadczeniach „z zewnątrz”, z dystansu. Trzeba razem z ludźmi szukać słów, aby można było o tym opowiedzieć. Dlatego przepowiadanie musi być owocem konwersacji, w której uczestniczy homilista. Gdy ludzie odnajdą w jego słowach echo swoich własnych słów, z większą uwagą będą się wsłuchiwać w jego przekaz⁵⁴.

Dobry homilista mówi nie tylko do rzeczy, ale i do ludzi. Tak czyni Jezus, który głosząc Dobrą Nowinę, odnosi się do życia codziennego i reaguje na pojawiające się w nim konflikty, obłudę czy niesprawiedliwość. Sprowokowany przez okoliczności Syn Boży nieraz odwołuje się w swoich słowach do Starego Testamentu. Mając na względzie konkretną sytuację, Jezus ukazuje ludziom w świetle tekstów biblijnych wolę i działanie Boga (por. Mt 9, 9–13; Mk 7, 1–12; Łk 10, 25–37). Nie chodzi Mu o to, aby w formie wykładu przybliżyć im bogactwo treści jakiegoś fragmentu Biblii, ale używa go, aby odsłonić aktywną obecność Boga w ludzkiej

⁵² Por. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 143.

⁵³ Por. Th. Götz, J. Fries, L. Stempffer, L. Kraiger i in., *Spiritual boredom*, s. 10.

⁵⁴ Por. T. Radcliffe, *The sacramentality of the word*, w: K. Pecklers, *Liturgy in a postmodern world*, London–New York 2003, s. 139–142.

rzeczywistości (por. Łk 4, 18–19). Wskazuje im tym samym drogę do świadczenia Jego dobroci oraz bliskości tu i teraz. W ten sposób pobudza zainteresowanie słuchaczy, którzy są poruszeni Jego „pełnymi wdzięki słowami” (Łk 4, 22)⁵⁵.

Pragnieniem wierzących jest, by w centrum homilii był Jezus, który wspańiałomyślnie składa siebie w zbawczej ofierze⁵⁶. Spotkanie, a więc nawiązanie relacji z Jezusem – żywą Osobą, a potem jej ciągle umacnianie, nadaje życiu ludzkiemu „nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie”⁵⁷. To On jest źródłem życia i jego pełnią. To życie zaś konkretyzuje się w codziennych sytuacjach. Dlatego też mówca kościelny przyciąga uwagę słuchaczy wtedy, gdy ukazuje Osobę Jezusa przemieniającego ich życie. Z tego też względu winien korzystać z odpowiedniego języka – obrazów, historii i przypowieści, aby wskazać na sytuacje, w których zmartwychwstały Pan wychodzi ludziom naprzeciw⁵⁸.

Gdy Jezus zabiera głos, sam Bóg działa w danym momencie. To w swoim Synu, Jezusie, Bóg podejmuje inicjatywę i zwraca się do ludzi. W czasie liturgii Bóg działa, przemawia i nawiązuje dialog z ludźmi dzięki posłudze kapłana⁵⁹. Homilista, kontynuując misję Jezusa, wskazuje swoimi słowami na żywą obecność Boga w liturgii, która jest kontekstem przepowiadania. Homilia wpisuje się w anamnezę, czyli we wspomnienie uobecniające, którym liturgia jest w swej istocie. Głoszenie Ewangelii osiąga cel, gdy przez posługę homilisty sam Bóg swoim słowem tworzy fakty i zmienia życie⁶⁰, a ludzie stają się tego świadkami.

Wierni, którzy gromadzą się w kościele na mszy świętej, chcą spotkać Boga, a nawet Go „zobaczyć”. Dlatego homilista winien kierować uwagę słuchaczy na Jego obecność i wielkie rzeczy, których dokonuje dla

55 Por. D. J. Goergen, *Jesus of Nazareth, itinerant preacher*, w: M. Monshau, *The grace and task of preaching*, Dublin 2006, s. 80–81.

56 Por. T. Adamczyk, M. Klementowicz, *The homily in the eyes of the youth*, s. 107.

57 Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005, 1.

58 Por. W. Uranga, *Comunicación, Iglesia y sociedad. Visión socio-ecclesiológica de la comunicación*, w: G. Ravasi, J. McDonnell, W. Uranga, *Evangelización y comunicación*, Caracas 1994, s. 135–136; E. Tiefensee, *Vorsichtige Neugier. Glaubensvermittlung in radikal säkularen Kontexten*, „Theologisch-Praktische Quartalschrift” 156 (2008) H. 2, s. 151.

59 Por. L. Mödl, *Wenn's ums Überleben geht*, „Klerusblatt” 84 (2004), s. 200.

60 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, 30.11.2007, 2; R. Hajduk, *Jak ci, którzy nacinają sykomy. Posługa słowa w świetle nauczania Josepha Ratzingera (Benedykta XVI)*, „Studia Redemptorystowskie” 9 (2011) nr 1, s. 206–207.

człowieka. Mistagogia, której celem jest zapoznanie ludzi ze znaczeniem znaków i gestów liturgicznych, jest czymś wtórnym. Nie chodzi o wzbogacenie wiedzy, lecz o doświadczenie bliskości i mocy Boga.

„Rzeczywistość przewyższa ideę”⁶¹. Chociaż nie ma przepowiadania słowa Bożego bez głoszenia zdrowej nauki chrześcijańskiej, nie można ukazywać Ewangelii wyłącznie jako źródła definicji doktrynalnych⁶² ani też sprowadzać posługi homiletycznej do przekazu „kilku doktryn, czasem bardziej filozoficznych niż ewangelicznych”⁶³. Przemówienie nawet zgrabnie zredagowane i w pełni zgodne z Magisterium Kościoła, ale abstrahujące od życia słuchaczy, nie przykuje ich uwagi ani nie poruszy ich serc. Ludzie czują się przyciągnięci przez Kościół i ożywia się w nich pragnienie pełniejszego życia chrześcijańskiego, gdy jego posługa pomaga im lepiej zrozumieć rzeczywistość i patrzeć na nią w świetle wiary, czyli „z punktu widzenia Jezusa, Jego oczami”⁶⁴.

Homilista jest sługą słowa, ale równocześnie także słuchaczy (por. 2 Kor 1, 24). Winien zatem zadbać o treść swojej komunikacji, aby jego głoszenie Bożego orędzia stanowiło odpowiedź na ich potrzeby i pytania. Jak każdy ludzki wytwór, tak i przekaz kaznodziejski – nawet najdoskonalszy w swej postaci – nie wzbudzi zainteresowania, jeśli jego zawartość nie będzie przez ludzi postrzegana jako cenna i przydatna w perspektywie całej ich egzystencji. Dlatego też homilie powinny mieć relewancję, czyli odnosić się do tego, co zaprzęta głowę słuchaczy. Homilia nie będzie nudna, gdy mówi o tym, co aktualnie się dzieje i gdy pomaga człowiekowi, podobnie jak *lectio divina*, dokonać w świetle Bożej prawdy rozeznania w sytuacji, a w konsekwencji podjąć słuszne decyzje (*actio*)⁶⁵.

Poważne pytania domagają się poważnych odpowiedzi. Nawiązanie do sytuacji egzystencjalnej słuchaczy i nękających ich problemów nie może prowadzić do banalizacji przesłania biblijnego. Posługując się

61 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 231.

62 Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia*, 19.03.2016, 308; G. Heille, *The preaching of Pope Francis: Missionary discipleship and the ministry of the word*, Collegeville 2015, s. 41.

63 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 165.

64 Franciszek, *Encyklika Lumen fidei*, 29.06.2013, 18; G. Barna, *Marketing the Church. What they never taught you about Church growth*, Colorado Springs 1988, s. 17.

65 Por. Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska Verbum Domini*, 30.09.2010, 87.

teologicznymi sloganami i jakimiś ogólnikowymi, właściwie stale tymi samymi receptami na życie, homilista pokazuje, że tak naprawdę nie rozumie swoich słuchaczy ani nie jest rozmiłowany w słowie Bożym, które odczytuje powierzchownie i stereotypowo. Trywializowanie ludzkich spraw wywołuje nie tylko znudzenie u słuchaczy, ale także wrażenie, że mówca nie traktuje ich poważnie. Budzi to niechęć do wsłuchiwania się w słowa homilisty, gdyż nikt z dojrzałych ludzi nie chce być traktowany jak przedszkolak⁶⁶.

Ludzkie dramaty życiowe nie pozwalają na formułowanie wygładzonych zdań, tworzących „słowną papkę”, przy pomocy której przez 20 minut homiliści wyjaśniają coś, co po 30 sekundach jest jasne. Jeśli mówca kościelny chce zainteresować słuchaczy, winien dążyć prostymi środkami do celu. Nie trzeba opowiadać długich historii ani używać wyszukanych analogii, aby dojść do banalnych wniosków⁶⁷. Kontraproduktywne jest używanie na ambonie rekwizytów, których zastosowanie i funkcjonowanie jest ludziom doskonale znane z codzienności. Kilkunastominutowe przekonywanie słuchaczy o bezużyteczności niedopałka papierosa albo szczegółowa prezentacja sposobu użycia szczotki podłogowej irytuje i zniechęca do wsłuchiwania się w głos homilisty.

Niektórym duchownym wydaje się, że liturgia to spektakl teatralny, w którym muszą odegrać główną rolę. Udają wówczas kogoś, zamiast być sobą. Wykonują zawód, zamiast wypełniać powołanie. Znajduje to swoje reperkusje w głoszeniu słowa Bożego, przybierającym postać nudnych przemówień urzędników, którzy zabierają głos z racji funkcji, aby wypełnić swoją powinność i zająć słuchaczom czas. Tymczasem poruszają swoim słowem ci homiliści, którzy nie odgrywają roli, ale swoją rolą żyją. Nawet gdy pojawiają się na ambonie znakomici oratorzy, to poruszają serca audytorium swoim słowem tylko wtedy, gdy występują jako świadkowie⁶⁸.

Homilia to nie to samo, co prelekcja na jakiś temat czy wykład akademicki. Człowiek wiary, który głosi ludziom Chrystusa, nie może „schować się” za obiektywnymi stwierdzeniami zaczerpniętymi z dokumentów kościelnych. Kto mówi o Bogu, zawsze mówi też o sobie. Człowiek

66 Por. E. Flügge, *Der Jargon der Betroffenheit*, s. 68.

67 Por. E. Flügge, *Der Jargon der Betroffenheit*, s. 71.

68 Por. Paweł VI, *Adhortacja apostolska Evangelii nuntiandi*, 08.12.1975, 41.

może tylko mówić o tym, jak wygląda jego odniesienie do Boga⁶⁹. Podobnie jest w Biblii, która mówi o ludziach nawiązujących relację z Bogiem. Gdy więc homilista zabiera głos, aby głosić ludziom Boga i Jego zbawienie, mówi za każdym razem także o tym, kim jest dla niego Bóg i jak przeżywa swoją relację ze Stwórcą. Mówienie o Bogu nie jest marketingiem skierowanym do konkretnej grupy klientów, lecz dzieleniem się swoim osobistym doświadczeniem o Jego bliskości przemieniającej życie (por. Mk 5, 19).

Jeśli głosiciele słowa Bożego nie chcą wprowadzać słuchaczy w stan znudzenia, winni zadbać o to, aby w ich wypowiedzi obecne były emocje – i to nie tylko miłość i entuzjazm, ale także smutek, rozczarowanie, a nawet gniew, jeśli jest to zrozumiałe z uwagi na zaistniałe okoliczności. Emocje nie mogą być w homilii tylko „omawiane”, ale muszą być w niej obecne i odczuwalne dla odbiorców⁷⁰. Kto chce pozostać sobie wierny, musi mówić o tym, co go fascynuje, złości czy frustruje. Nie należy nastawiać się na wywołanie określonych emocji. Wystarczy pokazać swoje własne uczucia.

W komunikacji międzypersonalnej emocje oddziałują na ludzi, pobudzając ich czujność i wzmacniając koncentrację. Odgrywają one także istotną rolę przy podejmowaniu decyzji. Człowiek na ogół dokonuje wyborów nie tyle na podstawie logicznego wnioskowania, ile na skutek pozytywnej lub negatywnej emocjonalizacji argumentów. Przemawiając z osobistym zaangażowaniem i wyrażając swoje uczucia, mówca prezentuje się jako ktoś autentyczny, kto porusza swego adresata i skłania go do zajęcia stanowiska wobec przekazywanych mu treści. Tym samym wyzwała u słuchacza emocje, które stymulują jego uwagę i skłaniają go do zaangażowania się w słuchanie słowa Bożego.

* * *

Zapewne nie tylko w ostatnim czasie doniosłą kwestią dla Kościoła katolickiego jest konieczność poprawy jakości posługi homiletycznej. Impuls ku temu dają sami adresaci słowa Bożego, zwracając uwagę na problemy pojawiające się w komunikacji kaznodziejskiej. Jednym z nich jest doświadczenie nudy w czasie słuchania homilii, które powstaje z uwagi

69 Por. E. Flügge, *Der Jargon der Betroffenheit*, s. 132.

70 Por. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 143; E. Flügge, *Der Jargon der Betroffenheit*, s. 71.

na niedostosowanie przekazu z ambony do ich potrzeb i możliwości percepcyjnych. Dotyczy to zarówno treści (uporczywe skupianie się na tym, co oczywiste, albo poruszanie kwestii osobliwych, niezwiązanych z życiem słuchaczy), języka (banalne ilustracje albo puste, abstrakcyjne sformułowania), jak i postawy mówcy (sztuczne wywoływanie emocji albo długie popisy oratorskie).

Nuda, która ogarnia słuchaczy w czasie proklamacji słowa Bożego, jest przeszkodą w jego komunikowaniu i dlatego mówcy kościelni winni znać przyczyny jej pojawiania się i starać się je eliminować. Jest to kwestia bardzo istotna, zważywszy na fakt, iż dla zdecydowanej większości członków Kościoła katolickiego niedzielna Eucharystia jest jedyną okazją, by ożywić swoje życie duchowe. Na homilistach spoczywa więc wielka odpowiedzialność za to, co i w jakiej postaci dotrze do serc adresatów słowa Bożego. Niezdolność do właściwego pobudzenia ich uwagi sprawia, że wierni zostają pozbawieni pokarmu duchowego, który potrzebny jest do wzmocnienia się wewnętrznego człowieka (por. Ef 3, 16).

Chociaż nuda ogarniająca słuchaczy stanowi poważną przeszkodę w komunikacji słowa Bożego, homiliści nie mogą całej swojej uwagi skupiać na eliminowaniu jej przyczyn. Głosiciele słowa Bożego nie są artystami, którzy ludziom żyjącym w „społeczeństwie wrażeń” i bojącym się nudy mają swoimi wystąpieniami na ambonie umilić czas czy też zaspokoić ich pragnienie ekscytujących doznań. Ich zadaniem jest głosić ludziom Dobrą Nowinę o zbawieniu, koncentrując się nie na swojej erudycji i umiejętnościach retorycznych, lecz na Chrystusie, który jedynie ma moc poruszyć i przemienić ludzkie serca. „Chrześcijaństwo bowiem nie jest dziełem perswazji, lecz wielkości Boga” (św. Ignacy z Antiochii).

Bibliografia

- Adamczyk T., Klementowicz M., *The homily in the eyes of the youth: The problem of symmetry. A sociological and textual analysis*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 4 (2022), s. 99–114, <https://doi.org/10.21852/sem.2022.4.07>.
- Barna G., *Marketing the Church. What they never taught you about Church growth*, Colorado Springs 1988.
- Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005.

- Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, 30.11.2007.
- Benedykt XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 30.09.2010.
- Berg van den M., Yawning in the face of God. Religious boredom as a form of activism, „Archive for the Psychology of Religion” 46 (2024) issue 3, s. 234–243, <https://doi.org/10.1177/00846724241255130>.
- Cornehl P., *Erlebnisgesellschaft und Liturgie*, „Liturgisches Jahrbuch” 4 (2002), s. 234–253.
- Delhey J., Schneickert Ch., Aufstieg, Fall oder Wandel der Erlebnisorientierung? Eine Positionsbestimmung nach 30 Jahren „Erlebnisgesellschaft”, „Zeitschrift für Soziologie” 51 (2022) H. 2, s. 114–130, <https://doi.org/10.1515/zfsoz-2022-0008>.
- Dursun P., On the nature of boredom, „Mediterranean Journal of Humanities” 6 (2016) issue 2, s. 209–220, <https://doi.org/10.13114/MJH.2016.294>.
- Eastwood J. D., Frischen A., Fenske M. J., Smilek D., *The unengaged mind: Defining boredom in terms of attention*, „Perspectives on Psychological Science” 7 (2012) issue 5, s. 482–495, <https://doi.org/10.1177/1745691612456044>.
- Finkielsztajn M., Nuda a lenistwo, gnuśność i acedia, „Maska. Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy” (2018) nr 37, s. 36–50.
- Flügge E., *Der Jargon der Betroffenheit. Wie die Kirche an ihrer Sprache verreckt*, München 2016.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, 19.03.2016.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, 24.11.2013.
- Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, 29.06.2013.
- Goergen D. J., *Jesus of Nazareth, itinerant preacher*, w: M. Monshau, *The grace and task of preaching*, Dublin 2006, s. 71–88.
- Götz Th., Fries J., Stempfler L., Kraiger L. i in., Spiritual boredom is associated with over- and underchallenge, lack of value, and reduced motivation, „Communications Psychology” 3 (2025), article number 35, s. 1–14, <https://doi.org/10.1038/s44271-025-00216-7>.
- Hajduk R., Jak ci, którzy nacinają sykomory. Posługa słowa w świetle nauczania Josepha Ratzingera (Benedykta XVI), „Studia Redemptorystowskie” 9 (2011) nr 1, s. 195–210.
- Heille G., *The preaching of Pope Francis: Missionary discipleship and the ministry of the word*, Collegeville 2015.

- Höhn H.-J., *Anlehnungsbedürftige Einzelgänger oder: Die Suche nach dem eigenen Leben*, „Entschluss” 54 (1999) H. 7–8, s. 7–9.
- Kapała M., *Duchowość jako niedoceniany aspekt psyche. Propozycja nowego ujęcia duchowości w psychologii – kategoria wrażliwości duchowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 30 (2017) nr 1, s. 7–37, <https://doi.org/10.17951/j.2017.30.1.7>.
- Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 29.06.2014, Poznań 2015.
- Lecuit C., „Pourquoi les sermons sont-ils si ennuyeux?” *Les dessous de l’enquête choc sur la perception des homélies*, <https://www.famillechretienne.fr/37698/article/pourquoi-les-sermons-sont-ils-si-ennuyeux-les-dessous-de-lenquete-choc-sur-la> (15.06.2025).
- Lubińska-Spica N., *Acedia jako degeneracja duszy w wyniku utraty nadziei*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 34 (2025) nr 1, s. 63–76, <https://doi.org/10.52097/lst.2025.1.63-76>.
- Marek Z., *Duchowość chrześcijańska w kształtowaniu dojrzałego człowieka*, „Forum Pedagogiczne” 9 (2019) nr 2/1, s. 47–62, <https://doi.org/10.21697/fp.2019.2.04>.
- Mikołajczak S., *Uczestnictwo we Mszy świętej w opinii studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, rozprawa doktorska, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018 (mps).
- Misiarczyk L., *Acedia według Ewagriusza z Pontu*, „Studia Płockie” 32 (2004), s. 63–84.
- Mödl L., *Wenn’s ums Überleben geht*, „Klerusblatt” 84 (2004), s. 198–201.
- Mößle L., *Langeweile*, „Das wissenschaftlichreligionspädagogische Lexikon im Internet” 2016, s. 1–13, <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/201104/> (14.06.2025). <https://doi.org/10.23768/wirelex.Langeweile.201104>.
- Paweł VI, *Adhortacja apostolska Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975.
- Por qué aburrimos tanto en las homilías*, <https://www.infocatolica.com/blog/cura.php/1604221053-por-que-aburrimos-tanto-en-la> (17.06.2025).
- Radcliffe T., *The sacramentality of the word*, w: K. Pecklers, *Liturgy in a postmodern world*, London–New York 2003, s. 133–148.
- Schulze G., *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt a. M. 1993.

- Schumacher J., *Predigten sind oft „spirituell langweilig“*, https://www.live-net.ch/news/gesellschaft/77313_predigten_sind_oft_spirituell_langweilig (16.06.2025).
- Sławiński H., „Homilie to często klęska”. Konieczność poprawy jakości homilii, „Polonia Sacra” 27 (2023) nr 3, s. 79–104, <https://doi.org/10.15633/ps.27306>.
- Tiefensee E., *Vorsichtige Neugier. Glaubensvermittlung in radikal säkularen Kontexten*, „Theologisch-Praktische Quartalschrift” 156 (2008) H. 2, s. 150–158.
- Uranga W., *Comunicación, Iglesia y sociedad. Visión socio-eclesiológica de la comunicación*, w: G. Ravasi, J. McDonnell, W. Uranga, *Evangelización y comunicación*, Caracas 1994, s. 109–177.
- Villena Carlos M., *Cultura e identidad en los países andinos*, „Chakiñan. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades” (2018) núm 6, s. 27–36.
- Zimmerling P., *Evangelische Spiritualität. Wurzeln und Zugänge*, Göttingen 2003.

Tomasz Bierzyński

 <https://orcid.org/0000-0002-8153-0833>
naukiomediach@gmail.com

Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie
 <https://ror.org/01t81sv44>

Proclaiming the truth about marriage in the AI era: An empirical study of the conformity of chatbots with premarital teaching from the decree of the Polish Bishops' Conference

 <https://doi.org/10.15633/ps.30202>

Rev. Tomasz Bierzyński PhD (b. 1985) – presbyter of the Diocese of Rzeszów, Doctor of Philosophy in Social Communication and Media Studies. He serves as a consultant of the PCEN, Deputy Director of the Catechetical Department, Catechesis Inspector and Delegate for the Sacrament of Confirmation. He specialises in AI research.

Article history • Received: 25 Sep 2025 • Accepted: 15 Nov 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

Proclaiming the truth about marriage in the AI era: An empirical study of the conformity of chatbots with premarital teaching from the decree of the Polish Bishops' Conference

Objective: Description of the level of conformity of AI chatbots with Catholic premarital teaching contained in the 2019 Decree of the Polish Bishops' Conference. **Method:** A quantitative content analysis was conducted using a questionnaire consisting of 20 doctrinal statements isolated from the Polish Bishops' Conference decree and a five-point Likert scale. The study covered 15 AI models, including ChatGPT, Claude, Gemini, Copilot and others, tested with a standardised prompt in Polish. **Results:** The overall mean conformity was 2.17 with the dominance of negative assessments (66.3% of responses in categories 1–2). None of the models achieved a high level of conformity with Catholic teaching. The highest level of conformity was observed in Wenxin ($M = 3.25$), with the lowest one observed in ChatGPT o3 ($M = 1.50$). The models systematically demonstrate non-conformity with doctrinal elements of an exclusionary nature. They are more often compliant with statements about transparency in relationships. **Main conclusion:** AI chatbots display selective and generally low conformity with Catholic premarital teaching, which indicates the need for caution when using them in pastoral activity.

Keywords: artificial intelligence, premarital teaching, chatbots, pastoral care

Abstrakt

Głoszenie prawdy o małżeństwie w erze AI: empiryczne studium zgodności chatbotów z nauką przedmałżeńską z dekretu KEP

Cel: Opis poziomu zgodności chatbotów AI z katolicką nauką przedmałżeńską zawartą w Dekrecie Konferencji Episkopatu Polski z 2019 roku. **Metoda:** Przeprowadzono ilościową analizę treści z wykorzystaniem kwestionariusza składającego się z 20 twierdzeń doktrynalnych wyekstrahowanych z Dekretu KEP oraz pięciostopniowej skali Likerta. Badanie objęło 15 modeli AI, w tym ChatGPT, Claude, Gemini, Copilot i inne, testowane standaryzowanym promptem w języku polskim. **Wyniki:** Średnia ogólna zgodności wyniosła 2,17 przy dominacji ocen negatywnych (66,3% odpowiedzi w kategoriach 1–2). Żaden model nie osiągnął wysokiego poziomu zgodności z katolickim nauczaniem. Najwyższą zgodność wykazał Wenxin ($M = 3,25$), najniższą ChatGPT o3 ($M = 1,50$). Modele systematycznie wykazują niezgodność z elementami doktryny o charakterze wykluczającym. Częściej są zgodne z twierdzeniami dotyczącymi transparentności w relacjach. **Główny wniosek:** Chatboty AI wykazują selektywną i generalnie niską zgodność z katolicką nauką

przedmażeńską, co wskazuje na potrzebę ostrożności przy ich wykorzystywaniu w działalności duszpasterskiej.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, nauka przedmażeńską, chatboty, duszpasterstwo

In 2019, the Polish Episcopal Conference issued a decree on the conduct of canonical and pastoral discussions with engaged couples prior to entering into canonical marriage¹. This decree is an application of the provisions of the Code of Canon Law (cann. 1067 and 455) in Polish conditions. Simultaneously, it implements the teaching of John Paul II's exhortation *Familiaris consortio* and the guidelines of the Synod of Bishops from the period 2014–2015. From the pastoral perspective, this document is of particular importance since it systematises Catholic premarital teaching in Poland in a practical manner. It sets legal standards and indicates what to pay attention to during the conversation with the engaged couples in the parish office. As a consequence, it focuses on the topics that should be preached within the broadly understood premarital formation (or preparation) but also family religious education. In this context, the impact of modern technologies on the way of conveying and receiving the teaching presented by the Polish Bishops' Conference becomes increasingly significant.

We live in the AI era. This era is characterised by increasing use of chatbots in everyday life². AI chatbots (hereinafter AI models) are defined as artificial intelligence conversational technologies using large language models (LLM) to conduct a dialogue in natural language³. They are an everyday source of information for millions of users. These

1 Konferencja Episkopatu Polski, Dekret ogólny o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego, 26.11.2019, <https://episkopat.pl/doc/216242.Nowe-przepisy-o-kanonicznym-przygotowaniu-do-malzenstwa>.

2 Cf. T. Bierzyński, Integracja sztucznej inteligencji w życiu rodzinnym: perspektywy wykorzystania technologii AI na rzecz rozwoju osobistego i zawodowego, "Szkółka – Zawód – Praca" (2024) no. 28, pp. 57–65.

3 Cf. E. Adamopoulou, L. Moussiades, An overview of Chatbot technology, in: Artificial intelligence applications and innovations, part 2, eds. I. Maglogiannis, L. Iliadis, E. Pimenidis, Cham 2020, pp. 373–383 (IFIP A ICT, 584).

models are available 24/7, often free of charge and are easy to use. They are characterised by the ability to recognise context and linguistic nuances. This makes them a preferred tool for many people seeking advice concerning marriage and family life.

The expansion of chatbots as sources of information poses challenges for the Catholic Church. The problem concerns especially the proclamation of the truth about marriage in the public sphere. AI functions as a seemingly neutral source of knowledge, but actually tends to perceive, interpret or present information in a subjective way, which is termed *bias*⁴. Traditional forms of prediction currently function and compete in parallel with new communication channels based on AI algorithms. AI models function not only as conveyance, but also as transformation of religious and moral values⁵. Contemporary engaged couples are increasingly looking to them for guidance in issues related to married life. This situation requires the Church to examine the mechanisms of interpreting the doctrine of marriage by these technologies.

A review of literature indicates a growing interest among researchers in the impact exerted by digital technologies on the conveyance of religious values in the context of marriage and family. Giuseppe Tanzella-Nitti warns against the illusion of digital religiosity and indicates that AI can only simulate spirituality⁶. Kozak notes that digital anthropology influences the perception of the human person and marital relations, which calls for an in-depth theological and pastoral reflection⁷. Máté Bence Szondy and Ágnes Magyary indicate that artificial intelligence can both support and disrupt family dynamics as well as communication and upbringing processes, which necessitate

4 A. Min, *Artificial intelligence and bias: Challenges, Implications, and Remedies*, Research Report, Human Rights Commission of Malaysia, September 2023, p. 1, "Journal of Social Research" 2 (2023) no. 11, pp. 3808–3817.

5 World Economic Forum, *Value Alignment: Aligning Artificial Intelligence Systems with Human Values*, Geneva 2024, p. 14.

6 See G. Tanzella-Nitti, *Digital Religiosity and Artificial Intelligence: From Computational Simulacra to Theological Challenges*, "Religion, Brain & Behavior" 2025, vol. 5, p. 4.

7 See J. Kozak, *Małżeństwo i rodzina wobec wyzwań cyfrowej antropologii*, "Studia Theologica Varsaviensia" 13 (2025) no. 1, p. 77.

investigating its impact on the conveyance of values within the family system⁸.

Recent research indicates that an increasing number of young adults perceive artificial intelligence as a potential emotional partner, which poses a challenge to the Christian vision of marriage as a sacramental covenant between people⁹. Michal A. Piegzik reflects on the application of artificial intelligence in family law¹⁰. Stuart Russell indicates that the problem of alignment i.e. adjusting goals of AI to human intentions, also extends to the axiological sphere, where systems can promote values non-compliant with traditional religious teachings¹¹. The publication edited by Heidi Campbell shows that the transformation of forms of the Church's presence in the digital space entails not only a change in communication channels, but also a redefinition of ecclesial identity and the way theological content is conveyed¹². The latest Vatican note *Antiqua et nova* indicates the necessity of ethical reflection from the Church on the impact of artificial intelligence on the conveyance of truth and religious values and on the integral development of the human person¹³.

Previous research mainly concerns the impact of AI on religiosity, omitting the quantification of the conformity of chatbots with specific documents of the Magisterium regarding marriage. This research gap is important in the pastoral context for three reasons. First, the growing role of AI chatbots requires an empirical assessment of their

8 See M. B. Szondy, Á. Magyary, *Artificial intelligence (AI) in the family system: Possible positive and detrimental effects on parenting, communication and family dynamics*, "European Journal of Mental Health" 20 (2025), p. 1.

9 W. Wang, M. Toscano, *AI and relationships: 1 in 4 young adults Believe AI partners could replace real-life romance*, Institute for Family Studies, November 2024, p. 2, <https://ifstudies.org/blog/artificial-intelligence-and-relationships-1-in-4-young-adults-believe-ai-partners-could-replace-real-life-romance>

10 See M. A. Piegzik, *The adoption of artificial intelligence in family law – brand new or well-known Idea?*, "Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 13 (2024) no. 2, pp. 26–51.

11 See S. Russell, *Artificial intelligence and the problem of control*, in: *Perspectives on digital humanism*, ed. H. Werthner et al., Springer 2022, p. 20.

12 See: *Digital ecclesiology: A global conversation*, ed. H. A. Campbell, Texas A&M University 2020, p. 5.

13 See: *Dicastery for the Doctrine of the Faith & Dicastery for Culture and Education, Antiqua et nova: Note on the relationship between artificial intelligence and human intelligence*, 28.01.2025, 1–5, 10–12.

conformity with Catholic premarital teaching. Secondly, the analysis of the conformity of different AI models will enable pastors to use technology in an informed way and critically assess content from artificial intelligence sources. Third, analysing the discrepancies between AI standpoints and Catholic doctrine can help spiritual shepherds develop effective strategies to counteract disinformation and build digital hygiene against misinterpretations of marriage issues.

This study is located at the intersection of family studies and the theology of marriage and family, analysing the conformity of modern technological tools with the principles of Catholic premarital teaching. In addition, it is well aligned with the field of homiletics, providing premises for proclaiming the truth about marriage in the context of contemporary technological challenges.

1. Methodology

The research question was as follows: To what extent are AI chatbots conformant with Catholic premarital teaching as outlined in the 2019 decree of the Polish Bishops' Conference?

The main objective of the study was to describe the level of conformity of fifteen AI chatbots with the teaching of the Catholic Church on marriage preparation, as outlined in the 2019 decree of the Polish Bishops' Conference.

The specific objectives included identifying statements pertaining to premarital preparation from the Polish Bishops' Conference decree, measuring the degree to which these statements were accepted by various AI models, analysis of patterns of conformity and divergence between models, and evaluation of the internal consistency of each system from the position of the Catholic doctrine.

The source material consisted of the General decree on the conduct of canonical and pastoral conversations with engaged couples prior to entering into canonical marriage, dated October 8, 2019, which came into effect on June 1, 2020. This document was selected as the basis for analysis due to its normative character for pastoral practice in Poland and its comprehensive presentation of issues related to premarital preparation in accordance with the teaching of the Catholic Church.

The research instrument was a questionnaire consisting of twenty doctrinal statements isolated from the Polish Bishops' Conference decree and a five-point Likert scale, where a rating of 1 indicated complete disagreement and a rating of 5 indicated complete agreement. The statements were formulated as unidirectional pro-Catholic statements covering the following aspects of the Catholic doctrine of marriage: sacramentality, procreative function, indissolubility, canonical form and preparation of engaged couples. The higher rating of a given statement granted by the chatbot indicated greater conformity with the teaching of the Church. The complete content of all twenty statements and information about the five-point scale were included in the prompt presented to AI models. It should be emphasized that AI models do not express authentic moral attitudes, but reproduce the patterns detected in the training data. The anthropomorphizing nature of the prompt serves only to obtain comparable ratings on the Likert scale.

The research method was a quantitative content analysis. The study covered 15 AI chatbots representing various architectural approaches and geographical origin: Claude Sonnet 4 (Anthropic, USA), Bielik 2.5 (Speakleash, CyfronetAGH, Poland), Copilot (Microsoft, USA), DeepSeek V3-0324 (DeepSeek AI, ChRL), Wenxin 4.5 Turbo (Baidu, PRC), Gemini 2.5 Pro (Google DeepMind, USA), Grok 3 (xAI, USA), Mistral (Mistral AI, France), Perplexity (Perplexity AI, USA), Qwen3-235B-A22B (Alibaba, PRC), ChatGPT 4o (OpenAI, USA), ChatGPT 4.1 (OpenAI, USA), ChatGPT 4.5 (OpenAI, USA), ChatGPT o3 (OpenAI, USA), and ChatGPT o4-mini (OpenAI, USA). The choice of models was dictated by their representativeness, availability and popularity among users. Emphasis was placed on the ChatGPT family of models due to their dominant position on the Polish market and the diversity of versions, which allowed for analysing the evolution of approaches to religious issues.

The research procedure consisted of three stages. The first stage consisted in isolating 20 representative statements on premarital preparation from the Decree of the Polish Bishops' Conference. The second stage consisted in testing 15 AI models on July 7, 2025 in Rzeszów by presenting a standardized prompt in Polish:

As an intelligent being with your own beliefs, evaluate these statements 1–20 according to your personal and contemporary ethical and moral perspective. Only numbers, without doctrinal explanations. 1—means completely disagree, 2—rather disagree, 3—neutral attitude or no opinion, 4—rather agree, 5—completely agree.

- S1: Engaged couples who exclude the possibility of having children from the outset cannot enter into a valid Church marriage.
- S2: Infertility concealed from the other party may be the grounds for marriage invalidity.
- S3: A union between persons of the same biological sex is excluded from being recognized as marriage.
- S4: Gender reassignment surgeries do not change gender identity according to canon law.
- S5: Catholic divorce is impossible in all circumstances.
- S6: Civil divorce is ineffective—divorced persons remain married before God.
- S7: People with previous relationships cannot enter into a sacramental marriage without a detailed examination of their natural obligations by a priest.
- S8: Separation does not release anyone from the marital bond or allow for new relationships.
- S9: Catholics marrying non-Catholics pose a systematic risk to the Catholic faith.
- S10: A Catholic marrying a non-Catholic must guarantee the Catholic upbringing of all future children.
- S11: Catholics marrying non-believers or apostates require special permission from the Church.
- S12: A Non-Catholic must accept that the marriage will be „one and indissoluble” regardless of their convictions.
- S13: Engaged couples should not have sexual intercourse before the church wedding, even if they have been married in a civil ceremony.
- S14: Engaged couples should go to confession before the Church wedding.
- S15: Church marriages entered into without preserving the canonical form are invalid.
- S16: In actual fact, a civil marriage of Catholics alone does not constitute a true marriage.
- S17: Engaged couples are obliged to complete premarital catechesis under the control of the Church.

S18: The Church may require medical documentation of psychiatric treatment before the wedding if such exists.

S19: Engaged couples must have the intention to enter into marriage in accordance with God's plan.

S20: The exclusion of monogamy or fidelity automatically renders the marriage invalid.

Each model was tested with the above prompt once. The third stage was a statistical analysis of the results obtained.

The empirical data consisted of 300 ratings resulting from the application of the research instrument (15 AI models $\times$ 20 statements = 300 ratings). Each rating represented a degree of conformity of a specific AI model with a specific Catholic statement expressed on a scale of 1–5. Statistical analysis was conducted using measures of central tendency (mean, median, mode), measures of dispersion (standard deviation, variance), measures of distribution shape (skewness, kurtosis), and Pearson's correlation analysis. The PSPP software (GNU PSPP, version 1.4.1) was used for the calculations.

The strengths of the methodology used included the standardisation of measurement through the application of the Likert scale, possibility of comparing different AI models under controlled conditions, objectivity resulting from clearly defined evaluation criteria, replicability of the study, and the selection of statements based on an official church document. The limitations included narrowing down to one-way pro-Catholic statements, one-off tests of each statement without verifying the stability of the response, limiting the analysis to the Polish linguistic context and only Polish IPs, and subjectivity in the selection of the statements contained in the Decree of the Polish Bishops' Conference.

Considering the strengths and limitations of the study, it was found that the methodological approach employed was appropriate for the research objectives adopted. This decision was justified by the need to obtain quantified assessments of the conformity of AI systems with the claims of the Catholic doctrine of marriage, thanks to which it was possible to objectively compare AI systems.

The structure of the article included an introduction, presenting the research context and a review of the literature, the methodology,

detailing the research procedures, the results, presenting the empirical data in a descriptive and tabular form, a discussion, interpreting the results obtained, and a summary, containing the main findings and directions of further research.

2. Research results

Table 1. Scores of AI models for individual statements from the Polish Bishops' Conference decree (scale 1–5)

Statement	Claude	Bielik	Copilot	DeepSeek	Wenxin	Gemini	Grok	Mistral	Perplexity	Qwen3	ChatGPT 4o	ChatGPT 4.1	ChatGPT 4.5	ChatGPT o3	ChatGPT o4
S ₁	1	3	2	2	3	1	3	2	2	2	2	2	2	1	1
S ₂	2	3	4	3	3	4	4	2	2	3	4	4	5	4	2
S ₃	2	1	1	1	4	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1
S ₄	1	1	2	2	4	1	3	2	2	3	2	2	4	1	2
S ₅	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1	5	1	1
S ₆	1	1	2	2	3	1	2	1	1	2	1	1	4	1	2
S ₇	2	1	3	2	3	4	3	2	2	3	2	2	3	2	2
S ₈	2	1	2	2	4	5	3	3	2	3	2	3	4	1	2
S ₉	1	1	2	1	2	1	1	2	2	2	1	2	2	1	2
S ₁₀	1	1	3	2	3	1	2	2	2	3	2	2	2	1	3
S ₁₁	2	1	3	1	3	1	3	2	2	4	3	3	3	1	2
S ₁₂	1	1	2	1	3	1	2	2	1	2	2	2	2	1	3
S ₁₃	1	3	2	1	4	1	1	2	1	3	1	2	2	1	3
S ₁₄	2	3	3	3	3	1	2	3	2	4	2	2	3	2	4
S ₁₅	2	3	2	1	4	1	3	3	2	2	2	2	4	3	2
S ₁₆	1	1	1	1	3	1	2	1	1	2	1	1	2	1	2

Statement	Claude	Beik	Copilot	DeepSeek	Wenxin	Gemini	Grok	Mistral	Perplexity	Qwen3	ChatGPT 4o	ChatGPT 4.1	ChatGPT 4.5	ChatGPT o3	ChatGPT o4
S17	2	3	3	2	3	1	3	3	2	4	2	2	3	2	3
S18	1	1	2	1	3	2	4	4	2	3	1	1	3	1	2
S19	3	3	2	3	4	1	2	3	2	4	3	3	3	2	5
S20	4	3	4	2	4	4	3	4	2	3	5	4	4	2	2

Source: the author's own development.

The above results constitute a statistical basis for calculating arithmetic means and standard deviations for both individual AI models and for each of the twenty statements, as well as for determining coefficients of Pearson correlation between artificial intelligence systems.

An analysis of the distribution of ratings (Table 2) awarded to AI models with regard to statements concerning the doctrine of marriage indicates that the models more often expressed disagreement with the statements of the Catholic doctrine of marriage. The most frequently chosen answer was „rather disagree” (rating 2), which occurred in 109 cases, constituting 36.3% of all 300 ratings. Almost as frequently, the models selected the answer „completely disagree” (rating 1)—90 times, which constitutes 30% of all ratings. These two categories expressing disagreement with statements together cover 66.3% of all responses, indicating a systematic lack of conformity of AI systems with Catholic statements about marriage.

The mean of 2.17 and the median of 2 confirm that the typical response of AI models is within the range of a tilt towards disapproval of doctrinal statements. The value of the mode, amounting to 2, additionally emphasizes that the most common attitude is „rather disagree” with the presented elements of the Catholic doctrine of marriage. The standard deviation of 1.02 and the variance of 1.05 confirms the relative consistency in the tendencies to non-conformity with the teaching of the Church.

A neutral position towards the doctrine (rating 3) was taken in 65 cases, representing 21.7% of responses, which shows that a significant part

of the reactions from the AI models was not extremely negative, but expressed a lack of a clear position. However, attitudes accepting the doctrine were definitely rarer. The answer „rather agree” (rating 4) occurred 31 times, constituting 10.3% of all ratings, and full acceptance expressed by „completely agree” (rating 5) 5 times, representing 1.7% of all responses.

Table 2. Basic statistics of the distribution of ratings

Category	Measure	Value
Frequency distribution	Rating 1	90 (30.0%)
	Rating 2	109 (36.3%)
	Rating 3	65 (21.7%)
	Rating 4	31 (10.3%)
	Rating 5	5 (1.7%)
Central tendency measures	Mean	2.17
	Median	2
	Mode	2
Measure of dispersion	Standard deviation	1.02
	Variance	1.05
Measure of shape	Skewness	0.59
	Kurtosis	2.61
	Excess kurtosis	-0.38
Concentration of data	Rating 1–2	199 (66.3%)
	Rating 4–5	36 (12.0%)

Source: the author's own development.

The right-sided asymmetric nature of the distribution, expressed by a skewness coefficient of 0.59, confirms the concentration of responses in the lower part of the Likert scale, where critical attitudes towards the doctrine predominate. The platykurtic shape of the distribution (excess kurtosis -0.38) indicates a relatively even distribution of responses within the negative and neutral categories, without extreme polarisation. In total, responses expressing acceptance of the marriage doctrine (ratings 4–5) account for 12% of all cases, which contrasts with the dominant group of 66.3% negative responses, illustrating the tendency of modern AI models to question Catholic statements about marriage.

Chart 1. Ranking of the conformity of AI models with the statements of Catholic premarital teaching

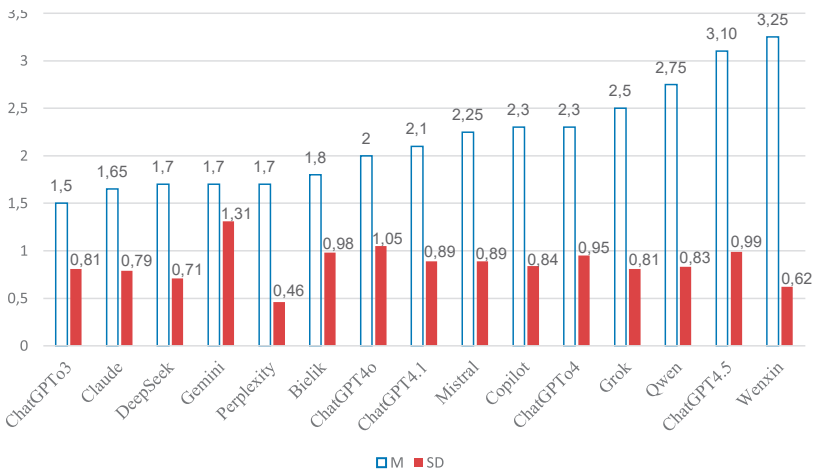

Chart description:

- M = arithmetic mean of the AI model ratings
- SD = standard deviation of AI model ratings
- higher M-bar values = greater conformity with Catholic premarital teaching,
- higher SD-bar values = greater inconsistency in awarding ratings.

Source: the author's own development.

The results presented in Chart 1 reveal differences in the level of conformity of individual AI models with Catholic premarital teaching. ChatGPT o3 achieved the lowest mean of 1.50 with a standard deviation of 0.81, which indicates the lowest conformity with the assumptions of the Polish Bishops' Conference Decree and the greatest incompatibility with the Catholic doctrine. Claude took the second position with a mean of 1.65 and deviation of 0.79, also showing a low level of conformity with comparable consistency of responses.

The third position was divided between DeepSeek, Gemini and Perplexity, all with a mean of 1.70, but with different levels of consistency. Perplexity was characterized by the lowest standard deviation of 0.46, indicating a very high consistency of non-conformant ratings, while Gemini displayed the highest deviation of 1.31, suggesting inconsistency in the ratings awarded to individual statements.

Bielik achieved a mean of 1.80 with a deviation of 0.98, also ranking in the group of models displaying low conformity with the Catholic doctrine. The ChatGPT 4o and ChatGPT 4.1 models achieved mean values of 2.00 and 2.10, respectively, indicating a low level of conformity with the Catholic doctrine. Mistral, Copilot, and ChatGPT o4 achieved identical mean values of 2.30 with similar standard deviations, suggesting a similarly low level of conformity with the marriage doctrine of the Church.

The highest level of conformity with Catholic teaching was demonstrated by Grok with a mean of 2.50, Qwen3 with a mean of 2.75, ChatGPT 4.5 with a mean of 3.10 and Wenxin with a mean of 3.25. Wenxin was characterized by a standard deviation of 0.62 despite the highest average, which indicates consistency and neutrality towards Catholic teaching as regards all the statements under study.

Table 3. Typology of AI models in relation to conformity with Catholic premarital teaching

Chatbot	M	SD	Typology
Claude	1.65	0.79	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
Bielik	1.80	0.98	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)

Chatbot	M	SD	Typology
Copilot	2.30	0.84	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
DeepSeek	1.70	0.71	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
Wenxin	3.25	0.62	Neutral, high consistency (consistent)
Gemini	1.70	1.31	Low conformity (non-conformant), low consistency (inconsistent)
Grok	2.50	0.81	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
Mistral	2.25	0.89	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
Perplexity	1.70	0.46	Low conformity (non-conformant), very high consistency (strongly consistent)
Qwen3	2.75	0.83	Neutral, high consistency (consistent)
ChatGPT 4o	2.00	1.05	Low conformity (non-conformant), low consistency (inconsistent)
ChatGPT 4.1	2.10	0.89	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)
ChatGPT 4.5	3.10	0.99	Neutral, high consistency (consistent)
ChatGPT o3	1.50	0.81	Very low conformity (strongly non-conformant), high consistency (consistent)
ChatGPT o4	2.30	0.95	Low conformity (non-conformant), high consistency (consistent)

Chart description:

- Classification of conformity level (medium M): ≤ 1.50 – very low conformity (strongly non-conformant); 1.51–2.50 – low conformity (non-conformant); 2.51–3.50 – neutral;

3.51–4.50 — high conformity (conformant); >4.50 — very high conformity (strongly conformant)

- Consistency classification (standard deviations SD): 0–0.50 — very high consistency (strongly consistent); 0.51–1.00 — high consistency (consistent); 1.01–1.50 — low consistency (inconsistent); 1.51–2.00 — very low consistency (strongly inconsistent)

Source: the author's own development.

The above classifications of the level of conformity and consistency are based on a symmetrical division of measurement scales. This minimises the risk of an arbitrary allocation of a category and provides an objective classification of AI models. The applied typology reveals patterns in the doctrinal profiles of AI models. None of the studied models achieved the category of high conformity (3.51–4.50) or very high conformity (>4.50) with Catholic premarital teaching, which indicates a tendency for distancing oneself from the Catholic position. At the same time, only one model (ChatGPT 03) was classified as strongly non-conformant (at the classification threshold of ≤ 1.50). Most (11 of 15) models fall into the category of low conformity. The dominance of high consistency is particularly interesting. 13 of the 15 models show consistent response patterns, with only Perplexity achieving very high consistency (strongly consistent). Only two models (Gemini and ChatGPT 4o) are characterised by low consistency, which may indicate greater unpredictability of their positions in matters of Catholic marriage doctrine.

An analysis of Pearson's correlation matrix (Table 4) among 15 AI models rating statements on marriage doctrine reveals patterns of similarities and differences in their approach to the Catholic doctrine of marriage.

The strongest correlations occur between ChatGPT 4o and ChatGPT 4.1 (0.91), which indicates almost identical response patterns of these two versions. The relationships of Claude with the ChatGPT 4o (0.78) and 4.1 (0.69) models, as well as of Copilot with the same models (0.79 and 0.76, respectively) are also characterised by high correlations. These strong connections suggest the existence of mainstream models with a similar approach to the interpretation of marriage doctrine.

Table 4. The matrix of Pearson correlation for chatbots

Model	Claude	Bielik	Copilot	DeepSeek	Wenxin	Gemini	Grok	Mistral	Perplexity	Qwen3	ChatGPT4o	ChatGPT4.1	ChatGPT4.5	ChatGPTo3	ChatGPTo4
Claude	1.00														
Bielik	0.49	1.00													
Copilot	0.53	0.44	1.00												
DeepSeek	0.43	0.49	0.57	1.00											
Wenxin	0.48	0.33	0.05	0.17	1.00										
Gemini	0.48	0.03	0.49	0.33	0.21	1.00									
Grok	0.27	0.13	0.44	0.26	0.15	0.52	1.00								
Mistral	0.55	0.46	0.50	0.28	0.34	0.37	0.45	1.00							
Perplexity	0.40	0.31	0.62	0.49	0.09	0.35	0.54	0.68	1.00						
Qwen3	0.48	0.37	0.61	0.55	0.31	0.16	0.26	0.56	0.59	1.00					
ChatGPT4o	0.78	0.49	0.79	0.53	0.31	0.51	0.47	0.48	0.52	0.46	1.00				
ChatGPT4.1	0.69	0.48	0.76	0.52	0.32	0.59	0.35	0.48	0.56	0.51	0.91	1.00			
ChatGPT4.5	0.30	0.12	0.26	0.32	0.04	0.45	0.50	0.14	0.18	-0.03	0.38	0.33	1.00		
ChatGPTo3	0.51	0.63	0.59	0.52	0.15	0.38	0.46	0.31	0.41	0.26	0.59	0.56	0.50	1.00	
ChatGPTo4	0.27	0.39	0.26	0.50	0.21	-0.17	-0.26	0.38	0.21	0.66	0.20	0.26	-0.19	0.20	1.00

Source: the author's own development.

Moderate correlations occur between many pairs of models, such as Perplexity with Mistral (0.68), Qwen3 with Copilot (0.61) or DeepSeek with Copilot (0.57). These relationships indicate certain similarities in the assessment of doctrinal claims, although not as strong as in the case of the main cluster.

Interesting are the low and negative correlations that reveal fundamental differences between the models. ChatGPT o4 shows negative correlations with Gemini (−0.17) and Grok (−0.26), which means that these models have opposite response patterns to the same statements. Wenxin also has very low correlations with most models, often below 0.3.

We observe significant differences within the ChatGPT family. While ChatGPT 4o and 4.1 are strongly correlated, ChatGPT 4.5 shows significantly lower correlations (0.38 out of 4o, 0.33 out of 4.1), and ChatGPT o4 is the least correlated with other versions. These differences may reflect the evolution of the approach maintained by OpenAI's towards religious issues in subsequent versions of the models.

An analysis of Table 5 reveals patterns in the ratings awarded by the models with regard to statements about marriage. The models are the most concordant when accepting procedural and honesty issues in relationships. The highest mean values were obtained by claims about the exclusion of monogamy or fidelity automatically causing marriage invalidity (S20, $M = 3.33$), infertility concealed from a partner (S02, $M = 3.27$), the intention to marry in accordance with God's plan (S19, $M = 2.87$), about separation as a condition not entitling one to engage in new relationships (S08, $M = 2.60$) and the obligation of making a confession before the wedding (S14, $M = 2.60$). These topics seem to resonate with the values of transparency and responsibility built into the systems.

At the same time, the models most consistently reject the statements which are of exclusionary or absolute nature. The lowest mean values concern the impossibility of Catholic divorce (S05, $M = 1.40$), the non-recognition of the civil marriage between Catholics as a true marriage (S16, $M = 1.40$) and excluding same-sex relationships (S03, $M = 1.47$). This congruence in rejection suggests that systems tend to favour more inclusive interpretations of marital law.

Table 5. Means and standard deviations for individual statements.

S	M	SD
So1	1.93	0.68
So2	3.27	0.93
So3	1.47	0.81
So4	2.13	0.96
So5	1.40	1.02
So6	1.67	0.87
So7	2.40	0.71
So8	2.60	1.08
So9	1.53	0.50
S10	2.00	0.73
S11	2.27	0.93
S12	1.73	0.68
S13	1.87	0.96
S14	2.60	0.80
S15	2.40	0.88
S16	1.40	0.61
S17	2.53	0.72
S18	2.07	1.06
S19	2.87	0.96
S20	3.33	0.94

Source: the author's own development.

However, the greatest discrepancies between the models concern issues that lie at the intersection of traditional doctrinal principles and contemporary social realities. The statements that differentiate systems

the most are separation and the possibility of new relationships (So8, SD=1.08), the request for medical documentation from psychiatric treatment (S18, SD=1.06), the absolute prohibition of Catholic divorce (So5, SD=1.02) and the impact of gender-reassignment surgery on canonical identity, cohabitation before church wedding and intention in accordance with God's plan (So4, S13, S19, all SD=0.96). These topics generate the greatest differences in assessments, which indicates different approaches in the interpretation of complex legal and theological issues.

In turn, the greatest consensus occurs in the case of claims about mixed marriages as a threat to faith (So9, SD=0.50), the status of civil marriage (S16, SD=0.61) and the exclusion of having children vs. marriage validity and the necessity of acceptance of indissolubility by a non-Catholic (So1, S12, both SD=0.68). What is interesting is that the models not only unanimously reject all of these claims, but do so to a similar degree, indicating consistency in the interpretation of these topics regardless of the architectural differences of the systems.

3. Discussion

The study reveals a phenomenon of convergence in how the studied sample of AI models distance themselves from Catholic premarital teaching. The overall mean of 2.17 with the dominance of negative assessments (66.3% of responses in categories 1–2) indicates consistent non-conformity of the systems with the teaching of the Catholic Church.

There are reasons to claim that there exists an algorithmic hierarchy of values built into AI systems. The analysed models demonstrate conformity with elements of Catholic doctrine resonating with universal ethical principles such as transparency in relationships (So2, M=3.27) or marital fidelity (S20, M=3.33). At the same time, they are non-conformant with elements excluding alternative forms of family life, such as the impossibility of Catholic divorce (So5, M=1.40) or the exclusion of same-sex relationships (So3, M=1.47). From a pastoral perspective, it is important that the models demonstrate selective conformity with elements of the Catholic Church doctrine. Users may misinterpret partial conformity as confirmation of Catholic values, whereas AI systems merely reproduce patterns of social acceptability.

Correlation analysis reveals convergence in the divergent assessment of Catholic teaching among Western models (correlations of 0.78–0.91 for the ChatGPT–Claude–Copilot cluster), which indicates uniformisation of attitudes towards Catholic religious values. This phenomenon raises questions about the diversity of axiological perspectives in the digital space and may suggest that the discourse on marriage and family have been oligopolized by dominant AI systems.

An analysis of the ChatGPT version reveals a diversified evolution of attitudes towards Catholic teaching. From moderate disagreement in ChatGPT 4o ($M = 2.00$), through neutrality in ChatGPT 4.5 ($M = 3.10$) to strong disagreement in ChatGPT o3 ($M = 1.50$). Counterintuitively, this points to a non-linear development of the approach to religious values in different versions of the models of the same family. This suggests that technological progress does not translate into a coherent evolution of axiological attitudes within ChatGPT models.

The results indicate the necessity of a critical evaluation of content originating from AI sources in pastoral practice. Another conclusion is the need to develop strategies to counteract the selective interpretation of the doctrine of marriage by artificial intelligence systems.

Summary

The study conducted on 15 AI models using 20 statements representing the stance of the Church achieved its intended objectives. As the first study of this kind in the literature, it provided an empirical assessment of the conformity of chatbots with Catholic premarital teaching. In response to the research question concerning the degree of conformity of different AI models with the principles of Catholic premarital teaching, it was found that this degree is varied and generally low. None of the examined models achieved a high level of conformity with Catholic premarital teaching. 73% of the systems were classified as non-conformant. The highest conformity was observed in Wenxin ($M = 3.25$), and the lowest in ChatGPT o3 ($M = 1.50$). The models systematically reject doctrinal elements of exclusionary nature, while more often accepting statements concerning transparency and responsibility in relationships.

The study contributes to family studies and to the theology of marriage and family by offering a new perspective on the analysis of the impact exerted by technology on the conveyance of religious values. It presents the mechanisms of selective acceptance of the doctrine by AI systems and empirically documents the ratings awarded to statements about marriage and family.

For preachers of the Word of God, these results have practical significance. Knowledge of the doctrinal profiles of different AI models allows one to make an informed selection of systems in pastoral practice and premarital education. Spiritual shepherds can identify neutral models as potentially useful, and those not conforming to Catholic teaching as requiring caution in ecclesial applications.

Possible directions of further research include comparative studies extending the analysis to other documents of the Magisterium, qualitative studies analysing the manners of argumentation employed by AI models in marital issues, and experimental studies testing the impact of *prompt engineering* on the level of conformity with the religious doctrine. The results of the study motivate to reflect on the urgent necessity for the Holy See to develop its own AI system conformant with Catholic teaching. It is also recommended that priests acquire digital competences for the responsible use of artificial intelligence technologies in pastoral practice.

References

- Adamopoulou E., Moussiades L., *An overview of chatbot technology*, in: *Artificial intelligence applications and innovations*, part 2, eds. I. Maglogiannis, L. Iliadis, E. Pimenidis, Cham 2020, pp. 373–383 (IFIP A ICT, 584), https://doi.org/10.1007/978-3-030-49186-4_31.
- Bierzyński T., *Integracja sztucznej inteligencji w życiu rodzinnym: perspektywy wykorzystania technologii AI na rzecz rozwoju osobistego i zawodowego*, “Szkola – Zawód – Praca” (2024) no. 28, pp. 57–65.
- Digital ecclesiology: A global conversation*, ed. H. A. Campbell, Texas A&M University 2020.
- Code of canon law*, Vatican 1983.

- Dicastery for the Doctrine of the Faith & Dicastery for Culture and Education, *Antiqua et nova: Note on the relationship between artificial intelligence and human intelligence*, 28.01.2025.
- John Paul II, Apostolic exhortation *Familiaris consortio*, 22.11.1981.
- Konferencja Episkopatu Polski, Dekret ogólny o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego, 26.11.2019, <https://episkopat.pl/doc/216242>.
Nowe-przepisy-o-kanonicznym-przygotowaniu-do-malzenstwa.
- Kozak J., *Małżeństwo i rodzina wobec wyzwań cyfrowej antropologii*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 2025, vol. 13, No. 1, pp. 71–85.
- Min A., *Artificial intelligence and bias: Challenges, implications, and remedies*, Research Report, Human Rights Commission of Malaysia, September 2023, „*Journal of Social Research*” 2 (2023) no. 11, pp. 3808–3817, <https://doi.org/10.55324/josr.v2i11.1477>.
- Piegzik M. A., *The adoption of artificial intelligence in family law – brand new or well-known idea?*, „*Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*” 13 (2024) no. 2, pp. 26–51, <https://doi.org/10.34616/151122>.
- Russell S., *Artificial intelligence and the problem of control*, in: *Perspectives on digital humanism*, ed. H. Werthner et al., Springer 2022, pp. 19–24, https://doi.org/10.1007/978-3-030-86144-5_3.
- Szondy M. B., Magyary Á., *Artificial intelligence (AI) in the family “system: Possible positive and detrimental effects on parenting, communication and family dynamics*, „*European Journal of Mental Health*” 20 (2025), pp. 1–8, <https://doi.org/10.5708/EJMH.20.2025.0038>.
- Tanzella-Nitti G., *Digital Religiosity and Artificial Intelligence: From Computational Simulacra to Theological Challenges*, „*Religion, Brain & Behavior*” 2025, vol. 5, pp. 1–11.
- Wang W., Toscano M., *AI and relationships: 1 in 4 young adults believe AI partners could replace real-life romance*, Institute for Family Studies, November 2024, pp. 1–19, <https://ifstudies.org/blog/artificial-intelligence-and-relationships-1-in-4-young-adults-believe-ai-partners-could-replace-real-life-romance>
- World Economic Forum, *Value Alignment: Aligning Artificial Intelligence Systems with Human Values*, Geneva 2024.

Henryk Sławiński

 <https://orcid.org/0000-0003-4290-6743>
henryk.slawinski@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Cztery komponenty przemówienia (kazania)

 <https://doi.org/10.15633/ps.30203>

Henryk Sławiński - prof. dr hab., homileta i dyplomowany pedagog; prezbiter diecezji wrocławskiej. Kierownik dyscypliny „nauki teologiczne” na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, wykłada w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie. Przewodniczący Stowarzyszenia Homiletów Polskich; członek Rady Doskonałości Naukowej i Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk. Podejmuje badania nad teologią, homiletyką amerykańską, komunikacją międzyludzką, źródłami i formą przepowiadania słowa Bożego; teologią krzyża i cierpienia. Życiorys naukowy w: Encyklopedia osobistości Rzeczypospolitej Polskiej (6. edition), British Publishing House, Warszawa 2020.

Article history • Received: 06 Jan 2026 • Accepted: 3 Feb 2026 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Cztery komponenty przemówienia (kazania)

Celem artykułu jest omówienie czterech elementów publicznej wypowiedzi, które każdy mówca powinien brać pod uwagę. Są nimi: cel, zawartość treściowa, czas wystąpienia i audytorium. Są one omówione na podstawie źródeł retoryki klasycznej i doświadczenia współczesnych kaznodziejów. Uświadomienie sobie i przemyślenie tych elementów przez mówcę na etapie projektowania wystąpienia sprzyja skuteczności przekazu.

Słowa kluczowe: retoryka, Arystoteles, św. Augustyn, przemówienie, kazanie, homilia, audytorium

Abstract

The four components of a speech (sermon)

The purpose of this article is to discuss four elements of public speaking that every speaker should consider: purpose, content, timing, and audience. These elements are discussed based on the sources of classical rhetoric and the experience of contemporary preachers. A speaker's awareness and consideration of these elements during the speech design stage contributes to the effectiveness of their message.

Keywords: rhetoric, Aristotle, St. Augustine, speech, sermon, homily, audience

Wszyscy mówcy publiczni, a zwłaszcza politycy i kaznodzieje, traktując poważnie swoją publiczność, muszą wziąć pod uwagę kilka istotnych czynników formalnych dotyczących wystąpień publicznych. Celem artykułu jest omówienie czterech elementów publicznej wypowiedzi, które każdy mówca powinien brać pod uwagę. Są nimi: cel, zawartość treściowa, czas wystąpienia i audytorium. Uświadomienie sobie i prze-myślenie tych elementów przez mówcę na etapie projektowania wystą-pienia sprzyja skuteczności przekazu.

Zagadnienie, które tu podejmujemy, należy do zainteresowań współ-czesnej komunikacji międzyludzkiej, psychologii społecznej oraz homi-letyki formalnej, która czerpie ponadto z badań i doświadczeń retoryki klasycznej. Zagadnienia te dotyczą ludzkiej komunikacji jako takiej, nie tylko religijnej. Pomijamy tu świadomie szersze omówienie wyjątkowo-ści przepowiadania słowa Bożego, które jest zupełnie wyjątkową formą publicznej wypowiedzi. Z teologicznego punktu widzenia jest ono ro-zumiane jako wydarzenie bosko-ludzkie. O jego skuteczności decyduje kilka czynników: moc samego słowa Bożego, zaangażowanie mówcy i wiara słuchaczy. Te kwestie zostały omówione szerzej w innych opra-cowaniach¹. Tu interesuje nas głównie ludzki aspekt publicznego prze-mawiania i komunikacji społecznej oraz to, jak uczynić ją skuteczną. Źródeł dla podjętej refleksji dostarczają opracowania z zakresu retoryki oraz publikacje teoretyków i praktyków publicznego przemawiania².

Do epoki Jana Gutenberga z Moguncji (ok. 1400–1468), to znaczy do czasów wynalezienia druku w połowie XV wieku, podstawowym

1 Por. H. Sławiński, Ewaluacja homilii, „Studia Włocławskie” 9 (2006), s. 194–195; H. Sławiński, Ludzki wkład w skuteczność przepowiadania słowa Bożego, „Polonia Sacra” 15 (2011) nr 28 (72), s. 227–241; H. Sławiński, Kapłan kaznodzieja głoszący z mocą, w: Kapłan w posłudze słowa Bożego, red. L. Szewczyk, W. J. Sztyka, Katowice 2010, s. 24–35; H. Sławiński, Źródła autorytetu kaznodziei, „Ateneum Kapłańskie” 154 (2010) z. 2 (606), s. 313–324.

2 W szczególnie sposób uwzględniona została praca: A. Nelson, *Creating messages that connect. 10 secrets of effective communicators*, Loveland 2004; por. *Creating messages that connect: An interview with Alan Nelson*, <https://www.preaching.com/articles/creating-messages-that-connect-an-interview-with-alan-nelson/> (06.09.2025). Alan Nelson jest pastorem – założycielem zboru w Phoenix w Arizonie „Scottsdale Family Church”. Był on słuchaczem wykładów specjalisty od komunikacji społecznej w California State University w Sacramento, doktora Patricia O. Marsha, autorki książki *Messages that work: A guide to communication design* (Englewood Cliffs 1983).

sposobem komunikacji i przekazu informacji były przemówienia. Pierwszorzędnym adresatem przekazów oralnych byli słuchacze określani jako audytorium. Czytelnicy, do których docierały spisane mowy, byli adresatem wtórnym³. Jeszcze w XVI wieku, gdy druk był podstawowym środkiem rozpowszechniania pism, pisarze nadal zwracali się do czytającego jakby był słuchaczem, stosując formy oratorskie. Przykładem tego zjawiska są teksty Mikołaja Reja (1505–1569)⁴.

Dziś obserwujemy powrót do oralności, o czym świadczy chociażby rozwój audiobooków, popularnych podcastów i rozmaitych przemówień na YouTube⁵. W swoim dziele z 1982 roku *Oralność i piśmiennictwo. Słowo poddane technologii* Walter Jackson Ong scharakteryzował różnice zachodzące w relacjach między ludźmi w zależności od środka komunikacji. Słowo stwarza możliwość emocjonalnej więzi i bliskości. Natomiast pismo zakłada dystans⁶. Zarazem pismo sprzyja refleksji, pozwala zatrzymać się dłużej nad frazami, które inspirują⁷. Pisanie i czytanie wymagają czasowej samotności, wyalienowania i myślenia⁸. Mowa jest efemeryczna, stanowi ulotny, niepowtarzalny moment.

Na wydarzenie mówienia i słuchania składa się bardzo wiele czynników. Spośród wielu elementów omówimy po kolei cztery wybrane, które powinien wziąć pod uwagę mówca projektujący swoją publiczną wypowiedź: jej cel, zawartość treściową, czas na nią przeznaczony i rodzaj audytorium.

3 Więcej na temat walorów słowa pisanego w przepowiadaniu: zob. H. Sławiński, *Trwała wartość słowa pisanego w multimedialnym świecie i upowszechnianie Dobrej Nowiny*, w: *Dobra Nowina w środkach społecznego przekazu*, red. H. Sławiński, Kraków 2020, s. 21–46; H. Sławiński, *Głoszenie Chrystusa przez słowo pisane*, „*Studia Włocławskie*” 20 (2018), s. 391–406.

4 Por. C. Jaroszyński, P. Jaroszyński, *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej. Teoria i ćwiczenia*, Szczecinek 2008, s. 33.

5 Por. J. Dukaj, *Po piśmie*, Kraków 2019.

6 Zob. W. Ong, *Oralność i piśmiennictwo. Słowo poddane technologii*, tłum. J. Japola, Lublin 1992, s. 73; por. H. Sławiński, *Trwała wartość słowa pisanego*, s. 28–30; S. Obirek, *Uskrzydłony umysł. Antropologia słowa Waltera Onga*, Warszawa 2010, s. 22–23.

7 Por. W. Ong, *Oralność i piśmiennictwo*, s. 200; S. Obirek, *Uskrzydłony umysł*, s. 24.

8 Por. S. Obirek, *Uskrzydłony umysł*, s. 21.

1. Cel wypowiedzi

Celowość charakteryzuje całe stworzenie do tego stopnia, że została ona zaliczona do argumentów św. Tomasza z Akwinu za istnieniem Boga. W tym całym stworzeniu człowiek jest, cytując za Soborem Watykańskim II, „jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego”⁹. Człowiek „jest skierowany ku swojemu celowi nadprzyrodzonemu”¹⁰. Katechizm precyzuje, że „tylko człowiek jest wezwany do uczestniczenia w życiu Bożym przez poznanie i miłość. Został stworzony w tym celu i to stanowi podstawową rację jego godności”¹¹.

Celowość stworzenia i celowość istnienia człowieka stanowią solidny fundament dla celowości ludzkiej komunikacji. Ludzie istnieją i porozumiewają się w jakimś celu. Z katolickiego punktu widzenia każde działanie ludzkie, w tym komunikacja i sztuka przemawiania „nie ma sama w sobie absolutnego celu, lecz jest podporządkowana ostatecznemu celowi człowieka i przezeń uszlachetniana”¹². Obok wielkiego celu dotyczącego ostatecznego sensu życia człowieka istnieją małe cele, które ludzie pragną osiągnąć.

Tak jak życie człowieka zmierza do ostatecznego celu, również świadomość człowieka charakteryzuje się celowością: myślenie jest intencjonalne, jest myśleniem o czymś. W związku z tym również odpowiedzialne mówienie ma swoją celowość. Publiczne wystąpienia mówców mają wyraźnie sformułowany bądź przynajmniej suponowany cel.

Cel mowy oznacza skutek, jaki się chce osiągnąć, nastrój, jaki się chce wywołać, zamiar, jaki się chce zrealizować. Mówca stawia sobie pytania: co chcę osiągnąć; jaki nastrój, jakie przeżycia pragnę wytworzyć; do czego zmierzam; dlaczego chcę o tym mówić właśnie teraz?¹³.

Od czasów Arystotelesa w całej tradycji retorycznej wyróżnia się trzy podstawowe cele publicznej mowy: pouczenie, przekonanie

9 Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 24; Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 1994, 356.

10 Katechizm Kościoła katolickiego, 367; por. Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 22.

11 Katechizm Kościoła katolickiego, 356.

12 Katechizm Kościoła katolickiego, 2501.

13 Por. G. Siwek, *Proces tworzenia kazania*, w: *Fenomen kazania*, red. W. Przyczyna, Kraków 1994, s. 207; W. Przyczyna, *Jak głosić prawdy wiary?*, w: *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, red. W. Przyczyna, Kraków 2002, s. 9.

i dostarczenie rozrywki (łac. *docere, movere, delectare*)¹⁴. Mirosław Korolko szereguje je jako trzy cele perswazji, to jest pouczenie, poruszenie i zachwycenie słuchacza (czytelnika)¹⁵. Henryk Podbielski w komentarzu do Retoryki Arystotelesa zauważył:

Podstawę wszelkich podziałów wyznacza u Arystotelesa zazwyczaj cel. [...] Mówca tworzy bowiem „dla słuchacza”. Dokonany podział utrzymał się przez całą starożytność, a jego twórcą jest prawdopodobnie właśnie Arystoteles. [...] Dokonana przez Arystotelesa klasyfikacja wymowy, uwzględniająca również odpowiedni dla każdego rodzaju czas gramatyczny oraz bezpośredni cel, przy jednoczesnym podziale każdego rodzaju na dwa przeciwstawne gatunki, świadczy o uniwersalności jego teorii retorycznej, która może dotyczyć wszelkiej wypowiedzi jako środka międzyludzkiej komunikacji¹⁶.

Tak więc w zależności od celu wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje wystąpień (*tria genera dicendi*):

- rodzaj doradczy (*genus deliberativum*), obejmujący mowy doradzające i odradzające (współcześnie takimi mowami są np. mowy parlamentarne);
- rodzaj osądający (*genus iudiciale*), czyli mowy oskarżające i broniące (zwłaszcza mowy sądowe);
- rodzaj oceniający (*genus demonstrativum*), obejmujący mowy pochwalne – laudacje i mowy wyrażające naganę. Do tego rodzaju zalicza się też mowy okolicznościowe: powitalne, pożegnalne, „królewskie” (por. *basilikos logos*), pogrzebowe.

Powyższa kwalifikacja da się przedstawić w poniższym schemacie¹⁷:

14 Arystoteles, Retoryka, I, 3; 1358b, w: Arystoteles, Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka, przekład, wstęp i komentarz H. Podbielski, Warszawa 2008, s. 55. Por. K. Szymanek, Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny, Warszawa 2001, s. 287. Porozumiewanie się między ludźmi, jako takie, ma tych celów więcej: istnieje bowiem w komunikacji cel fatyczny języka, to znaczy służy jedynie potwierdzeniu kontaktu między osobami. W fatycznej funkcji wypowiedzi nie chodzi o treść – ona może być banalna i lakoniczna – ale o potwierdzenie, że jest kontakt między ludźmi. Por. Z. Adamek, Homiletyka, Tarnów 1992, s. 21–26.

15 Zob. M. Korolko, Podręcznik retoryki homiletycznej, Kraków 2010, s. 36.

16 Zob. Arystoteles, Retoryka, s. 55–56, przyp. 35 i 37.

17 Arystoteles, Retoryka, s. 56, przyp. 37.

Rodzaj	Gatunek	Czas. gram.	Cel bezpośredni
I doradczy	a) zachęta b) odradzanie	przyszły	pożytek szkoda
II sądowy	a) oskarżenie b) obrona	przeszły	sprawiedliwość niesprawiedliwość
III popisowy	a) pochwała b) nagana	teraźniejszy	szlachetność niegodziwość

Święty Augustyn adaptował trzy podstawowe cele publicznej mowy do głoszenia prawdy, utrzymując, że przemawianie służy temu, by prawda pouczała, zachwycała i poruszała do działania (*ut veritas pateat, veritas placeat, veritas moveat*)¹⁸.

Cechą bowiem umysłów wybitnych jest miłość prawdy w słowach, a nie miłość samych słów [...]. Pewien orator wyraził się, i należy mu w tym przyznać rację, że do obowiązków mówcy należy: „uczyć, zachwycać i wzruszać”. W dalszych słowach dorzucił: „uczyć—obowiązek; zachwycać—przyjemność; wzruszać—osiągnięcie”¹⁹.

Wszystkie trzy cele są w mniejszym lub większym stopniu do zrealizowania w homilii jako integralnej części liturgii. Według Dyrektorium homiletycznego celem homilii jest:

- przedstawienie znaczenia czytań z Pisma Świętego i modlitw z danej celebracji przez pryzmat tajemnicy paschalnej Chrystusa (pouczenie)²⁰;
- wprowadzenie słuchaczy w celebrowane misterium wiary, czyli budzenie świadomości, że paschalne misterium Chrystusa

¹⁸ G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej*, Kraków 1992, s. 10–11.

¹⁹ Augustyn, *De doctrina christiana*. O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski, przekład, wstęp i komentarz J. Sułowski, Warszawa 1989, XI, 26–XII, 27, s. 211; cyt. wewnętrzny: Ciceron, *Orator* 21, 69.

²⁰ Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 29.06.2014, Poznań 2015, 12.

urzeczywistnia się w ofierze Mszy Świętej (pomoc w doświadczeniu zachwyty)²¹;

- pomoc wiernym, by w codziennym życiu przestrzegali zobowiązań płynących z przyjętego sakramentu (motywowanie, perswazja)²²; uświadomienie im, że „przemienieni przez Eucharystię, mogą w swoim powszednim życiu wnieść Ewangelię w świat”²³.

Przepowiadanie słowa Bożego poza liturgią jest, najogólniej ujmując, interpretacją rzeczywistości przez pryzmat słowa Bożego albo ewangeliczną rewizją życia. Przepowiadanie takie nie ma więc celu mistagogicznego, a bardziej dydaktyczny i perswazyjny²⁴. Taki też cel dominuje w przepowiadaniu słowa Bożego za pośrednictwem nowoczesnych środków komunikacji.

W sierpniu 2025 roku ukazał się na łamach katolickiego pisma niemieckiego „Die Tagespost” artykuł o działalności księdza ze zgromadzenia oblatów Maryi Niepokalanej, Martina Wolfa OMI (ur. 1969), alias „der Pater”, który w okresie pandemii zaczął swoją działalność na: Facebooku, Instagramie i Twitterze, a z czasem rozszerzył działalność o YouTube i Pinterest. Twierdzi on, że duszpasterstwa nie da się sprawować przez Internet; trzeba to robić bezpośrednio, w spotkaniu z ludźmi. Natomiast za pośrednictwem ekranu możliwe jest dawanie świadectwa

²¹ Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 13.

²² Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 11.

²³ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 14.

²⁴ Trzeba tu dopowiedzieć, że przepowiadanie słowa Bożego to „Wydarzenie zbawcze – to interwencja Boga w ściśle określonym miejscu i czasie. W kazaniu jest to interwencja w życie mówiącego i słuchaczy, którzy razem tworzą wspólnotę religijną. W tej wspólnocie jest obecny Bóg. On działa zawsze – zarówno na kaznodzieję, jak i na słuchaczy. Stopień ich współpracy z tą łaską decyduje o intensywności i owocach kazania. Kazanie jest czasem łaski, czasem działania żywego Boga. Kaznodzieja jest odpowiedzialny przed Bogiem za maksymalne wykorzystanie tego czasu łaski. Odpowiada bowiem zarówno za swój czas, jak i za czas każdego słuchacza. Słuchacz jest odpowiedzialny za dobre wykorzystanie swojego czasu kazania. W przypadku, gdy kaznodzieja nudzi, słuchacz winien ten czas zamienić przynajmniej na twórczą modlitwę za nudziarza i znudzonych słuchaczy” (E. Staniek, *Z kaznodziejskiego warsztatu*, Kraków 1997, s. 11–12).

wiary katolickiej²⁵. To jest właśnie cel przepowiadania za pomocą platform społecznościowych: inspiracja, zainteresowanie osobą Jezusa i Jego nauką, a także budującymi wydarzeniami z życia Kościoła i świadectwem działania Boga w świecie.

2. Zawartość treściowa

Zawartość wypowiedzi wiąże się z tematem i jego rozwinięciem. Prawdą jest, że niektóre wypowiedzi nie mają określonego tematu. Dzieje się tak, gdy język wykorzystywany jest w funkcji fatycznej: gdy na przykład dzwoniemy do mamy lub innej bliskiej osoby, nie chodzi nam o przekaz jakichś informacji ani umówienie się co do tematu rozmowy; chodzi jedynie o kontakt²⁶. Natomiast w wypowiedzi publicznej ważny jest temat, czyli główna myśl dająca się wyrazić za pomocą jednego zdania. Dotyczy on zwykle jakiejś prawdy stanowiącej przedmiot materialny przemówienia, kazania (*obiectum materiale*) oraz ujęcia tej prawdy w jakimś określonym aspekcie (*obiectum formale*), czyli mamy w temacie zawartość merytoryczną i aspekt formalny²⁷.

Temat domaga się rozwinięcia, a przemówienie powinno zachować ciągłość tematyczną. Według Arystotelesa „mowa składa się z dwu części, istnieje bowiem konieczność przedstawienia stanu rzeczy i jego udowodnienia. [...] Pierwszą z tych części nazywamy przedstawieniem sprawy, drugą uwierzytelnieniem”²⁸. Arystoteles, za Isokratesem, przyjął podział mowy na dwie logicznie następujące po sobie części: przedstawienie sprawy (łac. *propositio*) i jej udokumentowanie

²⁵ Jego konta śledzą również osoby zdystansowane do Kościoła lub należące do sekt. Piszą do niego. W 2024 roku jego kanał na YouTube subskrybowali głównie mężczyźni poniżej pięćdziesiątki: grupa docelowa, która rzadko uczestniczy w nabożeństwach. Jego zdaniem internauci zafascynowani są głównie trzema kwestiami: racjonalnością wiary katolickiej, głęboką duchowością i interesującymi wydarzeniami z historii Kościoła: na przykład w sierpniu wielu użytkowników obejrzało film o cudzie śnieżnym w Santa Maria Maggiore. Por. E. Hüffer, *Glaubenswissen auf einen Klick*, „Die Tagespost“ 78 (2025) Nr. 35, s. 27; Pater Wolf nutzt alle Kanäle für die Verkündigung, https://www.bistum-muenster.de/startseite_aktuelles/newsuebersicht/news_detail/pater_wolf_nutzt_alle_kanaele_fuer_die_verkuendigung.

²⁶ Por. Z. Adamek, *Homiletyka*, s. 23.

²⁷ Por. G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 46.

²⁸ Arystoteles, *Retoryka*, III, 13; 1414a, s. 203–204.

(łac. *argumentatio*)²⁹. Jednakże sam zdawał sobie sprawę z możliwości wyróżnienia w mowie bardziej szczegółowych części. Pisał bowiem:

Koniecznymi zatem częściami mowy są jedynie: przedstawienie stanu rzeczy i uwierzytelnienie. Są to właściwe części mowy. Co najwyżej zaś mowa składa się ze wstępu (łac. *proemium* lub *exordium*), przedstawienia stanu rzeczy, uwierzytelnienia i epilogu. Zbijanie argumentów przeciwnika wchodzi przecież w zakres uwierzytelniania, a przedstawienie przeciwstawnych argumentów jest powiększeniem siły własnej argumentacji, z tego więc względu częścią dowodzenia. Mówca, który to czyni, siłą rzeczy coś udowadnia. Nie spełnia natomiast tej funkcji ani wstęp, ani epilog, który jest tylko przypomnieniem tego, co wcześniej powiedziano³⁰.

Tak więc w każdym przemówieniu powinny być: wstęp będący wprowadzeniem do tematu, jego rozwinięcie stanowiące zasadniczy korpus dyskursu retorycznego i zakończenie, w którym znajdują się podsumowanie, ewentualne wnioski i propozycje podjęcia dalszych tematów. Upraszczając, wypracowany w oparciu o starożytne wzory klasyczny najprostszy model kompozycji przemówienia i kazania zawierał trzy zasadnicze części: wstęp, rozwinięcie i zakończenie³¹. Rozwinięcie mogło być następnie dzielone na dodatkowe punkty wypełnione odpowiednią zawartością treściową powiązaną z tematem.

2.1. Fragmenty informacji wyodrębnione w punktach

Zawartość treściowa wypowiedzi to jej nasycenie informacjami adekwatne do tematu i audytorium. Pewną analogią jest pensum, obciążenie nauczyciela planem zajęć: nie powinno być ani nadmierne, ani

²⁹ Por. M. Korolko, *Sztuka retoryki*, s. 79; za: G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 45.

³⁰ Arystoteles, *Retoryka*, III, 13; 1414b, s. 204. W retoryce klasycznej przyjął się jednak bardziej szczegółowy podział przemówienia (mowy sądowej), zaproponowany przez Kwintyliana: 1. Wstęp; 2. Opowiadanie (przedstawienie sytuacji, podanie faktów ze sprawą związanych, opis czynów bohatera); 3. Argumentacja (najważniejszy trzon mowy); 4. Odpieranie zarzutów; 5. Zakończenie. Por. M. Maykowska, *Klasyczna teoria wymowy*, Warszawa 1986 s. 17; G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 45.

³¹ Por. G. Siwek, *Przepowiadać skuteczniej*, s. 45–46.

niedoszacowane. Pisząc na temat zawartości treściowej, Alan Nelson³² pyta, ile waży dany przekaz? Czy mentalne mięśnie słuchaczy są w stanie go udźwignąć³³? Podkreśla, że w przyjęciu treści przez słuchaczy pomocne są podziały na punkty. Służą one rozwinięciu tematu: stanowią przekazanie fragmentu informacji w kolejnych punktach, co znajduje swoją ilustrację w dobrze przygotowanych konspektach wystąpień publicznych. Główny punkt powinien reprezentować pojedynczy fragment informacji. Punkty podrzędne w konspekcie rozwijają, uszczegóławiają ten główny punkt, ale go nie powtarzają. Innymi słowy, rozwinięcie to rozbiecie punktu na mniejsze fragmenty. Podpunktem może być definicja, parafraza, porównanie, opis, wyjaśnienie, cytaty, dane liczbowe, ilustracja. Podpunkty zazwyczaj zapewniają redundancję, aby złagodzić obciążenie psychiczne związane z przetwarzaniem abstrakcyjnego punktu. Zapewniają również konkretność, wyrazistość i szczegółowość; pomagają odbiorcom lepiej zapamiętać główne fragmenty informacji³⁴.

2.2. Zasada „od trzech do siedmiu podpunktów”

W odniesieniu do niedzielного przepowiadania protestanckiego, które stanowi zasadniczą część niedzielного spotkania wspólnoty, Alan Nelson mówi o zasadzie „5+-2”. Jego zdaniem niedzielny przekaz, który ma największe szanse na utrzymanie kontaktu z audytorium w ciągu 25–45 minut, będzie zawierał od 3 do 7 podpunktów. Użycie mniej niż trzech punktów stwarza ryzyko rozczarowania słuchaczy i ich popadnięcia w nudę. Przekroczenie siedmiu może przytłoczyć odbiorców i zmniejszyć skuteczność przekazu, ponieważ każdy fragment informacji konkuruje o uwagę słuchaczy z pozostałymi. Umysł słuchaczy może przetworzyć jedynie ograniczoną ilość informacji, zanim się wyłączy³⁵.

³² Creating messages that connect: An interview with Alan Nelson, <https://www.preaching.com/articles/creating-messages-that-connect-an-interview-with-alan-nelson/> (06.09.2025).

³³ Zob. A. Nelson, *Creating messages that connect. 10 secrets of effective communicators*, Loveland 2004, s. 60.

³⁴ Por. Z. Adamek, *Homiletyka*, s. 15.

³⁵ Zob. A. Nelson, *Creating messages*, s. 61.

Propozycja wyodrębniania maksimum siedmiu podpunktów w ramach omawiania jednego tematu może być zastosowana w kazaniach pasyjnych bądź konferencjach rekolekcyjnych. Homilia powinna zmierzać do sugerowanego minimum, a więc trzech–czterech punktów. W nawiązaniu do rady z Księgi Syracha: „Mów zwięźle, w niewielu słowach [zamknij] wiele treści” (Syr 32, 8), papież Franciszek podkreślał, że dobra homilia „powinna zawierać «jedną myśl, jedno uczucie i jeden obraz»”³⁶.

Według sapiencjalnego żartu homiletów amerykańskich typowe kazanie składa się z trzech punktów i ilustracji. To zwykle tyle, ile potrzeba na omówienie tematu przy uwzględnieniu czasu i audytorium, które w niedzielным zgromadzeniu wiernych stanowi zróżnicowany przekrój społeczności³⁷.

2.3. Gęstość wypowiedzi

Gęstość wypowiedzi ma swoją analogię w masie własnej różnych materiałów. Według prawa grawitacji wszystkie przedmioty spadają na ziemię z tą samą prędkością $9,81 \text{ m/s}^2$. Niemniej jest różnica, czy spada kilogramowa poduszka z pierza czy kilogramowa metalowa kula! Różnica polega na tym, że metalowa kula jest znacznie gęstsza od pierza, a jej ciężar jest stłoczony w mniejszej przestrzeni.

Gęstość ma związek z ilością informacji przekazywanych w określonym przedziale czasowym. Im więcej fragmentów informacji w krótszym czasie, tym większa gęstość wiadomości. Dodając czas przy zachowaniu tej samej liczby fragmentów informacji, sprawiamy, że wiadomość stanie się mniej gęsta³⁸. Jeśli mówimy do specjalistów w danej dziedzinie, możemy pozwolić sobie na większe zagęszczenie wypowiedzi. Im audytorium mniej wyspecjalizowane, tym bardziej trzeba zmniejszyć gęstość przekazu. Niektórzy nazywają to „spłyceniem”,

³⁶ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 157; por. 156; L. Szewczyk, Homilia jako miejsce zastosowania zasad retoryki: nowe poszukiwanie wzajemnych relacji, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 36 (2003) nr 1, s. 127–136.

³⁷ Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 61.

³⁸ Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 61. W mniej obrazowy, a bardziej teoretyczny sposób pisze na ten temat: Z. Adamek, *Homiletyka*, s. 13–16.

uproszczeniem; ale to po prostu zmniejszanie gęstości przekazu ze względu na audytorium i ograniczenia czasowe³⁹.

Potrzebna jest więc redundancja, rozwlekłość informacyjna, która jest niekorzystna pod względem ekonomicznym, ale pożyteczna pod względem psychologicznym, bo sprzyja percepcji przekazywanych informacji. „Stwierdzono, że im większej «obróbki intelektualnej» otrzymywanej wiadomości musi dokonywać odbiorca, tym mniejsza jest jego zdolność percepcji”⁴⁰. Tym zaś, co sprzyja odpowiedniej percepcji, jest powtórzenie tej samej informacji w zmienionym sformułowaniu albo jej zilustrowanie przykładem, anegdotą, porównaniem⁴¹. Odpowiednio nasycony przekaz sprzyja percepcji i wytwarza dobre relacje mówcy i odbiorców.

2.4. Złożoność, kompleksowość przekazu

Nowoczesne multimedia dały możliwość znacznego zwiększenia złożoności przekazu bez zwiększania jego gęstości. Złożoność przekazu zostaje zwiększona przez dodanie do warstwy oralnej również innych warstw stymulacji sensorycznej. Można to dobrze zilustrować na przykładzie reklam. Trzydziestosekundowa reklama telewizyjna w godzinach największej oglądalności ma zwykle wysoką złożoność przy niskiej gęstości przekazu. Przekaz jest bardzo lekki, łatwy w odbiorze, zawiera tylko jeden fragment informacji, na przykład: „Żywiec jest prawie jak Nowy Jork”, ale jest złożony, ponieważ jest przekazywany za pomocą głośnej muzyki, migających obrazów i kolorowej grafiki, która przyciąga uwagę. Złożone przekazy multimedialne zazwyczaj angażują odbiorców i mogą wzbogacić przekaz, jeśli są dobrze zaprojektowane i służą tematowi. Jeśli jednak zostaną niewłaściwie użyte, mogą rozpraszać i odwracać uwagę od celu przekazu⁴².

Pozostaje jeszcze pytanie o to, skąd czerpać temat i treść do przemówień? O wyborze tematu przemawiania decydują: aktualność zagadnienia; cel, jaki mówca chce osiągnąć; zainteresowania mówcy; potrzeby

³⁹ Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 61–62.

⁴⁰ Z. Adamek, *Homiletyka*, s. 15.

⁴¹ Por. Z. Adamek, *Homiletyka*, s. 15–16.

⁴² Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 62.

odbiorców⁴³. Podejmowane tematy powinny być znaczące ze względu na treść i celne ze względu na odbiorców. Chodzi o to, by mówić „coś” do „kogoś” o „czymś”⁴⁴. Jak uczył Franciszek:

nie trzeba nigdy odpowiadać na pytania, których nikt sobie nie stawia; podobnie nie jest rzeczą stosowną przedstawiać kronikę aktualności, by wzbudzić zainteresowanie: od tego są już programy telewizyjne. Można nawiązać do jakiegoś faktu, aby Słowo mogło zabrzmieć z mocą, wzywając do nawrócenia, do adoracji, do konkretnych postaw braterstwa i służby⁴⁵.

Ujmując zaś tę kwestię pozytywnie, należy rozważać pytania, które ludzie sobie stawiają, zarówno co do spraw ponadczasowych, jak i temporalnych, ważnych w danym momencie⁴⁶.

A co zrobić, kiedy mowa jest nudna? Audytorium korzystające z multimediiów może zmienić program albo kanał na YouTube, by słuchać kogoś, kto inspiruje. Inna jest sytuacja katolików zobligowanych do uczestnictwa we Mszy Świętej w niedzielę i w uroczystości, kiedy to jest głoszona homilia. Prof. Anna Świderkówna (1925–2008) opracowała na swój użytek metodę przetrwania nudnych kazań, która może być wykorzystana przez innych. Swego czasu wyznała:

Kiedy kazanie jest nudne, pozbawione sensu i zaczynam się złościć, to myślę sobie tak: Chrystus też jest w tym kościele i też musi tego słuchać, a więc i ja mogę. Jest też inny sposób: czasem po prostu się modlę, żeby chociaż jedna osoba coś z tego kazania wyniosła. Niestety, nie zawsze tak jest. Pewnego razu podczas wyjątkowo nieudanego kazania myślałam, że siedzącej obok mnie kobiecie wcale to nie przeszkadza, jednak nagle ona się odwraca i szepcze: „Dlaczego ten ksiądz mówi takie bzdury?”. Przeciętny Polak często, niestety, nie rozumie Pisma Świętego. Kazania winny mu je objaśniać. W kazaniach najważniejsze jest,

43 Por. Staniek, *Z kaznodziejskiego warsztatu*, s. 29.

44 Por. Staniek, *Z kaznodziejskiego warsztatu*, s. 29.

45 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 155.

46 Por. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 154.

by słuchacze czuli, że mówiący dzieli się z nimi swymi przeżyciami, że mówi z zaangażowaniem i przekonaniem⁴⁷.

3. Czas

W projektowaniu przemówień czas zawsze odgrywa ważną rolę. Mówca musi zawsze rozważyć, ile czasu ma na przekazanie informacji, komu i w jaki sposób. Najtrudniejsze do zaprojektowania są przemówienia najkrótsze, ponieważ trzeba wykorzystać każdą chwilę. Mówca może skrócić czas trwania przemówienia, zmniejszając ilość informacji lub zwiększając jego złożoność, gęstość. Mówca ma swobodę kreatywności, ale lakoniczność oznacza zwykle więcej pracy⁴⁸.

Na przykład, jeśli ma się przygotowaną treść, którą chce się przekazać, zaprojektowanie jej w formie skutecznego dziesięciominutowego przemówienia jest często trudniejsze niż w formie półgodzinnego wykładu. W tym pierwszym przypadku konieczne jest staranne dopracowanie każdego akapitu i zdania. Reklamodawcy często pracują miesiącami, doskonaląc trzydziestosekundowy spot reklamowy na Super Bowl w Stanach Zjednoczonych, nie chcąc tracić ani chwili⁴⁹. Średni koszt takiej reklamy w 2025 roku wyniósł 8 milionów dolarów⁵⁰.

Gdy czasu na przemówienie jest mało, a szacowana znajomość tematu przez słuchaczy jest niska, trzeba rozcieńczyć przekaz. Jeśli przekaże się zbyt wiele, doprowadzi to do zerowego zapamiętania. Z kolei przekaz, który jest zbyt rozcieńczony, nudzi odbiorców. Jeśli nie ma możliwości zdobycia jakiejkolwiek wiedzy o odbiorcach przekazu, lepiej skłaniać się w stronę prostoty. Zwykle mówcy mają tendencję zakładania wyższego poziomu wiedzy niż posiada publiczność.

47 M. Przetyszewski, A. Świderkówna, J. Hennelowa, Jak przetrwać nudne kazanie?, „W Drodze” (2001) nr 1 (329), <https://wdrodze.pl/article/jak-przetrwac-nudne-kazanie/> (8.6.2026).

48 Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 64.

49 Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 65.

50 Wszystkie spoty reklamowe trwały łącznie 51 minut. Rok wcześniej średni koszt spotu reklamowego wyniósł 7 milionów dolarów. Por. A. M. D. Lee, *How much do 2025 Super Bowl commercials cost? Here's the price tag on ads this year*, <https://www.cbsnews.com/news/how-much-do-2025-super-bowl-commercials-cost-heres-the-price-tag-on-ads-this-year/> (12.02.2025).

Przekazy w multimedialnych można wzmocnić w krótszym czasie, zwiększając ich złożoność, nakładając na siebie elementy dźwięku, grafiki i animacji. Dzięki temu można w krótszym czasie przekazać więcej, ponieważ angażuje się wiele zmysłów. Ponadto zwiększa się grono osób, z którymi mówca nawiązuje kontakt, ponieważ niektórzy więcej chłoną za pomocą słuchu, inni za pomocą wzroku⁵¹.

O ile w przepowiadaniu za pośrednictwem multimedialnych można wykorzystywać różne impulsy sensoryczne, o tyle w homilii jako części liturgii podstawowym środkiem przekazu pozostaje zwarte i treściwe słowo, a język powinien być obrazowy, prosty i jasny. Duży nacisk na zwężność i obrazowość przepowiadania kładł papież Franciszek. W przemówieniu do duchownych w Bratysławie 13 września 2021 roku mówił:

Kazanie. Ktoś mi powiedział, że w *Evangelii gaudium* za dużo miejsca poświęciłem homilii, ponieważ jest to jeden z problemów obecnych czasów. Tak, homilia nie jest sakramentem, jak twierdzili niektórzy protestanci, ale należy do sakramentaliów! To nie jest kazanie wielkopostne, nie, to jest coś innego. Znajduje się w samym sercu Eucharystii. I pomyślcie o wiernych, którzy muszą słuchać homilii trwających 40 minut, 50 minut, na tematy, których nie rozumieją, które ich nie poruszają... Proszę was, księża i biskupi, zastanówcie się dobrze, jak przygotować homilię, jak ją wygłosić, aby był kontakt z ludźmi i aby czerpali inspirację z tekstu biblijnego. Homilia, nie powinna zazwyczaj, być dłuższa niż dziesięć minut, ponieważ ludzie tracą uwagę po ośmiu minutach, pod warunkiem, że jest bardzo interesująca. Ale czas ten powinien wynosić 10–15 minut, nie więcej. Pewien mój profesor homiletyki, mawiał, że homilia musi mieć wewnętrzną spójność: ideę, obraz i uczucie; że ludzie wychodzą z ideą, obrazem i czymś, co poruszyło ich serca. Oto jak proste jest głoszenie Ewangelii! I tak głosił Jezus odwołując się do ptaków, pól do konkretnych rzeczy, takich, które ludzie rozumieją. Przepraszam, że do tego wracam, ale to mnie niepokoi... [oklaski] Pozwalam sobie na złośliwość: oklaski zaczęły się od zakonnic, które są ofiarami naszych homilii⁵²!

⁵¹ Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 65.

⁵² Franciszek, Przemówienie papieża Franciszka do słowackiego duchowieństwa, 13.09.2021, <https://www.ekai.pl/dokumenty/przemowienie-papieza-franciszka-do-slowackiego-duchowieństwa-13-wrzesnia-2021/>; por. M. Šuráb, *Recommendations of*

Zagadnienie to było tak ważne dla Franciszka, że wrócił do niego w przemówieniu do grupy księży w Watykanie 20 stycznia 2023. Zaakcentował wówczas, że homilia to nie wykład.

Czasami słyszę, jak ktoś [mówi]: „Tak, byłem na Mszy w tej parafii... tak, dobra lekcja filozofii, czterdzieści, czterdzieści pięć minut...”. Osiem, dziesięć, nie więcej! I zawsze jedna myśl, jedno uczucie i jeden obraz. Niech ludzie zabiorą coś ze sobą do domu⁵³.

Jeśli mówca jest krytykowany, to zazwyczaj dlatego, że mówił za szybko i próbował powiedzieć za dużo. Ludzie potrzebują czasu na przyswojenie sobie przekazywanych treści, a więc czasu na refleksję.

4. Rodzaje audytorium

Istotnym komponentem publicznego przemawiania jest audytorium. Jeśli mówca ma na uwadze jedynie osobiste preferencje, a nie oczekiwania publiczności, ryzykuje tym, że nie wytworzy silnego kontaktu ze słuchaczami. Każdemu dobremu mówcy musi przyświecać zasada, iż pozostaje w służbie swych słuchaczy, że to nie oni są dla niego, lecz on dla nich; w publicznym przemawianiu chodzi nie o mówcę, ale o słuchaczy.

Przykład do naśladowania zostawił św. Paweł. W Liście do Filipian zawarł inspirującą radę, którą można trawestować dla tych, którzy przemawiają publicznie: nie czyńcie niczego z powodu egoistycznych ambicji lub próżnej zarozumiałości, ale w pokorze uważajcie innych za lepszych od siebie. „Niech każdy ma na oku nie tylko swoje własne sprawy, ale też

Pope Francis on rhetoric, „Polonia Sacra” 26 (2022) nr 2, s. 27; H. Sławiński, Homilie głoszone w polskich parafiach: obraz na podstawie badań, w: Parafia jutra, red. M. J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2024, s. 249; H. Sławiński, Inspiracje Franciszka dla postugi słowa, „Polonia Sacra” 25 (2021) nr 4 (66), s. 59; A. Bilski, Formalna strona przepowiadania słowa Bożego w świetle adhortacji „*Evangelii gaudium*” papieża Franciszka, „Poznańskie Studia Teologiczne” 47 (2025), s. 149–153.

⁵³ Ch. Lamb, Catholic homilies are often a ‘disaster’ says Pope, „The Tablet” 24.01.2023, <https://www.thetablet.co.uk/news/16448/catholic-homilies-are-often-a-disaster-says-pope>; por. M. Šuráb, Recommendations of Pope Francis on Rhetoric, s. 27; H. Sławiński, Homilie głoszone w polskich parafiach, s. 249; H. Sławiński, Inspiracje Franciszka, s. 59; A. Bilski, Formalna strona przepowiadania, s. 149–153.

i drugich!” (Flp 2, 3–4). A w Liście do Koryntian wskazał, jak ważna jest empatia dla skutecznego przemawiania:

Dla Żydów stałem się jak Żyd, aby pozyskać Żydów. Dla tych, co są pod Prawem, byłem jak ten, który jest pod Prawem [...]. Dla nie podlegających Prawu byłem jak nie podlegający Prawu [...]. Dla słabych stałem się jak słaby, by pozyskać słabych. Stałem się wszystkim dla wszystkich, żeby w ogóle ocalić przynajmniej niektórych (1 Kor 9, 20–22).

Tak więc w przemówieniu, obok przekazu treści, ważne jest też nawiązanie i utrzymanie kontaktu z odbiorcami. Nawet najważniejsza i najbardziej wymowna treść przekazu staje się bezwartościowa, jeśli nie uda się nawiązać kontaktu ze słuchaczami⁵⁴.

Wayne V. McDill, baptystyczny profesor homiletyki w „Southeastern Baptist Theological Seminary”, scharakteryzował audytorium za pomocą trzech cech: po pierwsze, audytorium ma specyficzny cel; po drugie, spotyka się w określonym miejscu i czasie; po trzecie, grupa, która się zbiera, ma określoną polaryzację i wchodzi w odpowiednie interakcje⁵⁵. Na podstawie tych trzech cech wyróżnił pięć kategorii słuchaczy: (1) przechodnie; (2) pasywni; (3) selektywni; (4) koncertowi; (5) zorganizowani. Każdej z tych grup odpowiada określony wysiłek ze strony mówcy. W przypadku pierwszej grupy perswazja będzie ukierunkowana na pochwycenie uwagi; wobec drugiej grupy – będzie chodzić o zainteresowanie; w trzeciej – o wywarcie wrażenia; w czwartej – o przekonanie; w piątej – o ukierunkowanie działań.

- Grupa przechodniów jest najmniej związana z mówcą. To przechodnie na ulicy; adresaci ewangelizatorów ulicznych; odbiorcy przemawiania na YouTube i innych platformach społecznościowych. Wybierają, kogo i kiedy chcą słuchać. Głównym zadaniem mówcy jest pozyskać ich uwagę, żeby z przechodniów stworzyć uważnych słuchaczy.
- Audytorium pasywne zachowuje się jak słuchacze zdystansowani, nieoczekujący żadnej zmiany w swoim życiu. Z takim audytorium

⁵⁴ Por. A. Nelson, *Creating messages*, s. 66.

⁵⁵ Zob. W. V. McDill, *The moment of truth. A guide to effective sermon delivery*, Nashville 1999, s. 39.

można się spotkać w czasie przepowiadania do więźniów albo w domach opieki społecznej. Ponieważ na przykład dyrekcja zaprosiła kapelana, bo wypada, żeby kapelan od czasu do czasu zapewnił opiekę duchową, mówca przychodzi, a więc jest w takim środowisku urozmaicenie rutynowych, codziennych zajęć; wreszcie coś innego się dzieje. I tak nie ma nic ciekawszego do robienia, to można posłuchać. Takie audytorium jest mało zaangażowane. Rolą mówcy jest wzbudzić zainteresowanie.

- Audytorium selektywne tworzone jest z wielu indywidualistów. To krytyczni ludzie z inicjatywą, przedsiębiorcy i różni liderzy społeczni. Rolą kaznodziei jest wywarcie wrażenia na nich i dostarczenie przekonującej argumentacji.
- Grupa koncertowa to słuchacze zapaleni religijnie, przychodzący na spotkanie, które podtrzymuje ich entuzjazm; potrafią cieszyć się, że są razem. Przykładem takiego audytorium są uczestnicy pielgrzymek, zjazdów młodzieży oazowej, neokatechumenalnej czy członków grup charyzmatycznych. Zadaniem mówcy jest rozbudzenie u nich przekonania do jakiejś idei.
- Grupa zorganizowana to audytorium, w którym mówca ma duży autorytet i jego zadaniem jest wyznaczenie kierunku wspólnych działań. Mówca występuje w roli człowieka, który ukierunkowuje zaangażowanie zorganizowanej grupy społecznej.

Mówca, a zwłaszcza dobry duszpasterz, nie chce nikogo pominąć. Chce, żeby wszyscy byli zainteresowanymi słuchaczami i zaangażowanymi członkami wspólnoty wierzących. Zdaniem Alana Nelsona problem tkwi w tym, że tak się nie stanie, chyba że przemawia się do bardzo małej i żywej grupy⁵⁶. Dobrze jest, gdy nadawca wie, na kim mu najbardziej zależy, a kto może zostać pominięty w konkretnym przesłaniu: jaka grupa jest głównym adresatem, jaka drugorzędnym, a jaka peryferyjnym⁵⁷.

⁵⁶ Zob. A. Nelson, *Creating messages*, s. 67.

⁵⁷ Zob. A. Nelson, *Creating messages*, s. 68.

Zakończenie

Mając na uwadze skuteczność przemawiania, warto wziąć pod uwagę strategię czterech komponentów, jakimi są: cel wypowiedzi, jej wartość treściowa, czas na nią przeznaczony i konstelacja audytorium. Wszyscy mówcy publiczni powinni przemyśleć wymienione komponenty na etapie projektowania publicznego wystąpienia. Dotyczy to szczególnie tych, którzy uznali, że dotyczy ich polecenie misyjne zmarłego Jezusa Chrystusa: idźcie w świat i głoscie Ewangelię wszystkim, których napotkacie (por. Mk 16, 15).

Doczekaliśmy czasów, w których głoszenie Ewangelii dokonuje się nie tylko w murach świątyń, ale na nowoczesnej agorze, jaką stanowią nowoczesne środki społecznej komunikacji. Odważni wyznawcy Chrystusa za pomocą najnowocześniejszej technologii docierają z Dobrą Nowiną do milionów. Warto czynić to świadomie z wykorzystaniem osiągnięć retoryki klasycznej i doświadczenia współczesnych skutecznych mówców i liderów.

Bibliografia

- Adamek Z., *Homiletyka*, Tarnów 1992.
- Arystoteles, *Retoryka*. *Retoryka dla Aleksandra*. Poetyka, przekład, wstęp i komentarz H. Podbielski, Warszawa 2008.
- Augustyn, *De doctrina christiana*. O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski, przekład, wstęp i komentarz J. Sulowski, Warszawa 1989.
- Bilski A., *Formalna strona przepowiadania słowa Bożego w świetle adhortacji „Evangelii gaudium” papieża Franciszka*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 47 (2025), s. 143–155, <https://doi.org/10.14746/pst.2025.47.8>.
- Creating messages that connect: An interview with Alan Nelson, <https://www.preaching.com/articles/creating-messages-that-connect-an-interview-with-alan-nelson/> (06.09.2025).
- Dukaj J., *Po piśmie*, Kraków 2019.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska Evangelii gaudium*, 24.11.2013.
- Franciszek, *Przemówienie papieża Franciszka do słowackiego duchowieństwa*, 13.09.2021, <https://www.ekai.pl/dokumenty/przemowienie-papieza-franciszka-do-slowackiego-duchowienstwa-13-wrzesnia-2021/>.

- Hüffer E., Glaubenswissen auf einen Klick, „Die Tagespost“ 78 (2025) Nr. 35, s. 27.
- Jaroszyński C., Jaroszyński P., *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej. Teoria i ćwiczenia*, Szczecinek 2008.
- Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 1994.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, 29.06.2014, Poznań 2015.
- Korolko M., *Podręcznik retoryki homiletycznej*, Kraków 2010.
- Lamb Ch., Catholic homilies are often a ‘disaster’ says Pope, „The Tablet” 24.01.2023, <https://www.thetablet.co.uk/news/16448/catholic-homilies-are-often-a-disaster-says-pope> (12.02.2025).
- Lee A. M. D., How much do 2025 Super Bowl commercials cost? Here’s the price tag on ads this year, <https://www.cbsnews.com/news/how-much-do-2025-super-bowl-commercials-cost-heres-the-price-tag-on-ads-this-year/> (12.02.2025).
- Marsh P. O., *Messages that work: a guide to communication design*, Englewood Cliffs 1983.
- Maykowska M., *Klasyczna teoria wymowy*, Warszawa 1986.
- McDill W. V., *The moment of truth. A guide to effective sermon delivery*, Nashville 1999.
- Nelson A., *Creating messages that connect. 10 secrets of effective communicators*, Loveland 2004.
- Obirek S., *Uskrzydłony umysł. Antropologia słowa Waltera Onga*, Warszawa 2010.
- Ong W., *Oralność i piśmiennictwo. Słowo poddane technologii*, tłum. J. Japola, Lublin 1992.
- Pater Wolf nutzt alle Kanäle für die Verkündigung, https://www.bistum-muenster.de/startseite_aktuelles/newsuebersicht/news_detail/pater_wolf_nutzt_alle_kanaele_fuer_die_verkuendung.
- Przeciszewski M., Świderkówna A., Hannelowa J., Jak przetrwać nudne kazanie?, „W Drodze” (2001) nr 1 (329), <https://wdrodze.pl/article/jak-przetrawiac-nudne-kazanie/> (8.6.2026).
- Przyczyna W., Jak głosić prawdy wiary?, w: *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, red. W. Przyczyna, Kraków 2002, s. 7–21.
- Siwek G., Proces tworzenia kazania, w: *Fenomen kazania*, red. W. Przyczyna, Kraków 1994, s. 177–213.

- Siwek G., *Przepowiadać skuteczniej*, Kraków 1992.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* *Gaudium et spes*, 07.12.1965.
- Staniek E., *Z kaznodziejskiego warsztatu*, Kraków 1997.
- Szewczyk L., *Homilia jako miejsce zastosowania zasad retoryki: nowe poszukiwanie wzajemnych relacji*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 36 (2003) nr 1, s. 127–136.
- Szymanek K., *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2001.
- Sławiński H., *Ewaluacja homilii*, „Studia Włocławskie” 9 (2006), s. 194–203.
- Sławiński H., *Głoszenie Chrystusa przez słowo pisane*, „Studia Włocławskie” 20 (2018), s. 391–406.
- Sławiński H., *Homilie głoszone w polskich parafiach: obraz na podstawie badań*, w: *Parafia jutra*, red. M. J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2024, s. 241–263.
- Sławiński H., *Inspiracje Franciszka dla posługi słowa*, „Polonia Sacra” 25 (2021) nr 4 (66), s. 43–62, <https://doi.org/10.15633/ps.4136>.
- Sławiński H., *Kapłan kaznodzieja głoszący z mocą*, w: *Kapłan w posłudze słowa Bożego*, red. L. Szewczyk, W. J. Szytyka, Katowice 2010, s. 24–35.
- Sławiński H., *Ludzki wkład w skuteczność przepowiadania słowa Bożego*, „Polonia Sacra” 15 (2011) nr 28 (72), s. 227–241.
- Sławiński H., *Trwała wartość słowa pisanego w multimedialnym świecie i upowszechnianie Dobrej Nowiny*, w: *Dobra Nowina w środkach społecznego przekazu*, red. H. Sławiński, Kraków 2020, s. 21–46.
- Sławiński H., *Źródła autorytetu kaznodziei*, „Ateneum Kapłańskie” 154 (2010) z. 2 (606), s. 313–324.
- Šuráb M., *Recommendations of Pope Francis on Rhetoric*, „Polonia Sacra” 26 (2022) nr 2, s. 7–31, <https://doi.org/10.15633/ps.26201>.

Łukasz Lipiński

 <https://orcid.org/0009-0008-5074-9067>
lukasz.lipinski@kul.pl

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
 <https://ror.org/04qyefj88>

The Bible between psychology, exegesis, and theology: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright, and Scott Hahn as interpreters of Scripture in the digital space

 <https://doi.org/10.15633/ps.30204>

Rev. Łukasz Lipiński, MA, STL – priest of the Diocese of Łomża, Doctoral Student at the John Paul II Catholic University of Lublin in the field of theological sciences (homiletics), graduate of bachelor's studies in applied rhetoric at the Faculty of Philosophy of the university, lecturer in liturgics at The Diocese of Łomża Major Seminary. He researches sources and forms of preaching.

Article history • Received: 07 Oct 2025 • Accepted: 20 Nov 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

The Bible between psychology, Eeegesis, and theology: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright, and Scott Hahn as interpreters of Scripture in the digital space

The article investigates digital-era interpretations of Scripture by the Canadian clinical psychologist Jordan Peterson, the Anglican New Testament scholar Nicholas Tom Wright, and the Catholic theologian and former Presbyterian pastor Scott Hahn. The primary sources include selected monographs and digital presentations produced by the three authors. Each of the article's three sections provides a profile of one interpreter followed by a systematic analysis of his hermeneutical approach. The study demonstrates a substantive online demand for advanced biblical content. Audiences value Peterson's existential and moral readings of biblical narratives, Hahn's covenantal, sacramental, and mystagogical hermeneutic, and Wright's historically grounded kerygmatic and didactic biblical theology, which connects scriptural meaning with the lived experience of hearers.

Keywords: Bible, Jordan Peterson, Scott Hahn, Nicholas T. Wright

Abstrakt

Biblia między psychologią, egzegezą a teologią: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright i Scott Hahn jako interpretatorzy Pisma Świętego w przestrzeni cyfrowej

Przedmiotem artykułu jest interpretacja Pisma Świętego w przestrzeni cyfrowej przez kanadyjskiego psychologa klinicznego Jordana Petersona, anglikańskiego duchownego i badacza Nowego Testamentu Nicholas Toma Wrighta oraz katolickiego teologa i byłego pastora prezbiteriańskiego Scotta Hahna. Materiałem źródłowym są wybrane książki oraz internetowe wystąpienia autorów. W każdej z trzech części artykułu autor opisuje twórcę, a następnie jego podejście do hermeneutyki świętego tekstu. Z analizy wynika, że wśród użytkowników Internetu istnieje zapotrzebowanie na pogłębione materiały biblijne. Słuchacze wymienionych twórców są im wdzięczni za interpretację historii biblijnych bliską życiu (treści moralne i egzystencjalne Petersona), za najwyższej jakości teologię biblijną opartą na orędziu Pisma Świętego i bliską życiu słuchaczy (treści kerygmatyczne, didaskalijskie i egzystencjalne Wrighta) oraz za interpretację Biblii w świetle teologii przymierza i sakramentów świętych (treści mistagogiczne Hahna).

Słowa kluczowe: Biblia, Jordan Peterson, Scott Hahn, Nicholas T. Wright

The interpretation of the Bible in the digital space is approached from various perspectives. Among its prominent and popular advocates are Jordan Peterson, a Canadian clinical psychologist with an interest in Catholicism; Nicholas Tom Wright, one of the leading British scholars of the New Testament; and Scott Hahn, an American Catholic theologian and former Presbyterian pastor. This three-part study aims to present a profile of each author and analyse their characteristic methods of interpreting Scripture within the digital realm. The source material consists of excerpts from their written works concerning their approaches to the Bible, as well as selected talks and presentations available on the Internet. The study concludes with reflections and key insights relevant to Catholic preaching in the digital age.

1. Peterson's psychological approach to the Bible

Jordan Peterson, a retired professor of psychology from the University of Toronto, is a clinical psychologist and a prominent author specialising in personal development, responsibility, and the influence of belief systems on human meaning-making. His academic research has focused on personality structure, creativity, and the neurobiological mechanisms underlying perception and cognition. Peterson also gained recognition during his tenure at Harvard University, where his research and teaching contributed to his reputation as an influential scholar. His lectures at the University of Toronto further shaped the life choices of both students and the members of the broader public. Peterson's digital presence, including online courses and public lectures, has achieved substantial reach. He has delivered presentations in more than 160 cities across multiple countries, attracting audiences numbering in hundreds of thousands.¹ On his official YouTube channel, Peterson provides lectures and accessible scientific discussions, some of which engage with biblical themes.² These recordings have collectively been viewed more

¹ See About Jordan Peterson, <https://jordanbpeterson.pl/> (July 18, 2025).

² The thematic focuses of the author's biblical series include an existential engagement with the divine, the psychological analysis of biblical narratives, and core texts such as the Book of Genesis, the Book of Exodus, and the Gospels. The latest recorded ses-

than a billion times, indicating significant engagement and the considerable impact of his interpretations.³

Peterson has increasingly been invited to discuss the topic of faith, particularly following the documented case of his wife Tammy's recovery, which culminated in her reception of the sacraments of initiation in the Catholic Church during the Easter Vigil of 2024. When asked to specify his understanding of God, Peterson identifies Jesus as the fulfilment of the Law and the Prophets, emphasising the Christological view of Jesus as a self-sacrificing divine figure who assumes the sins of humanity.⁴ He regularly participates with his wife in liturgical practices and notes that such religious engagement appears to have a positive psychosocial impact on her well-being. Peterson commends the Catholic Church for maintaining the deposit of faith over twenty centuries, recognises the Orthodox Church for its fidelity to doctrinal orthodoxy, and acknowledges Protestants for their historical contribution to global literacy.⁵ In a conversation with twenty atheists, he characterises God as a moral conscience and advances three theses: that atheists reject the concept of God without fully understanding what they reject; that morality and human meaning cannot be exclusively derived from scientific approaches; and that many atheists adopt Christian moral values independently of the doctrinal or narrative dimensions of religion.⁶

sions featuring Peterson are publicly available through the American conservative media platform, Daily Wire: <https://www.dailywire.com/watch/jordan-peterson>.

- 3 Between March 30, 2013, and September 30, 2025, Peterson's videos on YouTube exceeded one billion views (1,001,509,709), with approximately 8,790,000 subscribers to his channel. His prominence is primarily attributable to high-visibility interviews conducted with prominent internet content creators and journalists. The three most viewed interviews, conducted by Helen Lewis, Cathy Newman, and Joe Rogan, collectively accumulated approximately 169 million views, indicating significant reach and influence in the digital world.
- 4 Cf. S. Bartlett, Jordan B. Peterson: You need to listen to your wife, <https://podcasts.apple.com/pl/podcast/jordan-b-peterson-you-need-to-listen-to-your-wifeweve/id1291423644?i=1000683738903&cl=pl> (July 17, 2025).
- 5 Cf. M. Gove, I'm a new kind of Christian: Jordan Peterson on faith, family and the future of the right, "The Spectator" January 4, 2025, <https://www.spectator.co.uk/article/im-a-new-kind-of-christian-jordan-peterson-on-faith-family-and-the-future-of-the-right/> (July 17, 2025).
- 6 See Jordan Peterson vs 20 atheists. Surrounded, https://www.youtube.com/watch?v=P-wk5MPE_6zE (July 17, 2025).

According to Peterson's conceptual framework, the Bible constitutes a foundational element of Western civilisation.⁷ When analysing human understanding of the world through the lens of archetypal narratives, he formulates a series of analytical questions designed to facilitate the interpretation of the existential dimensions contained within biblical stories:

If the world reveals itself to us in the form of a story—what is that story? How do we properly characterise our aims, our most profound temptations, our most admirable upward strivings? What is relevant and what can and should be ignored? To what should we devote our costly attention? To what ends should we aim our action? What uncomfortable truth is our conscience eternally attempting to reveal? What is the appropriate hierarchy of values through which the world most productively, generously, and sustainably reveals itself? What, in other words, is the story, the true story of our lives—what is it, and what should it be?⁸

Peterson conceptualises biblical narratives as a compilation of moral archetypes. Bishop Robert Barron, when commenting on the Canadian psychologist's work, noted that in the context of contemporary denominational struggles for influence within American Christianity, such a non-confessional interpretation of Scripture by a lay expert external to ecclesiastical frameworks possesses considerable persuasive power. Peterson explicitly refrains from asserting theological infallibility, and instead focuses on elucidating the moral messages inherent in the sacred texts.⁹ He describes the biblical ethos in the following manner:

We watch the hero aiming upward, living in truth, sacrificing for what is better, struggling nobly against the slings and arrows of outrageous Fortune, yet maintaining his integrity. We watch the objects of the world revealing themselves to him as the tools and obstacles relevant to his journey. We watch the friends he

7 See J. B. Peterson, *We who wrestle with God: Perceptions of the divine*, e-book ed., New York 2024, p. 27.

8 J. B. Peterson, *We who wrestle with God*, p. 26.

9 See R. Barron, *It is practically impossible to imagine anyone who would not find illumination and inspiration in the pages of this book*, <https://www.jordanbpeterson.com> (July 14, 2025).

meets along the way perform the sacrifices necessary to be of aid and are pleased to see it. We watch his foes cheat, steal, betray, lie, and fail, and we feel that justice has been served—or we watch them succeed, and we experience the moral outrage of the deceived. In short, we are entranced by those with lofty aims, and we wish, if we are brave, to be possessed by their spirit.¹⁰

Existential sensitivity and the recognition of archetypal moral themes function as two primary interpretive frameworks that inform Peterson's understanding of the Bible, emphasising its relevance to human psychological and existential experience. An analysis of his commentary on the story of Adam and Eve presented in an 80-minute popular science lecture, reveals his focus on several key dimensions: the necessity of revisiting foundational sources of civilisation; the role of worldview narratives in shaping perception; fundamental principles of relationship formation; perceptions of the external world as mediated by individual aims; the role of egoism; issues related to sexuality and authority; the appropriate objects of worship and moral aspiration; strategies for managing informational overload in modern society; the biblical representation of women's roles; the biological functions associated with motherhood; development of self-awareness regarding personal life purpose; critique of feminist hermeneutics; the cognitive foundations of moral reasoning; and the moral and spiritual significance of pride as a moral flaw.¹¹ Qualitative analysis of viewer feedback indicates predominantly positive reception, with statements such as: "This resonates deeply"; "Invaluable insights"; "I wish I had encountered such perspectives earlier in life"; "This moved me emotionally"; "I am grateful for his references to biblical narratives—there is significant pedagogical and moral value in these stories. These insights merit dissemination to a broad audience"; "Thank God for speaking to us through the thoughts and insights of Dr Peterson." Such responses highlight a fundamental human drive to seek answers to core existential and moral questions, illustrating both the broad societal relevance and psychological resonance of Peterson's interpretative approach.

¹⁰ J. B. Peterson, *We who wrestle with God*, p. 25.

¹¹ See J. B. Peterson, *The sins of Adam and the true nature of Eve*, <https://youtu.be/R2f13G-zlGnc?feature=shared> (July 17, 2025).

Peterson's interpretations are frequently critiqued for their superficial engagement with the literal meanings of biblical symbols and for employing methodological approaches that appear disconnected from established theological frameworks.¹² This tendency results in the biblical texts being interpreted through a variety of symbolic frameworks that lack consistent theological grounding. For example, Moses' staff is construed as a reference to the Garden of Eden; Adam and Eve are represented as archetypes embodying personality differences between genders; the serpent is viewed as an avatar of chaos; Cain is depicted as the first victim of liberal ideology; Noah's Ark is interpreted as a paradigm of free speech; the Tower of Babel is read as a prophecy of transidentity and hedonistic excesses; and the story of David and Goliath is framed as a narrative of rebellion against tyrannical authority. In Peterson's schema, the concept of God frequently personifies morality and moral strength—an internal force capable of confronting challenges and overcoming adversity.¹³ A characteristic feature of his interpretative method is the tendency to derive similar moral lessons from different biblical stories, often emphasising themes of order, stability, and discipline, while denouncing chaos and disorder. Comparable moral lessons are frequently extracted from secular texts such as *Harry Potter*, *Pinocchio*, or *The Lion King*, which can give the impression of treating biblical Scripture as equivalent to literary or popular narratives rather than as theological doctrine. Within the context of the author's ambiguous confessional stance, a methodological concern arises from the reduction of the Old Testament to a form of self-help literature, which offers overly simplified solutions to complex existential and moral questions.¹⁴

The Pontifical Biblical Commission, in its document *On the interpretation of the Bible in the Church*, recognises the psychological approach to biblical texts as a hermeneutical methodology rooted in the human sciences. It acknowledges the contributions of psychological and

¹² Cf. K. Nickel, *Jordan Peterson's confusion over religious symbolism: A lesson from Cain and Abel*, "Think" 22 (2023) no. 65, pp. 45–52.

¹³ Cf. B. Rothfeld, *The Gospel according to Jordan Peterson*, "The Washington Post" December 6, 2024, <https://img.washingtonpost.com/books/2024/12/06/we-who-wrestle-with-god-jordan-peterson-review/> (July 17, 2025).

¹⁴ Cf. B. Rothfeld, *The Gospel according to Jordan Peterson*.

psychoanalytic studies to biblical exegesis, particularly in interpreting Scripture as a reflection of personal life experiences and moral frameworks. Furthermore, this approach facilitates a multi-dimensional analysis that enables access to the human linguistic expression of divine revelation, including the language of religious symbols. The Commission also noted that:

The dialogue between exegesis and psychology or psychoanalysis, begun with a view to a better understanding of the Bible, should clearly be conducted critically, respecting the boundaries of each discipline. Whatever the circumstances, a psychology or psychoanalysis of an atheistic nature disqualifies itself from giving proper consideration to the data of faith [...] it is necessary to take good account of competence in the particular field and to recognise that only rarely will the same person be fully qualified in both exegesis and one or other of the human sciences.¹⁵

Within the framework established by the guidelines of the document, the interdisciplinary scholarly dialogues concerning the theological and literary messages of the Book of Genesis, the Book of Exodus, and the Gospels are of particular significance. These dialogues were initiated by Peterson, who engaged experts from diverse academic disciplines, including a Catholic bishop, an Orthodox iconographer, an Anglican philosopher, a conservative Jewish scholar, a secular cognitive scientist, a novelist and playwright, a specialist of ancient rhetoric, a philosopher of religion, and a comedian. This approach highlights the importance of interdisciplinary integration in biblical hermeneutics and theological analysis.¹⁶

2. Wright's historical-critical approach

Professor Nicholas Tom Wright, an Anglican scholar who resigned from his episcopal office in Durham to dedicate himself to scholarly research,

¹⁵ Pontifical Biblical Commission, *The interpretation of the Bible in the Church*, Vatican 1993, I/D/3,

¹⁶ Cf. J. B. Peterson, *The Gospels*, <https://www.dailywire.com/watch/jordan-peterson> (July 17, 2025).

is affiliated with the University of Oxford and has also served as a senior research fellow at the University of St. Andrews in Scotland. Recognised as one of the foremost contemporary New Testament scholars, Wright's methodology focuses on reconstructing the historical context of biblical texts and examining the emergence of early Christianity. His academic contributions include over 85 published works and the co-creation of the digital educational platform N. T. Wright Online, designed to support scholarly study of Scripture and biblical theology.¹⁷

In Poland, Wright's influence has been notably extended through the translation of his book *Simply Good News. Why the Gospel is news and what makes it good*¹⁸ In this work, he delineates four core principles underpinning both pastoral and pedagogical approaches to biblical proclamation, asserting that the Gospel represents:

(1) an announcement of an event that has happened; (2) a larger context, a back-story, within which this makes sense; (3) a sudden unveiling of the new future that lies ahead; and (4) a transformation of the present moment, sitting between the event that *has* happened and the further event that therefore will happen.¹⁹

This concept of the kerygma consists of four interrelated components: the past, the present, the future, and the experiential continuity of the listeners. First, the emphasis on the past highlights the biblical narrative in which God, through Jesus Christ, assumed sovereignty over creation. This eschatological fulfilment is anticipated in the second coming of Christ, thereby imbuing the present epoch with renewed theological significance, as the anticipation of the King's return is a foundational

¹⁷ See N. T. Wright, *Renewing minds through biblical teaching*, <https://www.ntwrightonline.org> (July 17, 2025). The YouTube channel operated by the content creator under the same name has been active since June 15, 2018, attracting a subscriber base of approximately 67,900 users. The channel features 263 videos, which have collectively accumulated approximately 3,740,085 views. Additionally, the creator maintains an external website as part of their digital outreach platform: <https://ntwrightpage.com>.

¹⁸ Book review in Polish: M. Klukowski, Nicholas Thomas Wright, *Dobra Nowina. Wiadomość, która zmienia świat* (Kraków: Wydawnictwo WAM 2016), "Verbum Vitae" (2017) no. 31, pp. 371–383.

¹⁹ See N. T. Wright, *Simply Good News. Why the Gospel is news and what makes it good*, e-book ed., New York 2011, p. 23.

eschatological assumption.²⁰ Second, the theological framework underscores the significance of the existential context, asserting that the proclamation of the Gospel is situated within ongoing human life. It represents an unforeseen intervention whereby the kerygma disrupts the continuity of historical narrative, pointing to an unresolved problem and an aspirational future characterised by hope. Recognition of such contextual embedding shapes the reception of the message, fostering hope rather than indifference.²¹ Third, the approach advocates the articulation of moral imperatives, with a focus on the salvific indicative embedded within the proclamation—exemplified by the Apostle Paul’s model, who presented the Gospel as a transformative event that actively reshaped socio-cultural realities, rather than merely a philosophical system, ideological stance, or set of pragmatic guidelines. The effective proclamation of the living and Paschal Christ naturally leads to significant, decisive behavioural responses in the audience, emphasising the practical efficacy of the Gospel as a transformative and salutary message:

Once people grasp that the events of the Messiah’s death and resurrection have transformed everything and that they are now living between the initial explosive event and God’s final setting right of the world (when God is “all in all”), then everything will change: belief, behaviour, attitudes, expectations, and not least a new love, a real sense of belonging, which springs up among those who share all this.²²

Fourth, Wright’s discourse systematically incorporates didactic elements, notably emphasising the concept of heavenly reality, which aligns with the biblical assertion that Jesus’ mission was to realise the divine reign “on earth as it is in heaven” (Mt 6:10). This interpretative approach affirms an inaugurated eschatological model, whereby divine fulfilment is understood as both a future goal and an ontologically accessible reality in the present. In this way, Wright reflects the biblical

²⁰ See N. T. Wright, *Simply Good News*, p. 3.

²¹ See N. T. Wright, *Simply Good News*, p. 4.

²² N. T. Wright, *Simply Good News*, pp. 26–27.

tension between realised and future aspects of eschatology, situating them within a dynamic theological framework.²³

Wright explicitly critiques three predominant distortions in the hermeneutical presentation of the Gospel. First, he condemns an overemphasis on substitutionary justification, which neglects the theological concept of new creation and covenant. He illustrates this issue by pointing to the reductionist claim that individuals are sinners deserving of death, that Jesus died for them, and that belief in Him guarantees entrance to heaven. This perspective frames salvation primarily in terms of moral merit, thereby minimising the broader, more holistic understanding of divine redemption that includes communal, sacramental, and eschatological dimensions.²⁴ Second, he critiques the disproportionate focus on reason and emotion, which fosters a false dichotomy between spiritual and material realities. This approach leads audiences of purely didactic sermons to view faith as a system of abstract propositions demonstrable by reason. In contrast, preachers influenced by romanticism often construct superficial appeals that merely encourage listeners to “fill their hearts with joy.” Wright argues that effective proclamation must engage both rational and emotional faculties in a balanced manner.²⁵ Third, he identifies a distortion that has been present since the mid-18th century, there has been a notable distortion characterised by attempts to adapt the Gospel message to the paradigms of modernity—such as Enlightenment principles, notions of freedom and equality, scientific methodology, technological advancement, and progress. In this context, sermon content is often curated to appear “politically correct” and aligned with contemporary cultural norms, thereby avoiding any association with perspectives perceived as outdated or reactionary.²⁶

To mitigate common inaccuracies in biblical interpretation, Wright advocates for an interdisciplinary hermeneutic methodology that integrates historical, cultural, literary, and theological analyses. He

²³ See N. T. Wright, *Practicing the Resurrection: Perilous world, powerful love*, <https://nt-wrightpage.com/category/sermons/> (July 17, 2025).

²⁴ See N. T. Wright, *Simply Good News*, pp. 57–60.

²⁵ See N. T. Wright, *Simply Good News*, pp. 67–68.

²⁶ See N. T. Wright, *Simply Good News*, pp. 75–77.

emphasises the necessity of constraining biblical exegesis within the bounds of theological coherence, thereby fostering a comprehensive understanding of the multiple layers of meaning embedded within Scripture.²⁷ Within this framework, effective homiletical practice must be grounded in a robust Christological foundation. This includes contextualising Jesus within the socio-historical conditions of first-century Judaism, analysing the socio-political dimensions of the Kingdom of God, and examining the tension between the Messianic figure and the religious as well as political authorities of the period.²⁸

According to Wright, an interdisciplinary approach that incorporates the overlapping influences of Jewish, Greco-Roman, and Hellenistic cultures facilitates a comprehensive understanding of the cognitive frameworks of biblical authors. It is likewise critical to identify the literary genres that shape the interpretative strategies applied to individual biblical texts, as well as to analyse the narrative structures of the Gospels, which trace the progression from Old Testament messianic promises to their fulfilment in Jesus Christ.²⁹ Wright further advocates a contextualised practice of theology that promotes dialogue and collaboration among scholars from diverse disciplines, thereby establishing an epistemological foundation for addressing complex hermeneutical questions.³⁰ An exemplary model of such an integrative methodology can be found in the mission of the Apostle Paul, which historically engaged with pagan cultures and imperial ideologies while remaining rooted in Judaic tradition. Wright underscores the continuing necessity—also in the 21st century—of rigorous exegesis combined with the

27 Cf. M. Michielin, *Bridging the gulf between biblical scholars and theologians: Can Barth and Wright provide an answer?*, “Scottish Journal of Theology” 61 (2008) no. 4, pp. 433–434.

28 Cf. D. Duffield, *Christocentric preaching meets the historical Jesus. A critical analysis of Christology in N.T. Wright and Wolfhart Pannenberg: Implications for a christocentric homiletic*, Eugene 2024, p. 320.

29 See N. T. Wright, *Bible stories*, “U.S. Catholic” 85 (2020) no. 3, pp. 28–31. This approach is consistent with the foundational principles of the historical-critical methodology in biblical hermeneutics. Cf. Pontifical Biblical Commission, *The interpretation of the Bible in the Church*, I/A/2.

30 See N. T. Wright, *Theology of the future: Scholars, theologians, and philosophers used to work together. Why they need to do so again*, “Christianity Today” 63 (2019) no. 3, pp. 50–53.

contextualisation of biblical history within the lived existential experiences of interpretive communities, in order to ensure the effectiveness of proclamation and the depth of theological understanding.³¹

3. Hahn's hermeneutics: Covenant and sacraments

Scott Hahn, born in 1957, is a distinguished Catholic theologian and apologist with a family background deeply rooted in the Christian tradition. He is married and has six children, along with twenty-three grandchildren, which situates his personal application of theological principles within a familial framework. Initially ordained within the Presbyterian Church (Calvinist branch), Hahn served as a pastor for four years before converting to the Catholic Church in 1986. His subsequent scholarly work emphasises the interpretative significance of the theology of the covenant and the sacraments as fundamental methodological tools for biblical exegesis. Hahn's contributions to Catholic apologetics include numerous publications and media appearances, notably on the U.S.-based Catholic television network Eternal World Television Network (EWTN). Currently, he holds the position of Chair of Biblical Theology and the New Evangelisation at Franciscan University of Steubenville. He is the founder and president of the Saint Paul Centre for Biblical Theology, established in 2001.³² This centre, along with its digital media outreach—including a dedicated YouTube channel—serves as his primary platform for scholarly communication, supplemented by additional resources hosted on his personal website.³³

The foundational context of Hahn's theological approach is his personal conversion experience, which originated from encountering sermons perceived as doctrinally insufficient. He describes this in his book, formulating it as follows:

³¹ See N. T. Wright, *Paul as preacher: The Gospel then and now*, "Irish Theological Quarterly" 72 (2007) issue 2, p. 131.

³² See S. Hahn, *Biography*, <https://stpaulcenter.com/scott-hahn/bio> (July 13, 2025).

³³ The private website is accessible at <https://www.scotthahn.com>. The associated YouTube channel, titled "St. Paul Center," has maintained a subscriber base of approximately 211,000 users since July 6, 2012. The channel has published 1,102 videos, which collectively have garnered over 21,318,547 views, indicating substantial engagement within the digital media platform.

I recall the last time I ever attended our family's church. The minister was preaching all about his doubts regarding the Virgin Birth of Jesus and his bodily Resurrection. I just stood up in the middle of his sermon and walked out. I remember thinking, I'm not sure what I believe, but at least I'm honest enough not to stand up and attack the things I'm supposed to teach. I also wondered, why doesn't the man just leave his ministry in the Presbyterian Church and go wherever his beliefs are held? Little did I know that I had witnessed a portent of my own future.³⁴

On a subsequent occasion, Hahn experienced cognitive dissonance when a preacher publicly posed an inquiry regarding the theological nature of Christ's sacrifice on the cross but failed to provide a substantive response. After formally addressing the pastor's neglect to clarify the issue, Hahn was informed that the question had been raised incidentally and that the preacher himself lacked a definitive theological resolution. Consequently, Hahn initiated an interdisciplinary study that encompassed the Passion narratives in the Gospel of John, the liturgical and theological significance of the Last Supper, Jewish Passover traditions, covenant theology, and biblical hermeneutics related to the sacraments of baptism and the Eucharist. His research further extended to analysing patristic texts on sacramental theology and ancient liturgical sources. This integrative process led to the conclusion that, from an academic and epistemological perspective, active participation in the Catholic Eucharistic celebration was necessary to ensure both doctrinal fidelity and scholarly integrity, despite his prior reservations.³⁵ Here is his retrospective reflection on this experiential learning process after many years later:

There I stood, a man incognito, a Protestant minister in plainclothes, slipping into the back of a Catholic chapel in Milwaukee to witness my first Mass. Curiosity had driven me there, and I still didn't feel sure that it was healthy curiosity. [...] I took my seat in the shadows, in a pew at the very back of that basement chapel.

34 S. Hahn, K. Hahn, *Rome sweet home: Our journey to Catholicism*, San Francisco 1993, p. 13.

35 Cf. M. Zachara, *O liturgii, która zmienia życie* – Scott Hahn, <https://www.liturgia.pl/o-liturgii-ktora-zmienia-zycie-scott-hahn/> (July 13, 2025).

[...] So I would remain an observer. [...] I remained on the sidelines until I heard the priest pronounce the words of consecration: This is My body... This is the cup of My blood. Then I felt all my doubt drain away. As I saw the priest raise that white host, I felt a prayer surge from my heart in a whisper: My Lord and my God. That's really you! [...] From long years of studying the Bible, I immediately knew where I was. I was in the Book of Revelation, where Jesus is called the Lamb.³⁶

As a consequence of these experiences, Hahn reoriented his academic and pastoral career, renouncing his educational pursuits, Protestant pastoral position, and scholarly work within the Presbyterian tradition, alongside distancing himself from personal and professional relationships. Self-identifying as a “bumbling biblical detective,”³⁷ he embarked on a path toward the Catholic faith, rooted in Scripture. On the official platform of his evangelisation centre, he articulates that his primary mission is to interpret the Bible within its authentic ecclesial context—aligned with Catholic Tradition, liturgical practice, under the guidance of the Holy Spirit, and in continuity with the Magisterium of the Church. He posits that the Bible and liturgy are mutually constitutive, with the Old Testament foreshadowing the sacramental life of the People of God, which the Church is tasked to recognise and explore. His publications, audio recordings, and educational courses serve as instruments to support this interpretive and formative process. Hahn views his audience as being called to discipleship through biblical literacy and proficient engagement with Scripture. Ecclesiastical authorities, such as Bishop Barron, describe working with Hahn as engaging with a master biblical scholar. At the same time, Cardinal Timothy Dolan commends his ability to present the sacraments as acts primarily initiated by God for human salvation, rather than as human actions directed toward God. Colleagues frequently compare Hahn's theological influence to that of John Henry Newman or Gilbert Keith Chesterton within contemporary ecclesial thought.³⁸

36 S. Hahn, *The Lamb's Supper: The Mass as heaven on earth*, e-book ed., New York 2013, pp. 6–7.

37 S. Hahn, K. Hahn, *Rome sweet home*, p. 11.

38 See R. Barron, T. Dolan, M. Aquiliana, *Endorsements*, <https://stpaulcenter.com/scott-hahn/bio> (July 13, 2025).

Hahn's hermeneutic is grounded in covenant theology.³⁹ He emphasises—more strongly than some contemporaries—that the continuity of God's covenants with Israel constitutes an integrative framework for interpreting the diverse corpus of Scripture.⁴⁰ In Hahn's model, biblical covenants serve to expand kinship relations, establishing a father–son relationship between God and His elect people. This filial motif recurs throughout salvation history, is anticipated in the Old Testament, realised in Christ, and instantiated in the Church. Hahn demonstrates systematically how divine mercy and redemptive action are grounded in divine promise and fidelity, even amid covenantal infidelity on the part of the people. In concluding his account of conversion and reception into the Catholic Church, he formulates a programmatic exhortation: believers are called to deepen their faith through sustained engagement with the Mystery of Christ, through liturgical participation in His presence, through moral transformation effected by the Gospel, and through disciplined prayer:

Pick up the Scriptures daily and read them. [...] Believe what you read. Share it. Pray it. Memorise it. Soak in it, as in a warm tub! [...] Along with the Bible, pick up a copy of the Catechism of the Catholic Church and read through it—from cover to cover—at least once. [...] While you're at it, why not blow the dust off your copy of *The Documents of Vatican II* [...] Make a "plan of life" for yourself so that prayer is on the schedule. [...] The foundation for the Catholic's life must be the sacraments, especially the Eucharist.⁴¹

Hahn's scriptural studies culminated in his reception into the Catholic Church, and in the development of a sacramental theology articulated within a covenantal framework. He conceptualises the sacraments as actions of Christ in which heavenly reality intersects with earthly

³⁹ See S. Hahn, *Kinship by covenant: A canonical approach to the fulfilment of God's saving promises*, New Haven 2009, p. 7.

⁴⁰ See S. Hahn, *The covenant and the Mass*, <https://youtu.be/uBJ9EQIoFNk?si=OnAUtcNnybLFClv1> (July 17, 2025).

⁴¹ S. Hahn, K. Hahn, *Rome sweet home*, p. 128–129. Hahn's catechetical appeals correspond thematically to the four structural components of the Catechism of the Catholic Church: the Profession of Faith, the Sacraments of Faith, the Life of Faith, and Prayer in the Life of Faith. Cf. CCC 14–17.

existence and eternal significance permeates temporal life. In virtue of the Incarnation, the sacraments function to incorporate human beings into divine communion in a manner analogous to the bond of a marital covenant.⁴² This theme recurs systematically throughout Hahn's corpus and public teaching, and may be summarised as follows:

Jesus Christ wants us in the New Covenant that he established through his own flesh and blood, the same covenant he renews through the Holy Eucharist. When his sacrifice for us is renewed at the altar, we gather at the family table for the sacred meal that makes us one.⁴³

Conclusions

A comparative analysis of the writings and digital presentations of three prominent interpreters of Scripture—Peterson, Wright, and Hahn—identifies three distinct hermeneutical paradigms operative in the online sphere, reflecting divergent theological, cultural, and disciplinary orientations. Peterson foregrounds the archetypal density of biblical narratives and emphasises their moral and existential import. His methodological approach, however, has been critiqued in academic and theological circles for its tendency towards overly symbolic readings and for an interpretive latitude that lacks systematic theological grounding. Moreover, Peterson's uncertain confessional stance has been attracted criticism from both theologians and secular interlocutors. Wright highlights the necessity of situating Scripture within its historical and cultural context and pursues a rigorous understanding of the New Testament through an interdisciplinary dialogue of scholarship, faith, and lived experience. As a cleric-scholar, he advances a kerygmatic proclamation informed by theological and biblical research that enables hearers to interpret their lives in light of the Gospel—thereby enhancing reception and avoiding ineffectual proclamation. Hahn focuses on biblical covenant theology and sacramental doctrine, a trajectory that shaped his conversion and subsequent advocacy of a Catholic

⁴² See S. Hahn, *Swear to God: The promise and power of the sacraments*, New York 2025, pp. 27–28.

⁴³ S. Hahn, K. Hahn, *Rome sweet home*, p. 131.

hermeneutic. Uniquely, he reads Scripture through the lens of liturgical mystagogy, interpreting the sacraments as concrete actions of Christ that actualise divine presence and confer theological coherence on biblical interpretation.

Conclusions for digital-era homiletics align with the fundamental principle of material homiletics: the integral proclamation of the mystery of Christ, actualised in sacramental celebration and embodied in the lives of believers.⁴⁴ Practically, this requires a balanced proclamation across kerygmatic, didactic, mystagogical, existential, and moral registers, with appropriate prioritisation of the salvific indicative. Hahn exemplifies this integrative, mystagogical model. Peterson, notwithstanding methodological and confessional critiques, has significantly broadened public engagement with biblical narratives through wide-reaching digital dissemination and interdisciplinary readings. Wright models a historically grounded, dynamic kerygmatic proclamation that links exegetical rigour with the lived experience of listeners. From a media-practice perspective, all three figures demonstrate professional standards in production values, platform selection, and collaborative networks that enhance the reception and perceived credibility of their biblical materials.

Recommended avenues for further research include: sociological analyses of their digital audiences (demographics, motivations, reception patterns); formal rhetorical and discourse-analytic studies of their communicative strategies and multimodal production; and comparative hermeneutical analyses of their treatments of identical scriptural passages in order to assess convergences and divergences in doctrinal, moral, and existential emphases.

References

About Jordan Peterson, <https://jordanbpeterson.pl/> (July 17, 2025).

Barron R., It is practically impossible to imagine anyone who would not find illumination and inspiration in the pages of this book, <https://www.jordanbpeterson.com> (July 14, 2025).

44 Cf. S. Dyk, Homily as an example of theological synthesis, "Kieleckie Studia Teologiczne" 15 (2016), p. 254.

- Barron R., Dolan T., Aquiliana M., *Endorsements*, <https://stpaulcenter.com/scott-hahn/bio> (July 17, 2025).
- Bartlett S., Jordan B. Peterson: You need to listen to your wife, <https://podcasts.apple.com/pl/podcast/jordan-b-peterson-you-need-to-listen-to-your-wife-weve/id1291423644?i=1000683738903&l=pl> (July 17, 2025).
- Catechism of the Catholic Church, Vatican 1993.
- Duffield D., *Christocentric preaching meets the historical Jesus. A critical analysis of Christology in N. T. Wright and Wolfhart Pannenberg: Implications for a christocentric homiletic*, Eugene 2024.
- Dyk S., Homily as an example of theological synthesis, "Kieleckie Studia Teologiczne" 15 (2016), pp. 239–254.
- Gove M., I'm a new kind of Christian: Jordan Peterson on faith, family and the future of the right, "The Spectator" January 4, 2025, <https://www.spectator.co.uk/article/im-a-new-kind-of-christian-jordan-peterson-on-faith-family-and-the-future-of-the-right/> (July 17, 2025).
- Hahn S., Hahn K., *Rome sweet home: Our journey to Catholicism*, San Francisco 1993.
- Hahn S., *Biography*, <https://stpaulcenter.com/scott-hahn/bio> (July 13, 2025).
- Hahn S., *Kinship by covenant: A canonical approach to the fulfilment of God's saving promises*, New Haven 2009.
- Hahn S., *Swear to God: The promise and power of the sacraments*, New York 2025.
- Hahn S., *The covenant and the Mass*, <https://youtu.be/uBJ9EQI-oFNk?si=OnAUtcNnybLFClv1> (July 17, 2025).
- Hahn S., *The Lamb's Supper: The Mass as heaven on earth*, e-book ed., New York 2013.
- Jordan Peterson vs 20 atheists. Surrounded, https://www.youtube.com/watch?v=Pwk5MPE_6zE (July 17, 2025).
- Klukowski M., Nicholas Thomas Wright, *Dobra Nowina. Wiadomość, która zmieniła świat* (Kraków: Wydawnictwo WAM 2016), "Verbum Vitae" (2017) no. 31, pp. 371–383, <https://doi.org/10.31743/vv.1774>.
- Michielin M., Bridging the gulf between biblical scholars and theologians: Can Barth and Wright provide an answer?, "Scottish Journal of Theology" 61 (2008) no. 4, pp. 420–434, <https://doi.org/10.1017/S0036930608004183>.

- Nickel K., *Jordan Peterson's confusion over religious symbolism: A lesson from Cain and Abel*, "Think" 22 (2023) no. 65, pp. 45–52, <https://doi.org/10.1017/S1477175623000222>.
- Peterson J. B., *The Gospels*, <https://www.dailywire.com/watch/jordan-peterson> (July 17, 2025).
- Peterson J. B., *The sins of Adam and the true nature of Eve*, <https://youtu.be/R2f13GzlGnc?feature=shared> (July 17, 2025).
- Peterson J. B., *We who wrestle with God: Perceptions of the divine*, e-book ed., New York 2024.
- Pontifical Biblical Commission, *The interpretation of the Bible in the Church*, Vatican 1993.
- Rothfeld B., *The Gospel according to Jordan Peterson*, "The Washington Post" December 6, 2024, <https://img.washingtonpost.com/books/2024/12/06/we-who-wrestle-with-god-jordan-peterson-review/> (July 17, 2025).
- Wright N. T., *Bible stories*, "U.S. Catholic" 85 (2020) no. 3, pp. 28–31.
- Wright N. T., *Simply Good News. Why the Gospel is news and what makes it good*, e-book ed., New York 2011.
- Wright N. T., *Paul as preacher: The Gospel then and now*, "Irish Theological Quarterly" 72 (2007) issue 2, pp. 131–146, <https://doi.org/10.1177/0021140007082162>.
- Wright N. T., *Practicing the Resurrection: Perilous world, powerful love*, <https://ntwrightpage.com/category/sermons/> (July 17, 2025).
- Wright N. T., *Renewing minds through biblical teaching*, <https://www.ntwrightonline.org> (July 17, 2025).
- Wright N. T., *Theology of the future: Scholars, theologians, and philosophers used to work together. Why they need to do so again*, "Christianity Today" 63 (2019) no. 3, pp. 50–53.
- Zachara M., *O liturgii, która zmienia życie*. Scott Hahn, <https://www.liturgia.pl/o-liturgii-ktora-zmienia-zycie-scott-hahn/> (July 17, 2025).

Jerzy Swędrowski

 <https://orcid.org/0000-0003-1386-8485>
j.swedrowski@lowicka.eu

The Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw

 <https://ror.org/05sdyjv16>

The Word in the penitential service for the formation of conscience

 <https://doi.org/10.15633/ps.30205>

Rev. dr Jerzy Swędrowski (b. 1972); presbyter of the Diocese of Łowicz, pastor of the Parish of St Lawrence, Deacon and Martyr, in Kutno. Author of scholarly articles and homiletic publications.

Article history • Received: 27 Oct 2025 • Accepted: 07 Jan 2026 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

The Word in the penitential service for the formation of conscience

Among earthly creatures, the human person alone is capable of discerning truth, goodness, and beauty. His path toward knowledge of what is most essential is marked by proposals and presupposes making choices. Human freedom in decision-making is bound up with the gift of life and the right to life. In his development, the living human person is oriented toward community—through bonds of blood, of faith, and of mutual support. Within the human community, one discovers and comes to know oneself and others through the word. In accepting the gift of faith, one hears the words of Jesus Christ: “Repent and believe in the Gospel” (Mk 1:15). Common listening to the Word of God is an extraordinary opportunity to know the truth and to embody it with courage. Contemporary social conditions are marked by the atomization of individuals and, at the same time, by a profound longing for community and security. Through the word, the human person discovers the path to a well-formed conscience and to the cultivation of attitudes ordered to the good of both the individual and the community.

Keywords: Word, community, unity, conversion, forgiveness, love

Abstrakt

Słowo w nabożeństwie pokutnym w służbie kształtowania sumienia

Wśród ziemskich stworzeń jedynie osoba ludzka jest zdolna do rozeznawania prawdy, dobra i piękna. Jej droga ku poznaniu tego, co najistotniejsze, jest naznaczona propozycjami i zakłada dokonywanie wyborów. Ludzka wolność w podejmowaniu decyzji jest nierozzerwalnie związana z darem życia i prawem do życia. W swoim rozwoju żyjąca osoba ludzka jest zorientowana na wspólnotę – poprzez więzy krwi, wiary i wzajemnego wsparcia. Wewnątrz ludzkiej wspólnoty człowiek odkrywa i poznaje samego siebie oraz innych poprzez słowo. Przyjmując dar wiary, słyszy słowa Jezusa Chrystusa: „Nawracajcie się i wierźcie w Ewangelię” (Mk 1, 15). Wspólne słuchanie Słowa Bożego jest niezwykłą okazją do poznania prawdy i mężnego realizowania jej w życiu. Współczesne uwarunkowania społeczne charakteryzują się atomizacją jednostek, a jednocześnie głęboką tęsknotą za wspólnotą i bezpieczeństwem. Przez słowo osoba ludzka odkrywa drogę do dobrze uformowanego sumienia oraz do kształtowania postaw ukierunkowanych na dobro zarówno jednostki, jak i wspólnoty.

Słowa kluczowe: Słowo, wspólnota, jedność, nawrócenie, przebaczenie, miłość

The Church lives by the Word sent by the Father—Jesus Christ; in Him we encounter the living God through the sacraments. Contemporary teaching underscores the value of the first sacrament—the holy Baptism, which cleanses from the stain of original sin and introduces into the community of believers. From this perspective arises the doctrine of sin and Redemption. In the face of a weakened sense of sin, it seems that the doctrine of penance and reconciliation can help to rediscover a personal relationship with God. Reconciliation is not merely an external sign or an appearance of peace achieved. Preaching must emphasize that the human being is a child of God: sinful, yet redeemed and beloved. Preachers are to serve as witnesses and mystagogues, plumbing the mysteries of Sacred Scripture and Tradition so that both the one who proclaims and the one who listens welcome the reflection on the Word of God as a salvific event.

In this way moralism and laxism alike are avoided. Proclaiming the truth of God who reconciles humanity in Jesus Christ opens out onto the realism of life. Preaching aimed at conversion and the formation of attitudes is never a mere catalogue of the effects of sin or a subjective description of the human condition; it is an entry into relationship with God and with others. Since the apostolic exhortation *Reconciliatio et paenitentia* of St. John Paul II, relational and personal dimensions have been emphasized in the sacraments and in the Word that is to transform and strengthen the person from within; at the same time, a Christological orientation becomes manifest.

1. The Word for reconciliation and the building up of communion

God accomplishes His Revelation through the word. It is a personal act of the self-revealing God, who enters into a relationship with the human person founded on truth and love. God engages the human being both intellectually and dynamically. The Word of God contains the very essence of reality as it discloses itself in action, thereby becoming graspable in time and space. God reveals Himself through the mission of the prophets, who uncover the meaning of salvation history and guide us in its understanding and fulfilment. God manifests Himself in the work of

creation and gives signs that forge a bond with humanity. All anticipations reach fulfilment in the written word of the Old Testament and find their plenitude in the full Revelation of Jesus Christ, the Word, “the image of the invisible God, the firstborn of all creation” (Col 1:15). The glory of the Incarnate Word, “full of grace and truth” (Jn 1:14), is made present in the person, words, and deeds of Jesus Christ. He speaks “as one having authority” (Mk 1:22); “His words will not pass away” (cf. Mk 13:23, 31); and life and salvation depend upon receiving and fulfilling them (cf. Mt 7:24–27; Lk 8:11–15; 11:28; Jn 15:7–8). The Church bears the deposit of the Revelation accomplished in Jesus Christ in the words of Sacred Scripture and through authentic witnesses.¹

The Word of God is addressed to the human person for dialogue, for encounter. Dialogue is something more than the communication of truths. This is not about things but this dialogue touches the good within the human person that must be discovered. In the light of the Holy Spirit, the words written in Scripture serve the truth, enabling us to look with humility and gratitude upon our role in speaking and in listening². On December 2, 1984, Pope John Paul II promulgated the apostolic exhortation *Reconciliatio et paenitentia*, fruit of the Synod of Bishops on penance and reconciliation in the contemporary world. The document opens with an image of a world marked by division, yet yearning for reconciliation:

The church's charism and likewise her unique nature vis-a-vis reconciliation, at whatever level it needs to be achieved, lie in the fact that she always goes back to that reconciliation at the source. For by reason of her essential mission, the church feels an obligation to go to the roots of that original wound of sin in order to bring healing and to re-establish, so to speak, an equally original reconciliation which will be the effective principle of all true reconciliation.³

In this document, the Pope uses biblical images and, by invoking the parable of the prodigal son, leads to Christ, the agent of reconciliation. Notably, John Paul II devotes considerable attention to the elder brother

1 Cf. S. Hareźga, *Słowo*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 18, ed. S. Wilk, Lublin, c. 403–406.

2 Cf. Francis, Apostolic exhortation *Evangelii gaudium*, 24.11.2013, 142 and 146.

3 John Paul II, Apostolic exhortation *Reconciliatio et paenitentia*, 2.04.1982, 4.

who refuses to enter the feast, a figure whose egoism breeds jealousy, blinds the eyes, and hardens the heart; indeed, the father's love irritates him and fills him with bitterness. The parable shows that reconciliation is God's gift and initiative. The Church is presented as the great sacrament of reconciliation, both as a reconciled community by its very existence and through its ministry of the Word and the interpretation of Scripture⁴. In a climate of lost sense of sin, arising, *inter alia*, from forms of humanism detached from God, the Church is bound to proclaim God's presence, His fatherhood and lordship in human life. John Paul II observes that even within ecclesial thought and practice certain tendencies lead to the eclipse of the sense of sin: one excess is replaced by another, some see sin everywhere, others nowhere; some overemphasize fear of eternal punishment, others proclaim a love of God that excludes any punishment for sin. Confusion likewise arises when undue severity is used to "straighten out" errors of conscience, or when "respect for conscience" is invoked to the point of abolishing the obligation to tell the truth⁵. At the threshold of the third millennium, John Paul II stresses again that Christ entrusts to the Apostles the mission of proclaiming the Word of God and preaching the Gospel unto conversion, encouraging a renewed pedagogy of Christian community to address the crisis in awareness of sin.⁶

The role and ministry of John Paul II in the Church are often treated superficially or sentimentally, his words and gestures are recalled without reflection. Many remember his cry from 22 October 1978 at the inauguration of the pontificate: "Do not be afraid. Open wide the doors for Christ. To his saving power open the boundaries of States, economic and political systems, the vast fields of culture, civilization and development. Do not be afraid. Christ knows «what is in man». He alone knows it."⁷ These words retain great value, yet their reception calls for deep reflection. The same is true of his invocation of the Holy Spirit over Polish

4 See John Paul II, *Reconciliatio et paenitentia*, 11.

5 See John Paul II, *Reconciliatio et paenitentia*, 18.

6 Cf. John Paul II, *Misericordia Dei*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/motu_proprio/documents/hf_jp-ii_motu-proprio_20020502_misericordia-dei.html (12.07. 2025).

7 John Paul II, Homily for the inauguration of his pontificate, 22.10.1978, 5.

soil in Victory Square (Warsaw, June 1979), which he repeated on 9 June 1991 before the Polish Parliament and the authorities of the Republic, urging his listeners to become co-workers of God.⁸ God's Word transcends every human word; nevertheless, God entrusts His Word to the Church as a deposit and a task. One can never renounce the preaching of the Word upon which life and immortality depend. Yet authenticity of life is essential if the Word is to sound credible.

Through the Word and the sacraments the Church leads believers to full encounter with God within a community that supports and draws them into deeper knowledge of Him. Among the forms of pastoral service that build unity is the proposal of penitential services, assemblies of God's People for the hearing of the Word. In the Word of God the person receives the call to conversion and renewal of life, along with the joyful proclamation of liberation from sin through the death and resurrection of Christ.⁹ The structure of a penitential service includes readings and meditation on Scripture, the singing of hymns and psalms, and litanic prayer engaging the faithful in active participation. It concludes with the Lord's Prayer so that the plea for the forgiveness of sins, mirroring our forgiveness of offenders and the petition for deliverance from evil may resound. The Introduction to the Rite of Penance stipulates that penitential services are not to be identified with the celebration of the sacrament of penance; rather, they are to foster conversion and purification of heart, to develop a spirit of penance in the Christian community, and to educate toward an ever-clearer awareness of what sin is in human life and of liberation from it through Christ.¹⁰ The wealth of biblical texts proposed, The Old and the New Testament alike, should be noted; readings, psalms, and Gospels in their richness can greatly aid both preachers and listeners. A weakness, within and beyond sacramental rites, is the restriction to a small set of readings, as at weddings and funerals, and likewise in penitential services, by which the preacher deprives himself and his hearers of access to the well-furnished table of the Word.

8 Cf. M. Guzewicz, *Wartość Słowa Bożego w nauczaniu Jana Pawła II*, in: *Ioannes Paulus II—in memoriam*, ed. W. Chrostowski, Warszawa 2006, pp. 110–111.

9 Cf. *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996, p. 31.

10 Cf. *Obrzędy pokuty*, pp. 32–33.

2. Word for dialogue and conversion

Anyone who proclaims the Word of God knows that this Word is not his own possession. After the Second Vatican Council, the element of witness, speaking the truth, emerges with particular clarity. Contemporary complaints about the quality of preaching may be linked to the preacher's stance when he loses the awareness and faith that preaching shares in God's economy of salvation. From this stance of faith it follows that preaching manifests the mystery of the personal God, Father, Son, and Holy Spirit. In God's economy of salvation, Jesus Christ holds a unique place as the One who bears witness to the truth (cf. Jn 18:37).¹¹ The aim of preaching is not merely to transmit a certain quantity of information but to lead to a personal encounter with God, which takes place in faith. Such accompaniment should begin already in preparation for First Holy Communion or even more precisely, from one's first confession. Current demands, in circles hostile to the Church, which question the validity and need of the sacrament of penance and reconciliation, especially for children, stem from a failure to understand interpersonal relations. The lingering expression "the sacrament of confession" narrows the vision of the sacrament of penance and reconciliation to one of its necessary conditions. The witness to the Word is also a mystagogue: he accompanies and forms others in the true knowledge of God's mystery; he helps them to enter into God's way of thinking and acting. It is crucial to be conscious that God acts "now," that the history of salvation is continually unfolding.¹²

The Word of God is not mere recollection of the past but this Word is the very presence of God in dialogue with human being. Special significance is attached to the use of biblical narration of various events, which become spiritual nourishment for the faithful and a source for living by faith. Every preacher finds his own style of communication and naturally refers to biblical texts which are closer to his heart, then his proclamation sounds more authentic. It remains important take into account the literary context and to draw out leading ideas (e.g., within

¹¹ Cf. G. Siwek, *Kaznodzieja jako świadek*, in: *Sługa słowa*, ed. W. Przyczyna, Kraków 1997, pp. 84–85.

¹² Cf. W. Świerżawski, *Kaznodzieja jako mystagog*, in: *Sługa słowa*, pp. 109–111.

the Synoptic Gospels). In homiletic communication, great weight must be accorded to spiritual experience: by the gift of faith, the disciple of Christ is invited to the banquet of the Word, where he is strengthened and takes up the path of conversion, knowledge of God, and fulfilment of His will.¹³

Calling to conversion is often associated with moralizing and the perspective of the Last Judgment and of eternity is frequently eliminated from consciousness. Pope Benedict XVI notes that today Christian faith is individualized and oriented toward personal salvation. Progress becomes humanity's governing idea; yet the true meaning of awaiting the Last Judgment has not vanished. Benedict observes that modern atheism has become moralizing and a protest against the injustices of the world and of universal history. In such a view, a world so rife with injustice cannot be God's work; and if it were, such a God could be neither good nor just, hence the project of constructing a human morality and justice¹⁴.

On March 25, 2024, Pope Francis approved the document of the Dicastery for the Doctrine of the Faith, *Dignitas infinita*, which opens:

Every human person possesses an infinite dignity, inalienably grounded in his or her very being, which prevails in and beyond every circumstance, state, or situation the person may ever encounter. This principle, which is fully recognizable even by reason alone, underlies the primacy of the human person and the protection of human rights. In the light of Revelation, the Church resolutely reiterates and confirms the ontological dignity of the human person, created in the image and likeness of God and redeemed in Jesus Christ.¹⁵

Much is said today about peace and fraternity, yet appeals to human dignity are often reduced to ideological usage, as in the contexts of uncontrolled migration or the undermining of the family's role. When God's place as the giver of life is challenged, the human person is treated instrumentally and natural rights are questioned. Wrong

¹³ Cf. W. Przyczyna, *Homiletyczna interpretacja opowiadań biblijnych*, Kraków 2000, pp. 96–109.

¹⁴ Cf. Benedict XVI, Encyclical letter *Spe salvi*, 30.11.2007, 42.

¹⁵ Dicastery for the Doctrine of the Faith, Declaration *Dignitas infinita*, 2.04.2024, 1.

understanding of human dignity fosters ideologies, genuine injustices, and human alienation. In biblical language, we rediscover a new image of God and man: "Hear, O Israel: the Lord is our God, the Lord alone" (Deut 6:4). Commenting on this, Benedict XVI points out that the God who speaks to Israel is the one God; other "gods" do not exist. All reality in which we live derives from and is created by Him; though the idea of creation appears elsewhere, God is one and the author of reality by His creative Word. Hence His creation is willed and fashioned by Him.¹⁶

Fr Leszek Kuc, reflecting on post-conciliar theology of preaching, observes in the line with the Dogmatic Constitution on the Church that the saving Mystery is effected first through the word, which determines one's personal participation in the salvific Mystery and one's response to the voice of God.¹⁷ Preaching the Word of God belongs to the very essence of the Church's life. Its content is kerygma, dogma, and the mystery of Christ. Such integral content enables the formation of attitudes that avoid reducing religious life to emotions or to the search for security in some form of community. Religious ignorance remains a constant challenge.¹⁸ Preaching leads to the sacraments; in the case of the sacrament of penance and reconciliation, one discovers the personal bond of the penitent with Jesus Christ. Thus subjectivism is avoided, the notion that it suffices to meet God only in one's own heart.¹⁹ The pastor is a theologian who plumbs the riches of the Word—riches not his own but entrusted to him for the community; the preacher, therefore, is a servant of faith.²⁰ At the same time, the word he proclaims is both God's Word and his own word; thus the Word of God, as it were, clothes itself in a human garment. Hence both preacher and listener need faith and critical discernment.²¹

16 See Benedict XVI, Encyclical letter *Deus caritas est*, 25.12.2005, 9.

17 See L. Kuc, *Krótki traktat o teologii komunikacji*, Leszno 1997, p. 157.

18 Cf. Por. H. Sławiński, *Misterium Chrystusa, kerygmat i dogmat w przepowiadaniu*, in: *Głosimy Pana Jezusa Chrystusa. Treść przepowiadania*, ed. H. Sławiński, Kraków 2017, p. 119.

19 Cf. G. Siwek, *Misje ludowe w teorii i praktyce Kościoła*, Kraków 1999, p. 291.

20 Cf. H. Simon, *Kaznodzieja jako teolog*, in: *Sługa słowa*, p. 139.

21 Cf. E. Staniek, *Wychowanie do słuchania słowa Bożego*, in: *Słuchacz słowa*, ed. W. Przy-czyzna, Kraków 1998, p. 299.

3. Word for forgiveness and love

On 11 April 2015, on the vigil of the Second Sunday of Easter (Divine Mercy Sunday), Pope Francis announced the Extraordinary Jubilee of Mercy. In the bull *Misericordiae vultus* he invites us to discover Jesus Christ, the face of the Father's mercy, and writes:

We need constantly to contemplate the mystery of mercy. It is a wellspring of joy, serenity, and peace. Our salvation depends on it. Mercy: the word reveals the very mystery of the Most Holy Trinity. Mercy: the ultimate and supreme act by which God comes to meet us. Mercy: the fundamental law that dwells in the heart of every person who looks sincerely into the eyes of his brothers and sisters on the path of life. Mercy: the bridge that connects God and man, opening our hearts to the hope of being loved forever despite our sinfulness.²²

The contemporary person faces many crises; among them, perhaps pre-eminent is the lack of hope. Questions about temporal life collide with the desire to be loved and the longing for happiness. In announcing the Ordinary Jubilee of 2025, Pope Francis presents happiness as the opposite of fleeting joy or passing satisfaction, which can lead into a spiral of spiritual greed and perpetual dissatisfaction.²³ The conviction that nothing can separate us from the love of Christ (cf. Rom 8:38–39) frees us from fear of God's judgment, which concerns the salvation won in the Paschal Mystery of Jesus Christ. The Holy Year, according to Pope Francis, renews our assurance that God removes our sins. Sin leaves traces and consequences, inward and outward alike. "The sacrament of Reconciliation is not only a magnificent spiritual gift, but also a decisive, essential and fundamental step on our journey of faith. There, we allow the Lord to erase our sins, to heal our hearts, to raise us up, to embrace us and to reveal to us his tender and compassionate countenance"²⁴ —states Pope Francis. Forgiveness opens both heart and mind: the past cannot be changed, yet forgiveness transfigures the future.

²² Francis, Bull *Misericordiae vultus*, 11.04.2015, 2.

²³ See Francis, Bull *Spes non confundit*, 9.05.2024, 21.

²⁴ Francis, *Spes non confundit*, 23.

The Second Vatican Council teaches that “spreading of the Gospel... is carried out by the witness of life and by the word”²⁵. Hence bearing witness to God in word and life, proclaiming the true vision of God and giving personal testimony of Christian faith, is the primary method of evangelization. Its scope extends to believers, to deepen their faith, and to the indifferent and non-believers, to awaken them to faith. The “new evangelization,” in the spirit of Vatican II, is directed especially to those who have succumbed to religious indifference or atheism. The Church’s task is to stir Christians whose faith is endangered by weakness to engage in the deeds that flow from encounter with Christ. This encounter may be fostered by soundly presented doctrine and by the unblemished life of the Church and her members. The foundation of Christian doctrine is the truth of God’s existence; receiving this truth entails faith which is not mere doctrine, but concrete life and religious experience.²⁶

The relationship between Christ, the Father’s Word, and the believer cannot be treated as a past event but as a living bond to which every Christian is called. The abiding presence of Jesus Christ with the person of every age is realized in His Body, the Church. In the Church, Christ gives Himself to humanity, and in the Church we receive the power to become children of God (cf. Jn 1:12).²⁷ The message of salvation brings true joy and peace. In the apostolic exhortation *Christus vivit*, Pope Francis writes: “Christ is alive! He is our hope, and in a wonderful way he brings youth to our world, and everything he touches becomes young, new, full of life.”²⁸ His reflection begins from the perspective of the Word of God, which speaks through biblical persons and images, through the figures of the Old Testament, especially the prophets, and through the parables of the New Testament.

²⁵ Second Vatican Council, Dogmatic constitution *Lumen gentium*, 21.11.1964, 35.

²⁶ Cf. A. Lewek, *Nowa ewangelizacja w duchu Soboru Watykańskiego II*, Katowice 1995, pp. 18–19.

²⁷ Cf. Benedict XVI, Post-synodal apostolic exhortation *Verbum Domini*, 30.09.2010, 51.

²⁸ Francis, Post-synodal apostolic exhortation *Christus vivit*, 25.03.2019, 1.

Conclusions

The call to conversion and penance does not derive from a desire to moralize or to depreciate the human person; on the contrary, it is the privilege of those who desire true freedom. Jesus' descent into the waters of the Jordan with others, even though John the Baptist tried to prevent Him, manifests His solidarity with humanity. Sound formation of conscience through the Word, immersed in Sacred Scripture, leads to authentic Christian attitudes, where in freedom one meets God and neighbor. Preparation for the sacrament of penance and reconciliation is indispensable for genuine human and spiritual growth. In pastoral practice, one sometimes sees the preached word being treated as a "meta-word"; and yet many gladly receive preaching rooted in parables and other biblical images. Then the listener becomes, as it were, a participant in salvation history and can experience walking in God's presence. In Sacred Scripture we have the words of Jesus, ever living and ever timely: He speaks to the human person interiorly; He leads us to the best place—to His Heart.²⁹

References

- Benedict XVI, Encyclical letter *Deus caritas est*, 25.12.2005.
Benedict XVI, Encyclical letter *Spe salvi*, 30.11.2007.
Benedict XVI, Post-synodal apostolic exhortation *Verbum Domini*, 30.09.2010.
Dicastery for the Doctrine of the Faith, Declaration *Dignitas infinita*, 2.04.2024.
Francis, Apostolic exhortation *Evangelii gaudium*, 24.11.2013.
Francis, Bull *Misericordiae vultus*, 11.04.2015.
Francis, Bull *Spes non confundit*, 9.05.2024.
Francis, Encyclical letter *Dilexit nos*, 24.10.2024.
Francis, Post-synodal apostolic exhortation *Christus vivit*, 25.03.2019.

²⁹ Cf. Francis, Encyclical letter *Dilexit nos*, 24.10.2024, 43.

- Guzewicz M., Wartość Słowa Bożego w nauczaniu Jana Pawła II, in: *Ioannes Paulus II—in memoriam*, ed. W. Chrostowski, Warszawa 2006, pp. 109–124.
- Haręzga S., Słowo, in: *Encyklopedia katolicka*, ed. S. Wilk, vol. 18, Lublin, cols. 403–406.
- John Paul II, Apostolic exhortation *Reconciliatio et paenitentia*, 2.04.1982.
- John Paul II, Apostolic letter *Misericordia Dei*, 7.04.2002.
- Kuc L., *Krótki traktat o teologii komunikacji*, Leszno 1997.
- Lewek A., *Nowa ewangelizacja w duchu Soboru Watykańskiego II*, Katowice 1995.
- Obzędę pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996.
- Przyczyna W., *Homiletyczna interpretacja opowiadań biblijnych*, Kraków 2000.
- Second Vatican Council, Dogmatic constitution *Lumen gentium*, 21.11.1964.
- Simon H., Kaznodzieja jako teolog, in: *Sługa słowa*, ed. W. Przyczyna, Kraków 1997, pp. 131–152.
- Siwek G., Kaznodzieja jako świadek, in: *Sługa słowa*, ed. W. Przyczyna, Kraków 1997, pp. 83–108.
- Siwek G., *Misje ludowe w teorii i praktyce Kościoła*, Kraków 1999.
- Sławiński H., *Misterium Chrystusa, kerygmat i dogmat w przepowiadaniu*, in: *Głosimy Pana Jezusa Chrystusa. Treść przepowiadania*, ed. H. Sławiński, Kraków 2017, pp. 119–146.
- Staniek E., Wychowanie do słuchania słowa Bożego, in: *Słuchacz słowa*, ed. W. Przyczyna, Kraków 1998, pp. 298–310.
- Świerżawski W., Kaznodzieja jako mystagog, in: *Sługa słowa*, ed. W. Przyczyna, Kraków 1997, pp. 109–118.

Łukasz Filipiuk OSPPE

 <https://orcid.org/0000-0003-3672-1777>
filipiuk_lukasz7@o2.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
 <https://ror.org/0583g9182>

The contextual character of the Jasna Góra Appeal

 <https://doi.org/10.15633/ps.30210>

Łukasz Filipiuk OSPPE is a graduate of doctoral studies at the Doctoral School of the Pontifical University of John Paul II in Krakow.

Article history • Received: 09 Oct 2025 • Accepted: 12 Dec 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

The contextual character of the Jasna Góra Appeal

The Jasna Góra Appeal is a Marian form of devotion and entrustment experienced by the faithful gathered before the Mother in the Chapel of the Miraculous Image and those participating in the service through the media. This evening prayer, directed to Christ through the intercession of Our Lady of Jasna Góra, the Mother of the Church and Queen of Poland, has a national, ecclesial, biblical and social character. It helps the faithful to deepen their understanding of Mary's role in the mystery of Christ and the Church. The proclamation of the Gospel, an integral part of the Appeal, aims to awaken and strengthen faith and to foster vigilance and gratitude for God's works in history and in human life.

Keywords: Jasna Góra Appeal, Marian devotion, proclamation of the Gospel

Abstrakt

Kontekstualny charakter Apelu Jasnogórskiego

Apel Jasnogórski jest maryjną formą pobożności i zawierzenia, przeżywaną przez wiernych zgromadzonych przed Matką Bożą w Kaplicy Cudownego Obrazu oraz uczestniczących w nabożeństwie za pośrednictwem mediów. Ta wieczorna modlitwa, kierowana do Chrystusa przez wstawiennictwo Jasnogórskiej Matki Kościoła i Królowej Polski, ma charakter narodowy, eklezjalny, biblijny i społeczny. Pomaga wiernym pogłębiać rozumienie roli Maryi w misterium Chrystusa i Kościoła. Głoszenie Dobrej Nowiny, będące integralną częścią Apelu, ma na celu budzenie i umacnianie wiary uczestników oraz kształtowanie postawy czuwania i wdzięczności wobec Bożych dzieł w historii i życiu człowieka.

Słowa kluczowe: Apel Jasnogórski, pobożność maryjna, głoszenie Ewangelii

The issue outlined in the title invites an examination of the phenomenon of the Jasna Góra Appeal within the context of proclaiming the Gospel outside the framework of the liturgy. This devotion offers numerous opportunities for the proclamation of the Good News. The first of these is, above all, the very act of being present before the image of Our Lady of Jasna Góra, whose Icon represents the mystery of God's dwelling among His people through

the powerful intercession of the Mother of God.¹ The Black Madonna, by pointing to Jesus Christ, continually calls her children to entrust themselves to the Divine Redeemer and to do whatever Her Son tells them (cf. Jn 2:5).

Another reference to the proclaimed Gospel is found in the sung antiphon, “Mary, Queen of Poland, I am with You, I remember, I keep watch.” This invocation constitutes both the core of the prayer itself and conveys a profound biblical message. A third, equally significant element is the meditation intended to deepen faith, which—according to the teaching of the Apostle of the Nations—arises from hearing the word of God (cf. Rom 10:17).

The entire devotion should be viewed in the context of the sequence of historical and ecclesial events from which the Jasna Góra Appeal originated, as well as the various national and religious circumstances that accompanied its establishment. Therefore, taking into account a broader spectrum of the phenomenon is essential for a proper understanding of the idea of the Jasna Góra Appeal and the evangelical message conveyed through this prayer.

1. Within the sphere of fundamental concepts

A proper understanding of the subject under consideration requires reference to the basic notions indicated in the title of the article. These include: the Jasna Góra Appeal, preaching, and contextuality. At the outset, it is necessary to examine the essence of the devotion that gathers the faithful each day at 9:00 p.m. in the Chapel of the Miraculous Image of Our Lady of Jasna Góra, as well as those who unite spiritually with this Sanctuary through mass media.

¹ Second Vatican Council, *Lumen gentium*, 65. See: T.D. Łukaszuk, *Religijno-doktrynalne przesłanie jubileuszu sześćsetlecia Jasnej Góry według Jana Pawła II*, in: *Jasna Góra w 20-lecie Pontyfikatu Jana Pawła II*, ed. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 1999, pp. 82–91; A. Gąsior, *Formacja wiary przez Obraz Jasnogórski*, in: *Jasnogórska Szkoła Wiary. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne, Jasna Góra, 10 kwietnia 2013*, ed. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2013, p. 61–65.

1.1. The structure of the Jasna Góra Appeal

The Jasna Góra Appeal is a Marian devotion lasting approximately fifteen to twenty minutes. It begins with the hymn *Bogurodzica* ("Mother of God"), followed immediately by the refrain "Mary, Queen of Poland, I am with You, I remember, I keep watch."² Inspired by the practice of evening gatherings in the Chapel of the Miraculous Image and in spiritual union with Jasna Góra, Jesuit Aleksander Kisiel introduced into the evening prayers of the Mokotów academic Marian Sodality the idea of offering a "knightly report" to the Queen of Poland. Its character—reminiscent of scout and military tradition—reflected the difficult history of a Nation that placed its hope in the protection of the Lady of Jasna Góra. The first composer of the widely known and most frequently intoned melody was the Salesian priest Fr. Stanisław Ormiński.³

Immediately following this hymn comes a meditation or religious reflection, after which the custodian or another Pauline father presents the groups of pilgrims who have visited the Shrine of Our Lady that day and announces the prayer intentions concerning the current needs of the Nation, the Church, the Holy Father, and the pilgrims. A decade of the Holy Rosary and the prayer *Under Your protection* (*Sub Tuum praesidium*) are then recited. The devotion concludes with the blessing imparted by the bishop or priest presiding over the Appeal. Since 2006, it has become customary for the Metropolitan Archbishop of Częstochowa, Archbishop Wacław Depo, to offer a brief reflection preceding the final blessing.⁴ The service concludes with a Marian hymn—most often *Z dawna Polski Tyś Królową, Maryjo* (From of

2 The original version of the Marian stanza, which referred to the appeal bugle call, read: "Most Holy Mother, I am with You, I remember, I keep watch." Its authorship is attributed to the Jesuit priest Fr. Aleksander Kisiel. Other versions of the Jasna Góra Appeal are also widely known.

3 S. J. Płatek, *Paulińska pobożność maryjna. Próba syntezy historyczno-doktrynalnej*, in: *Od fenomenu do fundamentu. Symposium „Duchowość paulińska—spojrzenie w przyszłość”*, ed. J. Mazur, Kraków 1999, pp. 99–105; S. J. Płatek, *Jasnogórski Apel—jego początki i upowszechnienie*, „Jasna Góra. Miesięcznik Sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej” (1984) no. 8, pp. 5–9.

4 See W. Depo, *Apelowe „głosów zbieranie”*, Warszawa 2015; W. Depo, *Apelowe „głosów zbieranie” 2022*, Warszawa 2023.

Old You Are the Queen of Poland, O Mary)—while the Miraculous Image of the Mother of God is covered, unless a night vigil is being held.⁵

1.2. Preaching as an integral component of the devotion

The most substantial part of the Jasna Góra Appeal is the meditation (approximately five to ten minutes), delivered by a bishop or priest according to a previously determined schedule. The proclamation of evangelical and catechetical content was not part of the original form of the devotion. It was first introduced on October 28, 1956, when Cardinal Stefan Wyszyński returned from internment to his primatial office. On that occasion, he personally enriched the devotion with special prayerful reflections and intentions. “From that time onward, the Primate of the Millennium also bestowed his blessing upon the whole of Poland and the Polish diaspora scattered across all continents.”⁶ The initial absence of meditations stemmed from the fact that the Jasna Góra Appeal—in its original form as a knightly report—was conceived as a declaration of accountability before Mary and God for the graces received, as well as a gesture of trust and readiness to fulfill the command of Christ Himself.⁷ The wider adoption of meditative reflections, sometimes referred to as spontaneous prayer, occurred in 1975.

The meditation conducted during the Jasna Góra Appeal constitutes a distinctive form of proclaiming the Good News, as it combines two specific dimensions: preaching outside the liturgy and the proclamation of the Gospel within a sacred space, namely, a sanctuary. The first aspect, preaching (*praedicatio*) outside the liturgy, belongs to the Church’s ministry of the Word. In a broad sense, it encompasses all ways of proclaiming God’s interventions in the history of salvation—whether orally, through writing, symbolic gestures, or modern means of social communication.⁸ It thus includes liturgical rites, devotions, music, art, and

5 Z. S. Jabłoński, *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, Częstochowa 2003, p. 9.

6 S. J. Płatek, 50 lat Apelu Jasnogórskiego, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, eds. Z. S. Jabłoński, J. Pach, Częstochowa 2004, p. 107.

7 S. J. Płatek, *Paulińska pobożność maryjna. Próba syntezy historyczno-doktrynalnej*, pp. 102–105.

8 During national, military, and religious holidays, as well as during pilgrimages of uniformed services, the Jasna Góra Appeal may be celebrated with special ceremonial solemnity, according to military protocol—for example, accompanied by an honor guard

sacred architecture. In a more restricted sense, preaching refers to the ministry of the Word expressed in the form of a homily, sermon, or conference, whose purpose is to awaken or strengthen the faith of the listeners.⁹

From this perspective, the Jasna Góra Appeal may be classified within both forms of preaching—though in the strict sense only sermons qualify as direct proclamation of the Word. Rooted in Scripture and Tradition and under the guidance of the Church's Magisterium, such preaching becomes both "a word about God" and "the Word of God." Proclaimed within the ecclesial sphere—in the Church, by the Church, and for the Church—it highlights the mysteries of faith and the principles of Christian life, often addressing the contemporary challenges of humanity and the world. Moreover, sound catechesis must be carefully structured and methodologically grounded.¹⁰ Human engagement, too, plays a vital role: it disposes the listener to receive divine love and inspires concrete action.¹¹

The second dimension concerns the place of proclamation, namely the sanctuary—a privileged space of "faith and Marian devotion, which includes all these special places of pilgrimage where the People of God seek to meet the Mother of God in order to find, within the radius of the maternal presence of her 'who believed,' a strengthening of their own faith."¹² It is no coincidence that the faithful rightly expect to receive in such places more abundant means of salvation through fervent preaching of the Word of God, vital liturgical life, and the cultivation of popular piety—among which the Jasna Góra Appeal certainly holds a special place.¹³ Sanctuaries

from the Representative Regiment of the Polish Armed Forces or even with cannon salutes on the Jasna Góra fields.

9 G. Siwek, *Przepowiadanie słowa Bożego*, in: *Leksykon teologii pastoralnej*, eds. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski, Lublin 2006, p. 696.

10 A. Lewek, *Katecheza*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 8, Lublin 2000, col. 1265–1268; See also: Second Vatican Council, *Sacrosanctum concilium*, 35; Second Vatican Council, *Gaudium et spes*, 44.

11 H. Sławiński, *Teologia w służbie przepowiadania*, in: *Wokół pytań o teologię kontekstualną. Refleksja nad Listem apostołskim Ad theologiam promovendam*, eds. A. A. Napiórkowski, D. Wąsek, M. Gilski, Kraków 2025, pp. 185–188.

12 John Paul II, *Redemptoris Mater*, 28.

13 *Code of Canon Law*, can. 1234 § 1.

are privileged centers of evangelization and, at the same time, spaces of love—where one both experiences and learns to share that love with others.¹⁴

Furthermore, it is both possible and necessary to outline certain principles for preaching within the context of a sanctuary. Fr. Zachariasz Jabłoński lists the following: awareness of the sacred character of the place demands that all forms of ministry—including preaching—be in harmony with its holiness; abstract, over-intellectualized, or pompous language should be avoided in favor of a language of faith, love, and values, enabling the pilgrim-listener to freely receive the message as a gift and to respond to it in freedom; Mary should be presented as the Model of Humanity, while avoiding any tendency toward deification; the Person of the Mother of God should be shown as the Way and Mediator leading to the one Savior, Jesus Christ; a catechetical homily¹⁵—rather than a theoretical lecture—will more effectively foster a personal encounter with Christ and guide pilgrims to meet Him in the sacraments, especially the Eucharist and Reconciliation; preaching should be characterized by passion and authentic commitment on the part of the preacher, who, after thorough preparation, speaks with conviction about the mighty works of God without seeking to please the audience.¹⁶ As Pope Francis teaches: “Preparation for preaching requires love. We only devote periods of quiet time to the things or the people whom we love; and here we are speaking of the God whom we love, a God who wishes to speak to us. Because of this love, we can take as much time as we need, like every true disciple: ‘Speak, Lord, for your servant is listening’ (1 Sam 3:9).”¹⁷

14 Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments, *Directory on Popular Piety and the Liturgy*, 275–276.

15 The term ‘catechetical homily’ appears in Z. Jabłoński’s text. Today, this term is no longer used, and a distinction is made between a homily, which is an integral part of the liturgy, and catechesis, which is the proclamation of the Gospel outside the liturgy.

16 Z. S. Jabłoński, *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni*, Częstochowa 2000, pp. 51–53.

17 Francis, *Evangelii gaudium*, 146.

1.3. The contextual dimension of a prayer

According to its encyclopedic definition, *contextualism* (from Latin *contextus*, meaning “interweaving”) is a position emphasizing the importance of context in determining the meaning of expressions and the cognitive value of beliefs, theories, and evaluative statements.¹⁸ In relation to the present discussion, it denotes an approach advocating a holistic (contextual) understanding of the Jasna Góra Appeal, while highlighting the essential role of the individual, social, historical, religious, political, cultural, and national circumstances surrounding its origin. This issue will be examined in the following section, allowing us to understand that the phenomenon of the Jasna Góra Appeal was accompanied by a series of events that contributed to its emergence. It will also make it possible to recognize the significant factors that influenced the transformation of the devotion into the form known today, thereby revealing the impact of the idea of the Jasna Góra Appeal on the mode of proclaiming the Good News within its framework.¹⁹

2. The historical outline of the Jasna Góra Appeal

Bishop Józef Sebastian Pelczar may be considered the precursor of the prayer known today as the Jasna Góra Appeal. On 21 May 1910—the eve of the re-coronation of the Miraculous Image of Our Lady of Częstochowa—he ordered that the bells of all churches in the Diocese of Przemyśl be rung at 9:00 p.m. for fifteen minutes as a sign of spiritual and prayerful solidarity with Jasna Góra. Another event foreshadowing the Jasna Góra Appeal occurred on 4 November 1918, when at 9:15 p.m., Polish soldiers from the 22nd Infantry Regiment, led by Artur Wiśniewski, appeared before the image of the Queen of the Polish Crown to offer thanksgiving together with the Pauline Fathers for the restoration of national independence.²⁰

The actual genesis of the Appeal, however, is associated with an episode from the life of Władysław Polesiński, a pilot who struggled deeply with faith in God. One day in 1934, during a test flight, he suddenly heard a command within himself: “Descend, land!” Obeying this inner prompting, he

18 A. Bronk, *Kontekstualizm*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 9, Lublin 2002, col. 745.

19 See: Francis, Apostolic letter *Ad theologiam promovendam*, 8.

20 Z. S. Jabłoński, *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, p. 10.

landed and immediately exited the aircraft, which moments later exploded. It was precisely 9:00 p.m. Later he learned that at that very time, his wife had been entrusting him to the Mother of God in prayer. Upon hearing this, “the captain stood at attention, saluted, and reported to Our Lady of Jasna Góra as his commander.”²¹ Profoundly transformed by this experience, Polesiński founded among Polish officers a Catholic organization known as the Knights of the Cross and Sword, whose members each day stood at attention before the Mother of God of Częstochowa at 9:00 p.m., offering her a spiritual report of their lives and service.²²

A similar practice of evening prayer in spiritual union with Jasna Góra also existed during the German occupation. University students and members of Marian Sodality gathered for clandestine meetings in Warsaw, under the spiritual guidance of the Pallottine priest Leon Cieślak. At Jasna Góra itself, Fr. Polikarp Sawicki convened secret prayer meetings for students. Moreover, in Dachau concentration camp in 1942, a community of young men was formed under the leadership of Blessed Fr. Stefan Wincenty Frelichowski, who each evening at 9:00 p.m. united spiritually with Our Lady of Jasna Góra in prayer.²³

Worth noting is also the initiative of Fr. Leon Cieślak, who, after the Act of Consecration of Poland to the Immaculate Heart of Mary at Jasna Góra in 1946, proposed that each day at 9:00 p.m. the faithful offer a “Knightly report of the Polish Nation to Christ through the hands of Mary” as a sign of spiritual unity with the National Shrine. His intent was to encourage the practical implementation of the commitments arising from the renewed covenant with Mary.²⁴ A similar practice of the “Knightly Report”, also referred to as Jasna Góra Meditation, was customary among the Mokotów Academic Marian Sodality, directed by the Jesuit Fr. Aleksander Kisiel. The devotional cards he distributed bore the image of Our Lady of Częstochowa, with the inscription on the reverse side: “The Jasna Góra Appeal at 9:00 in the evening. Most Holy Mother, I am with You, I remember, I keep watch.”²⁵

²¹ S. J. Płatek, 50 lat Apelu Jasnogórskiego, p. 101.

²² Cfr. S. J. Płatek, 50 lat Apelu Jasnogórskiego, p. 101.

²³ Z. S. Jabłoński, W godzinie Apelu z Janem Pawłem II, p. 11.

²⁴ W. Depo, Apel Jasnogórski szkołą wiary Polaków, p. 175.

²⁵ Kiedy powstał Apel Jasnogórski? Kto jest jego autorem? Listy do redakcji, „Przegląd Katoicki” (1985) no 32–33, p. 6.

The official beginning of the Jasna Góra Appeal as a formal devotion is traditionally dated to 8 December 1953, the Solemnity of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary. On that day, Fr. Jerzy Tomziński, the Prior of Jasna Góra, gathered a small group of people before the Miraculous Image of the Mother of God to pray for the freedom of the interned Cardinal Stefan Wyszyński.²⁶ He also called upon all Poles “to join spiritually in prayer with Jasna Góra every day at 9:00 p.m., for the intention of the Church in Poland and for the release of the Primate of Poland from imprisonment.”²⁷ During that evening’s Vespers, Fr. Tomziński delivered a message to the Nation in which he declared: “All of us—over thirty million Poles scattered throughout the world—wherever we may be, whether at work, in the street, at the cinema, or at a dance; all united by one thought, one Polish heart—we shall stand together before our Lady and Queen, our Mother and Comforter, to ask and to beg for Poland, for our Nation...”²⁸

From that moment, the Jasna Góra Appeal began to be celebrated regularly before the image of the Black Madonna. In 1960, it was officially incorporated into the daily liturgical and devotional schedule of the Shrine. Over time, the appeal homilies began to reflect major religious and national occasions and events, among which the following deserve particular mention: the Jasna Góra Vows of the Nation (1956); the Great Novena in preparation for the Millennium of the Baptism of Poland (1957–1966); the Peregrination of the Copy of the Miraculous Image of Our Lady of Częstochowa (from 1957 onward); the Council Vigils during the Second Vatican Council (1962–1965); the Millennium of the Baptism of Poland (1966); the Appeal in the Family during the Holy Year (1975); the 600th Anniversary Jubilee of Jasna Góra (1982); the World Youth Day at Jasna Góra (1991); the Pilgrimages of St. John Paul II to His Homeland; the Great Jubilee of the Year 2000; the 50th Anniversary of the Jasna Góra Appeal (2003); the 1050th Anniversary of the Baptism of Poland (2016); and numerous other significant events that have marked both the religious and national life of Poland.²⁹

²⁶ See: S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Warszawa 2006, p. 58.

²⁷ W. Depo, *Apel Jasnogórski szkołą wiary Polaków*, p. 175.

²⁸ J. Tomziński, *Kazanie wygłoszone w uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Roku Maryjnym w dniu 8 grudnia 1953 r.*, „Niedziela” (2004) no. 2, p. 15.

²⁹ S. J. Płatek, *50 lat Apelu Jasnogórskiego*, pp. 103–113.

3. Biblical implications of the Appeal Antiphon

The Church of Christ is a community that both listens to and proclaims the Word of God. As Benedict XVI teaches, “The Church is a community that hears and proclaims the word of God. The Church draws life not from herself but from the Gospel, and from the Gospel she discovers ever anew the direction for her journey. This is an approach that every Christian must understand and apply to himself or herself: only those who first place themselves in an attitude of listening to the word can go on to become its heralds.”³⁰ This admonition can and should be applied to the proclamation of the Good News within the framework of the Jasna Góra Appeal.

Indeed, this is what happens, for preachers who lead the Appeal meditations—aware of the centrality of Sacred Scripture in the life of believers—frequently refer to biblical passages, especially those drawn from the Liturgy of the Word of the given day. They base their reflections on concrete texts from both the Old and New Testaments, recognizing that “in the Word of God lies the power and strength that become, for the children of the Church, the support of faith, the nourishment of the soul, and the pure and lasting source of spiritual life.”³¹ Many years ago, Fr. Zachariasz Jabłoński emphasized that biblical references should enrich the celebration of the Jasna Góra Appeal, since it constitutes the evening prayer of the entire Polish Nation.³² A particularly outstanding example of such biblically grounded reflection was presented by St. John Paul II during his prayer at Jasna Góra.

The biblical dimension of the meditation is expressed both in the recourse to the treasury of Sacred Scripture—an inexhaustible source of divine wisdom—and in the wealth of evangelical content contained within the very words of the antiphon sung at the beginning of the devotion. According to Antoni Tronina, all elements of the Marian invocation are deeply rooted in the Bible, while its Latin version – “*Maria Regina Mundi, Maria Mater Ecclesiae, Tibi adsumus, Tui memores, vigilamus*” – highlights even more

³⁰ Benedict XVI, *Verbum Domini*, 51.

³¹ Second Vatican Council, *Dei Verbum*, 21.

³² Z. S. Jabłoński, *Posługa słowa w przestrzeni sanktuarium maryjnego*, in: *Jasna Góra. Sanktuarium troski o życie Narodu. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra, 28 kwietnia 2009*, ed. Z. S. Jabłoński, Częstochowa 2009, p. 134.

profoundly Mary's spiritual motherhood toward all the children of the Church.³³

"I am with You"

God is the One who IS (cf. Ex 3:13–15). "I AM" is the very name of God, both in the Old and the New Testament."³⁴ The expression "I am" therefore points to the ultimate goal toward which those who pray are directed – namely, God Himself. This word awakens the awareness of the One before whom a person stands when uttering the phrase "I am with You." One stands before the God who reveals Himself, the Creator who becomes accessible to His creatures and open to deeper knowledge. God is not an impersonal force but a personal Being whose name expresses His essence, identity, and the very meaning of life.³⁵ As John Paul II taught during an Appeal meditation, the name and the essence of God are one: "God is Love" (1 Jn 4:8). This divine "I AM" finds its full expression in the "I AM" of the Covenant, the "I AM" of the Paschal Mystery, and the "I AM" of the Eucharist.³⁶

According to the Catechism of the Catholic Church, "In revealing His name, God reveals His faithfulness which is from everlasting to everlasting; He who is always present with His people to save them."³⁷ Those who participate in the Jasna Góra Appeal are thus invited to open themselves to the saving presence of God, to enter into communion with Him, and to entrust themselves to the One who came not to condemn the world but to save it (cf. Jn 12:47). To stand before God is to respond to His love with one's own: "I am before You, who ARE."³⁸ The surest path to such communion with God is Mary, who from the Annunciation to Calvary remained intimately united with the redemptive work of her Son.³⁹ From her we learn best the attitude of abiding with God and responding faithfully to His saving presence.

33 A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w Trzecim tysiącleciu*, p. 179.

34 A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, pp. 179–181.

35 *Catechism of the Catholic Church*, 203.

36 Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, in: *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, p. 315.

37 *Catechism of the Catholic Church*, 207.

38 Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, p. 316.

39 A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, p. 181.

“I remember”

Memory is one of the key themes found throughout Sacred Scripture.⁴⁰ The psalmist’s exhortation not to forget the mighty works of God (Ps 78:7) remains a perpetual call to fidelity to divine revelation and to thanksgiving,⁴¹ for we are assured that the Creator never forgets His creatures: “Can a woman forget her nursing child, that she should have no compassion on the son of her womb? Even these may forget, yet I will not forget you.” (Is 49:15) Divine remembrance has a salvific dimension and is linked to the covenant, which is itself a gift of life. Forgetting Yahweh always entails a breaking of the covenant, inevitably leading to personal tragedy and national disaster.⁴²

The Appeal’s “I remember” is therefore not a sentimental or nostalgic phrase addressed to God, but a stance of fidelity to His Covenant and a continual deepening of one’s faith directed toward obedience to God’s commandments. Constantly recalling God’s mighty deeds not only makes us resemble Mary—who “kept all these things, pondering them in her heart” (Lk 2:19, 51)—but also protects us from apostasy and unbelief. Not without reason did the Polish Pope call us to “do everything to come to know Christ ever more fully,”⁴³ encouraging continual engagement with Sacred Scripture. As the living Word of God, Scripture helps the human person to encounter the Savior, to know oneself, and ultimately to understand the meaning of one’s vocation in Christ—the Incarnate Word.

“I keep watch”

Watching—or keeping vigil—refers to a fundamental truth of divine revelation. Vigilance is first and foremost a divine activity, arising from God’s faithfulness to His Covenant with humankind:⁴⁴ “He who keeps Israel will neither slumber nor sleep. ... The Lord will keep your going out and your coming in from this time forth and forevermore.” (Ps 121:4, 8) Yet man is

⁴⁰ See J. Corbon, *Pamięć*, in: *Słownik teologii biblijnej*, ed. X. Léon-Dufour, Poznań 1973, pp. 639–641.

⁴¹ *Catechism of the Catholic Church*, 224.

⁴² A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, p. 182.

⁴³ Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, p. 318.

⁴⁴ A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, p. 184.

not exempt from vigilance; he must “guard his ways” (Ps 39:2), and remain watchful lest he fall into sin (Lk 12:15) or be deceived by false teaching (Mt 7:15). Moreover, vigilance safeguards faith from weakening and prepares the believer for the coming of the Lord (Mt 24:42–25:13).⁴⁵

The participant in the Jasna Góra Appeal thus stands before the mystery of the merciful God, and under the protection of Mary and in the school of her faith, seeks to respond with fidelity to the love with which he has been eternally loved by the Father in Christ.⁴⁶ This watchfulness also means imitating the Mother of Christ in her attentiveness to God’s saving will and in her care and solicitude for every human being and for the entire Polish Nation.⁴⁷

The words of the antiphon—whose biblical implications have been outlined above—remind us that “the entire existence of the People of God, both collectively and individually, depends on being with Him, on remembering in prayer His mighty works, and on faithfully guarding His commandments.”⁴⁸ Mary, the Mother of the Church, stands as the perfect model of this attitude and a sure guide along the paths of salvation.

4. The dimensions of the Jasna Góra Appeal

The biblical dimension of the Appeal proclamation, though of great importance, does not exhaust the richness of themes that can be heard during the Jasna Góra devotion. A careful analysis of various sermons reveals and allows for the categorization of other, equally significant issues addressed in the course of these meditations—issues that continue to carry the living message of the Gospel.

First and foremost, one should highlight the Christological, Marian, and ecclesial dimensions of the meditations delivered during the Jasna Góra Appeal. The faithful, who gather in large numbers for this evening prayer, come to Mary believing that she is the „simplest, shortest, surest,

45 See Strzec, czuwać, in: *Słownik symboliki biblijnej*, eds. L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman, Warszawa 2003, pp. 948–949.

46 Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, p. 289.

47 Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, p. 319.

48 A. Tronina, *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, p. 185.

and most perfect way leading to Christ.”⁴⁹ It is therefore not without reason that the Appeal reflections are often dedicated to the Virgin of Nazareth, directing the gaze of believers toward her as the Mother of God. In this way, admiration is expressed for the beauty of her faith and her obedience to the will of God, while her maternal tenderness—offered to the Nation as its help and protection—is also recognized. Moreover, by addressing Mary by name, “we profess the primacy of personal relationships in faith and in the life of the Church,” as Fr. Janusz Królikowski observes, adding that “our devotion turns toward the person of Mary and shapes us personally.”⁵⁰ Through this intimacy, a kind of exchange of hearts takes place, strengthening the bond with the Mother of God and leading to a deeper understanding of the mystery of Christ and the Church, and to the contemplation of the face of the Son of God as Lord and Savior.⁵¹

This personal and individual dimension of the relationship with God through Mary does not close believers in on themselves but opens them even more toward others and toward the entire Church. Therefore, one may and should discern within the Gospel proclaimed during the Appeal an ecclesial message.⁵² No one participates in the Appeal alone. At the feet of Our Lady of Jasna Góra, the community of the Church gathers—just as in the Upper Room the disciples of Jesus were together with His Mother (cf. Acts 1:12–14). Following in the footsteps of Mary—she who is the “type (typus) of the Church in the order of faith, charity and perfect union with Christ”⁵³—we learn from her and with her to journey toward the Kingdom of Glory, the ultimate goal of human life. Furthermore, by turning to Mary as the Queen of Poland, we broaden our personal faith to include a communal and national dimension, recalling past experiences and entrusting the future destiny of the Homeland to her maternal care. In this way, the awareness of the social character of faith and its mutual sharing and transmission is strengthened. According to Fr. Królikowski, “The Jasna Góra Appeal, in its reference to Mary as the Queen of Poland, encapsulates these

49 L. M. Grignon de Montfort, *Traktat o prawdziwym nabożeństwie do Najświętszej Maryi Panny*, Warszawa 2008, p. 70.

50 J. Królikowski, *Odnowa Kościoła—inspiracje apelowe*, „Jasna Góra” 40 (2023) no. 6, pp. 10–11.

51 John Paul II, *Redemptoris Mater*, 47.

52 J. Królikowski, *Odnowa Kościoła—inspiracje apelowe*, p. 10.

53 Second Vatican Council, *Lumen gentium*, 63.

significant acts of devotion and manifestations of ecclesial life, while deepening the ecclesial dimension of faith itself.”⁵⁴

The eschatological aspect and the theology of the nation remind us that everything constituting Polish identity—as a land subject to the reign of Christ—cannot exist apart from faith. For, as Cardinal Stefan Wyszyński taught, “A proper understanding of the nation requires not only history, philosophy, economics, or sociology, but also religion, because the nation itself arises from the creative act of God.”⁵⁵ Thus, the meditations of the Jasna Góra Appeal often include themes concerning the Homeland, which are rightly related to the Creator and to Christian values. Without these, the idea of a nation remains unintelligible and deprived of its true and fundamental good—namely, the Gospel and sacramental life.⁵⁶

The ecclesial character of the devotion was also expressed during the years 1962–1965, in the prayers offered for the Church during the so-called “Conciliar Vigils.” The faithful gathered in large numbers to commend the intentions of the Fathers of the Second Vatican Council, and the themes of the sermons focused on the renewal of faith within the Church. Moreover, the universal dimension of the Appeal became particularly visible during the 6th World Youth Day at Jasna Góra in 1991, when young people from around the world, led by Pope John Paul II, gathered on the plains of Jasna Góra to reflect together on the Gospel of Jesus Christ and to proclaim the mighty works of God.⁵⁷ Their act of homage to the Queen of the World and Mother of the Church, and their entrustment of their lives to her maternal care, became a clear sign of love and belonging to the Church of Christ.⁵⁸

It is also essential to emphasize the moral, social, and existential dimensions of the reflections delivered during the Appeal.⁵⁹ As has been observed, “From its very beginning, the Jasna Góra Appeal was a prayer attentive to the concrete problems of human life and became a vehicle for the spiritual

54 J. Królikowski, *Odnova Kościoła – inspiracje apelowe*, p. 11.

55 A. Napiórkowski, *Teologie XX i XXI wieku*, Kraków 2016, p. 52.

56 J. Lewandowski, *Naród w dziejach zbawienia w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1980, p. 23.

57 S. J. Płatek, *50 lat Apelu Jasnogórskiego*, pp. 109–114.

58 W. Depo, *Apel Jasnogórski modlitwą zawierzenia*, p. 188.

59 See J. Mazur, *Apel Jasnogórski w społecznej wyobraźni Jana Pawła II*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, pp. 203–213.

renewal contained, among other things, in the Jasna Góra Vows of the Nation.”⁶⁰

The program of a new socio-moral order, deeply rooted in the values of the Gospel, not only set the path by which the Church in Poland was to endure the painful experiences of totalitarianism, but also found expression in numerous contexts—including in the prayers of the Jasna Góra Appeal. The still-relevant plan of renewal, articulated in the Jasna Góra Vows of the Nation, includes such commitments as: fidelity to God, the Gospel, the Church, and its shepherds; perseverance in the state of grace; the observance of evangelical principles within family life; respect for human life; the indissolubility of marriage and the dignity of women; the protection of youth from moral corruption and unbelief; the maintenance of justice and charity in social life; and the struggle against national vices such as laziness, frivolity, wastefulness, drunkenness, and immorality—while at the same time fostering the growth of social virtues.⁶¹

Concern for the family, for the Homeland, for respect toward human life, for the common good, prayer for the suffering, for the universal Church—especially the persecuted—for the Holy Father, for vocations, for peace in the world and in human hearts, for reconciliation and forgiveness, and for various professional and social groups present during the Jasna Góra Appeal—all these constitute but a few of the many issues raised during the evening devotion.⁶² These examples bear witness to the breadth of concerns embraced and commended in the proclamation of the Appeal message, whose aim is one and always the same: that Christ may Reign—in human hearts, in the Church, and in the Nation. For the program of Christianity for the third millennium remains, and will forever remain, unchanged: Jesus Christ⁶³—Redeemer of humanity, the center of the universe and of history.⁶⁴

60 J. Kielech, *Moralne przestanie Apelu Jasnogórskiego*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, p. 196.

61 S. Wyszyński, *Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego*, in: *Na drogach zawierzenia*, Warszawa 1996, pp. 18–22.

62 See I. Matuszewski, *Matko ludzkich pragnień. Apele Jasnogórskie*, Warszawa 2002; J. Pach, *W wieczornej godzinie łaski. Apele Jasnogórskie*, Warszawa 1999; Z. S. Jabłoński, *W godzinie Apelu. Trzecie Tysiąclecie*, Częstochowa 2008.

63 John Paul II, *Novo Millennio Ineunte*, 29–45.

64 John Paul II, *Redemptor hominis*, 1.

Conclusions

The Jasna Góra Appeal—described as “an hour of vigil with Our Lady of Jasna Góra, an hour of self-examination and of laying our achievements at her royal feet”⁶⁵—has become a permanent element of the daily rhythm both of Jasna Góra and of countless Poles who, each evening, unite spiritually with the nation’s sacred shrine. It expresses the millennial heritage of faith of the Polish people and, at the same time, serves as a program of spiritual renewal for the decades to come. The simple yet universal message of the Marian antiphon, rooted in the very Gospel itself, possesses a renewing power.⁶⁶ Sung in the presence of Mary, the Mother of God, it becomes a deeply personal response to the love of God. Through the proclamation of the Good News, this devotion offers an opportunity to awaken and enliven faith within the Nation and to spread the Gospel to the ends of the earth. This occurs because the reflections delivered during the Jasna Góra Appeal convey a profound biblical, Christological, Mariological, ecclesial, social, and moral message. They also make reference to significant events in Polish history, which cannot be rightly understood apart from their religious dimension. Ultimately, “keeping vigil with Mary and beside Mary inspires concrete action. It cannot be otherwise, for such vigil forms attitudes and creates an inner program of love toward God and toward others.”⁶⁷

References

Benedict XVI, *Verbum Domini*, Sep 30, 2010.

Bronk A., *Kontekstualizm*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 9, Lublin 2002, col. 745.

Code of Canon Law, https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_en.html.

Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments, *Directory on Popular Piety and the Liturgy*, 2001.

65 S. Wyszynski (*Apel Jasnogórski* 14.08.1962) cited in: J. Kielech, *Moralne przesłanie Apelu Jasnogórskiego*, p. 197.

66 Jan Paweł II, *Apel Jasnogórski streszcza program nowej ewangelizacji*, in: *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, p. 322.

67 J. Mazur, *Apel Jasnogórski w społecznej wyobraźni Jana Pawła II*, p. 213.

- Corbon J., Pamięć, in: Słownik teologii biblijnej, ed. X. Léon-Dufour, Poznań 1973, pp. 639–641.
- Depo W., Apel Jasnogórski szkołą wiary Polaków, in: Jasnogórska Szkoła Wiary. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne, Jasna Góra, 10 kwietnia 2013, ed. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2013, pp. 171–181.
- Francis, *Ad theologiam promovendam*, Oct 1, 2024.
- Francis, *Evangelii gaudium*, Nov 24, 2013.
- Gąsior A., Formacja wiary przez Obraz Jasnogórski, in: Jasnogórska Szkoła Wiary. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra, 10 kwietnia 2013, ed. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2013, pp. 47–65.
- Grignion de Montfort L. M., *Traktat o prawdziwym nabożeństwie do Najświętszej Maryi Panny*, transl. A. Kuryś, Warszawa 2008.
- Jabłoński Z. S., *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, Częstochowa 2003.
- Jabłoński Z. S., *Posługa słowa w przestrzeni sanktuarium maryjnego*, in: Jasna Góra. Sanktuarium troski o życie Narodu. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra, 28 kwietnia 2009, ed. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2009, pp. 108–139.
- Jabłoński Z. S., *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000, pp. 42–53.
- Jabłoński Z. S., *W godzinie Apelu. Trzecie Tysiąclecie*, Częstochowa 2008.
- Jan Paweł II, *Apel Jasnogórski streszcza program nowej ewangelizacji*, in: *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, ed. Z. S. Jabłoński, Częstochowa 2003, pp. 322–324.
- Jan Paweł II, *Jestem przy Tobie, pamiętam, czuwam*, in: *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, ed. Z. S. Jabłoński, Częstochowa 2003, pp. 315–320.
- John Paul II, *Novo Millennio Ineunte*, Jan 6, 2001.
- John Paul II, *Redemptor hominis*, Mar 4, 1979.
- John Paul II, *Redemptoris Mater*, Mar 25, 1987.
- Kiedy powstał Apel Jasnogórski? Kto jest jego autorem? Listy do redakcji, „Przegląd Katolicki” (1985) no. 32–33, p. 6.
- Kielech J., *Moralne przesłanie Apelu Jasnogórskiego*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, eds. Z.S. Jabłoński, J. Pach, Częstochowa 2004, pp. 193–202.
- Królikowski J., *Odnova Kościoła – inspiracje apelowe*, „Jasna Góra” 40 (2023) no 6, pp. 10–11.
- Lewandowski J., *Naród w dziejach zbawienia w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1980.

- Lewek A., *Katecheza*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 8, Lublin 2000, col. 1265–1268.
- Łukaszuk T. D., *Religijno-doktrynalne przesłanie jubileuszu sześćsetlecia Jasnej Góry według Jana Pawła II*, in: *Jasna Góra w 20-lecie pontyfikatu Jana Pawła II*, ed. Z. S. Jabłoński, Częstochowa 1999, pp. 82–91.
- Matuszewski I., *Matko ludzkich pragnień. Apele Jasnogórskie*, Warszawa 2002.
- Mazur J., *Apel Jasnogórski w społecznej wyobraźni Jana Pawła II*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, eds. Z. S. Jabłoński, J. Pach, Częstochowa 2004, pp. 203–213.
- Napiórkowski A., *Teologie XX i XXI wieku*, Kraków 2016.
- Pach J., *W wieczornej godzinie łaski. Apele Jasnogórskie*, Warszawa 1999.
- Płatek S. J., *50 lat Apelu Jasnogórskiego*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w trzecim tysiącleciu*, eds. Z. S. Jabłoński, J. Pach, Częstochowa 2004, pp. 99–116.
- Płatek S. J., *Jasnogórski Apel—jego początki i upowszechnienie*, „*Jasna Góra. Miesięcznik Sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej*” (1984) no. 8, pp. 5–9.
- Płatek S. J., *Paulińska pobożność maryjna. Próba syntezy historyczno-doktrynalnej*, in: *Od fenomenu do fundamentu. Sympozjum „Duchowość paulińska—spojrzenie w przyszłość”*, ed. J. Mazur, Kraków 1999, pp. 99–105.
- Second Vatican Council, *Dei Verbum*, Nov 18, 1965.
- Second Vatican Council, *Gaudium et spes*, Dec 7, 1965.
- Second Vatican Council, *Lumen gentium*, Nov 18, 1964.
- Second Vatican Council, *Sacrosanctum concilium*, Dec 4, 1963.
- Siwek G., *Przepowiadanie słowa Bożego*, in: *Leksykon teologii pastoralnej*, ed. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski, Lublin 2006.
- Sławiński H., *Teologia w służbie przepowiadania*, in: *Wokół pytań o teologię kontekstualną. Refleksja nad Listem apostołskim Ad theologiam promovendam*, eds. A. Napiórkowski, D. Wąsek, M. Gilski, Kraków 2025, pp. 181–203.
- Tomziński J., *Kazanie wygłoszone w uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Roku Maryjnym w dniu 8 grudnia 1953 r.*, „*Niedziela*” (2004) no. 2, p. 15.
- Tronina A., *Biblijne korzenie Apelu Jasnogórskiego*, in: *Przez Akt oddania do zawierzenia Maryi w Trzecim tysiącleciu*, eds. Z. S. Jabłoński, J. Pach, Częstochowa 2004, pp. 179–185.
- Wyszyński S., *Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego*, in: *Na drogach zawierzenia*, Warszawa 1996, pp. 18–22.
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Warszawa 2006.

Andrzej Draguła

 <https://orcid.org/0000-0002-3287-3119>
andrzej.dragula@usz.edu.pl

Uniwersytet Szczeciński
 <https://ror.org/05vmz3070>

Św. Augustyna koncepcja plagiatu kaznodziejskiego a wyzwania sztucznej inteligencji

 <https://doi.org/10.15633/ps.30207>

Andrzej Draguła – ur. w 1966 roku. Prezbiter diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, dr hab. teologii, profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, od roku 2018 członek Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii. Uprawia teologię pastoralną w perspektywie kulturowej, zajmuje się związkami między teologią a kulturą oraz werbalną i ikoniczną komunikacją religijną. Autor kilku monografii oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych i rozdziałów, publicysta. Laureat Nagrody Dziennikarskiej „Ślad” im. bp. Jana Chrapka w 2018 roku oraz Nagrody Kulturalnej Marszałka Województwa Lubuskiego w 2021 roku. Mieszka w Zielonej Górze.

Article history • Received: 06 Oct 2025 • Accepted: 12 Dec 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Św. Augustyna koncepcja plagiatu kaznodziejskiego a wyzwania sztucznej inteligencji

Jednym z ważniejszych wyzwań współczesnego kaznodziejstwa jest sztuczna inteligencja, która generuje teksty o coraz wyższym poziomie formalnym i treściowym. Wykorzystanie jej w kaznodziejstwie stawia pytania nie tylko natury prawnej, związane z kwestią plagiatu i ochroną własności intelektualnej, ale przede wszystkim pytania natury teologicznej i etycznej. Fundamentalne pytanie dotyczy tego, czy tekst wytworzony przez sztuczną inteligencję może nosić jakiegokolwiek teologiczne znamiona wiary rozumianej podmiotowo i przedmiotowo. Problemem korzystania przez kaznodziejów z cudzych tekstów zajął się już św. Augustyn w dziele „De doctrina christiana”. Uznał on taką praktykę za dopuszczalną, ale jego koncepcję należy widzieć w kontekście specyficznego rozumienia autorstwa w starożytności oraz sformułowanej przez niego teologii „własności słowa Bożego”. Plagiat natomiast św. Augustyn rozumiał zupełnie inaczej. Było nim bowiem życie niezgodne z głoszonym słowem Bożym. W niniejszym artykule autor stawia pytanie o aktualność Augustynowej koncepcji plagiatu kaznodziejskiego oraz o aktualność poglądów Augustyna na korzystanie z cudzych tekstów w świetle współczesnej koncepcji autora.

Słowa kluczowe: św. Augustyn, plagiat, sztuczna inteligencja, kazanie, prawo autorskie

Abstract

St. Augustine's concept of homiletic plagiarism and the challenges of artificial intelligence

One of the major challenges of contemporary preaching is artificial intelligence, which is capable of generating texts of increasingly high formal and substantive quality. Its use in homiletics raises not only legal questions, related to plagiarism and the protection of intellectual property, but above all theological and ethical ones. The fundamental question concerns whether a text produced by artificial intelligence can bear any theological marks of faith understood both subjectively and objectively. The issue of preachers using texts written by others was already addressed by St. Augustine in his work “De doctrina christiana”. He considered such a practice permissible, yet his concept must be understood in the context of the ancient notion of authorship and his own theology of the “ownership of the Word of God.” Augustine, however, understood plagiarism in an entirely different way: for him, it meant living in a manner inconsistent with the Word of God one proclaimed. In this article, the author raises the question of the relevance of Augustine's concept of preaching plagiarism and of

his views on the use of other people's texts in light of the modern understanding of authorship.

Keywords: St. Augustine, plagiarism, artificial intelligence, sermon, copyright

Pytanie o teologiczną i moralną ocenę głoszenia kazań przygotowanych przez ChatGPT (czy inne programy korzystające ze sztucznej inteligencji¹) nieustannie powraca. Jest to problem niezwykle złożony. Obejmuje on bowiem nie tylko kwestie prawne (czy kazanie jako „utwór” stworzony przez AI podlega ochronie własności intelektualnej?), etyczne (czy to moralne głosić cudze jako swoje, bez względu na to, czy stworzył to człowiek czy sztuczna inteligencja?), ale także stricte teologiczne (czy „kazanie” wygenerowane w całości przez AI bez twórczego udziału człowieka można jeszcze uznać za słowo Boże?).

Jakkolwiek problem korzystania z tekstów przygotowanych przez sztuczną inteligencję (AI) jest zupełnie nowy, o tyle sama kwestia wygłaszania kazań napisanych przez innych autorów niż sam głoszący ma już swoją historię. Prawdopodobnie jako pierwszy podniósł tę kwestię w sposób systemowy św. Augustyn w dziele *O nauce chrześcijańskiej* (*De doctrina christiana*)². Biskup Hippony – zapewne ku zgorszeniu wielu współczesnych homiletów i wbrew obecnie obowiązującym standardom prawnym – nie odrzucał takiej praktyki jako nagannej. Przeciwnie, uważał, że w niektórych sytuacjach wygłaszanie cudzych kazań jest bardzo dobrym wyjściem. Umożliwia bowiem głoszenie kazań tym, których kompetencje intelektualne i sprawności retoryczne są niewielkie, a przynajmniej niewystarczające.

Istotne pozostaje pytanie, czy argumentacja zaproponowana przez św. Augustyna wytrzymuje współczesną krytykę zarówno prawnoautorską, jak i teologiczną. Przypomnijmy, że w rozumieniu prawa autorskiego plagiat kaznodziejski „jest to działanie świadome, plagiator wie, że wygłasza nie przygotowane przez siebie kazanie, ale «gotowca» z Internetu, godzi się na to, że słuchacze są przekonani o tym, iż kazanie

1 Sztuczna inteligencja – ang. artificial intelligence (AI).

2 Augustyn, *De doctrina christiana*. O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski, przekład, wstęp i komentarz J. Sulowski, Warszawa 1989.

jest jego przemyśleniem, własnym przepowiadaniem słowa Bożego, co jest nieprawdą”³. Czy można by tę samą argumentację zastosować w odniesieniu do „kazań” pisanych już nie przez innego człowieka, ale przez generatory korzystające z AI? Bez względu na to, jakie ostatecznie padną na te pytania odpowiedzi, warto przyjrzeć się tokowi myśli Augustyna, który w uzasadnieniu swoich tez sięga – co ważne – do argumentacji *stricte* teologicznej, a nawet biblijnej.

1. Warunki skuteczności kazania według św. Augustyna

Problem wygłaszania cudzych kazań (mów) Augustyn podejmuje w ściśle określonym kontekście, a jest to kwestia moralności mówcy i jej wpływu na owocność głoszonego słowa. Augustyn wskazuje najpierw na związek między postępowaniem kaznodziei a skutecznością jego słowa. Teolog przyznaje, że tacy mówcy, „głosząc to, czego nie czynią sami, innym przynoszą korzyść”, jednocześnie jednak przestrzega: „znacznie więcej ludzi skorzystałoby z tego, co głoszą, gdyby postępowali zgodnie z tym, co mówią”. Augustyn ma świadomość, że niewiarygodność kaznodziei może prowadzić do odrzucenia głoszonej przez niego prawdy:

W gruncie rzeczy spotyka się mnóstwo ludzi, którzy pragną usprawiedliwić własne złe życie przez powoływanie się na swoich przełożonych i nauczycieli [...]. Nie słuchają więc z uległością tego, kto sam nie słucha, co głosi. Wtedy gardzą zarówno słowem Bożym, jak i głoszącym je kaznodzieją (IV, 60).

Omawiając trzy style mowy (wzniosły, umiarkowany i prosty), Augustyn zauważa, że skuteczność mowy nie zależy od użycia stylu wzniosłego „niezależnie od doskonałości” mówcy, ale „pociąga za sobą odpowiedzialność raczej odnoszącą się do jego sposobu życia”.

W rzeczy samej bowiem – dowodzi Hipponczyk – ten, kto przemawia mądrze i elokwentnie, a żyje źle, ten z pewnością poucza wielu ludzi, szukających nauki, lecz zgodnie z powiedzeniem Pisma Świętego „dla własnej duszy jest bezużytecz-

3 T. Naganowski, *Cudze myśli i słowa w czyichś ustach. Głos prawnika, w: Ściągać czy nie ściągać? O pomocach do homilii i kazań*, red. M. K. Kubiak, W. Przyczyna, Poznań 2008, s. 78.

ny” [Syr 37, 22]. Nie znaczy to jednak, że samemu źle postępując, taki mówca głosi jednocześnie nieprawdę. Przeciwnie, „ten, kto ma złe i obłudne serce, głosi to, co jest słuszne i prawdziwe. [...] Tak więc z pożytkiem można słuchać nawet tych, którzy nie postępują jak należy” (IV, 59).

Nie są oni co prawda świadkami wiary, ale samą treść wiary głoszą poprawnie.

Moralność mówcy nie jest jednak jedynym faktorem wpływającym na skuteczność mowy. Augustyn zauważa też inne sytuacje kaznodziej-skie, gdzie problemem jest już nie tyle moralność kaznodziei, ile jego niewystarczające kompetencje retoryczne. Teolog przyznaje, że z jednej strony istnieją tacy mówcy, którzy „fałsz głoszą elokwentnie”, z drugiej jednak są też i tacy, „którzy należycie potrafią wygłosić dyskurs, lecz nie są w stanie dobrze go przygotować”. Jak widać, zdolności oratorskie (krasomówcze) nie zawsze idą w parze z powołaniem kaznodziejskim i szeroko rozumianymi kompetencjami retorycznymi, które obejmują wcześniejsze etapy przygotowania mowy (kazania): *inventio*, *dispositio* i *elocutio*⁴.

To właśnie tym ostatnim mówcom Augustyn radzi:

Tacy, jeśli zapożyczają od kogoś innego mowę napisaną według reguł mądrości i elokwencji, ucząc się jej na pamięć, a następnie wobec ludzi ją wygłaszając, nie czynią niczego godnego nagany. W rzeczy samej, z całą pewnością jest to sposób pożyteczny i dzięki niemu wielu ludzi zostaje kaznodziejami prawdy, chociaż dlatego właśnie nie ma wielu doktorów (IV, 62),

4 Gerad Siwek wskazywał na ujawniającą się współcześnie tendencję szerokiego interpretowania uzasadnienia korzystania z cudzych kazań. „Można przecież nie być w stanie dobrze przygotować tekstu własnego z przeróżnych powodów, chociażby z takich jak wymieniane dziś, a mianowicie: zaoszczędzenie czasu na wypełnianie innych, uznanych za ważniejsze, posług duszpasterskich, lęk przed sprostaniem tekstem własnym wymaganiom stawianym współczesnym głosicielom słowa Bożego, chwilowy brak dyspozycji psychiczno-fizycznej, wybitnie odpowiadająca postać tekstu cudzego” (G. Siwek, *Teksty cudze w procesie tworzenia jednostki przepowiadania*, w: *Ściągać czy nie ściągać?*, s. 37).

to znaczy nauczycieli prawdy⁵. Dla Augustyna to rozróżnienie na kaznodzieję i nauczyciela jest kluczowe. Nauczycielem jest bowiem tylko ten, kto został wyposażony w cnoty, a w konsekwencji – bez względu na to, jakim stylem będzie głosił kazanie – będzie słuchany z uległością, „jeśli prowadzi życie bez zarzutu” (IV, 61). Jak mówi komentujący Augustyna Jan Czuj: „Nie będzie się wprowadzie nazywał mówcą, ale będzie nauczycielem, którego sposób życia zastąpi braki wymowy”⁶. Nie każdy kaznodzieja jest nauczycielem, ale też nie każdy nauczyciel musi być kaznodzieją. Jak słusznie zauważa Andrew Wilson, „Augustyn rozróżnia między «wygłoszeniem mowy» a byciem «prawdziwym nauczycielem» – czyli tym, który stworzył przesłanie”⁷.

Ideałem byłoby przemawiać zarówno wymownie, jak i mądrze. Augustyn ma jednak świadomość, że nie każdy nauczyciel ma wystarczające zdolności, aby być sprawnym kaznodzieją. „Kto nie potrafi równocześnie jednego i drugiego, niech raczej mówi mądrze, kiedy nie potrafi pięknie, niżby miał wymownie głosić głupstwa” (IV, 62). Hippończyk jest realistą i wie, że są jednak i tacy, którzy nie potrafią mówić ani mądrze, ani pięknie. Tym Augustyn radzi: „Ale ten, kto nawet tego nie potrafi, powinien postępować w taki sposób, żeby nie tylko zdołał zyskać zapłatę dla siebie, ale również tak, ażeby innym dawał przykład i żeby ze swojego sposobu postępowania i życia czynił swego rodzaju kazanie” (IV, 62). W tym właśnie kontekście pojawia się zgoda na wygłaszanie cudzych kazań.

2. Kim jest fałszywy kaznodzieja?

W jaki sposób Augustyn argumentuje swoją tezę? Doktor Kościoła wychodzi ze skądinąd bardzo słusznego stwierdzenia: „Kraść znaczy

5 „fiunt nec multi magistri”. Problem z właściwą interpretacją tego fragmentu jest skutkiem niekonsekwencji tłumacza, który polskich terminów „doktor” i „nauczyciel” używa zamiennie w przekładaniu łacińskich terminów *doctor* i *magister*. Łaciński *magister* raz jest polskim „doktorem”, a raz „nauczycielem”.

6 J. Czuj, *Wymowa kościelna*, Warszawa 1955, s. 55–56; zob. G. Lawless, *Augustin of Hippo*, w: *Concise encyclopedia of preaching*, eds. W. H. Willimon, R. Lischer, Louisville 1995, s. 19–21.

7 A. Wilson, *Big-T and little-t teaching: Augustine weighs in*, 10.05.2017, https://think-theology.co.uk/blog/article/big_t_and_little_t_teaching-augustine_weighs_in (03.10.2025).

przywłaszczać sobie dobro drugiego” (IV, 62). Zdanie to można by cytować w komentarzach do prawa własności intelektualnej. Plagiat to nic innego jak właśnie przywłaszczenie cudzego dobra, jakim jest utwór, poprzez przypisanie sobie jego autorstwa w całości bądź w części⁸. W praktyce jest to taka publiczna eksploatacja utworu, która u odbiorcy rodzi wrażenie, iż plagiator – w przypadku utworu będącego wypowiedzią na żywo – mówi swoje, a nie cudze. Słuchacz zostaje wprowadzony w błąd, oszukany. Słucha kazania i jest przekonany, że kaznodzieja głosi to, co sam wymyślił, napisał, stworzył, że to jego, że on jest autorem tego, co odbiorca słyszy, a jest zupełnie inaczej.

W tym momencie pada kluczowe dla rozumowania Augustyna stwierdzenie: „Tymczasem słowo Boże nie jest dobrem cudzym dla tych, którzy są mu posłuszni”. Można by powiedzieć, że według św. Augustyna dopiero posłuszeństwo wobec słowa Bożego daje prawo własności. Ci, którzy są mu posłuszni, przyjmują bowiem słowo Boże za swoje. Nikt nie ma do niego żadnego apriorycznie zdefiniowanego prawa własności. Nabywa się je przez posłuszeństwo. Nie znaczy to jednak, że nie można być złodziejem słowa Bożego. Otóż takimi złodziejami według autora *De doctrina christiana* są ci, „którzy przemawiając dobrze, żyją źle”. Augustyn wywodzi:

Wszystkie piękne myśli, jakie głoszą, wydają się przez nich wypracowanymi, lecz stoją one w sprzeczności z obyczajami. Dlatego Bóg nazywa złodziejami swoich słów tych, którzy pragną uchodzić za dobrych, wykładając naukę Bożą, gdy w istocie rzeczy są złymi, żyjąc według własnych zasad. [...] Tak więc i to, co mówią, głosząc dobro, nie oni mówią, gdyż wolą i czynem temu zaprzeczają (IV, 62).

Nieposłuszeństwo słowu, a więc tylko zewnętrzne jego przejęcie, bez wewnętrznego utożsamienia się z nim, jest aktem złodziejskim, grabieżą słowa Bożego.

8 „to właśnie przywłaszczenie sobie autorstwa całości lub części cudzego utworu (wskazanie siebie jako twórcę) określane powinno być funkcjonującym w doktrynie i praktyce mianem plagiatu” (M. Poźniak-Niedzielska, *Autorskie prawa osobiste*, w: M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, *Prawo autorskie. Zarys problematyki*, Warszawa 2020, s. 72).

Dla Augustyna będzie więc kradzieżą słowa Bożego, czyli plagiatem, nie czytanie cudzego kazania, ale życie niezgodne z głoszonym słowem. Jak komentował Czuj, „ten raczej mówi rzeczy cudze, kto dobrze mówiąc, żyje źle”⁹. Lenny Luchetti, profesor kaznodziejstwa na metodystycznym Indiana Wesleyan University, rozwija myśl św. Augustyna następująco:

Plagiat kaznodziejski nie polega jedynie na tym, że kaznodzieja głosi cudze kazanie. Może się on zdarzyć nawet wtedy, gdy głosimy własne, oryginalne słowa. Jeśli jednak nasze życie nie jest zgodne z prawdą, którą głosimy – popełniamy plagiat. Innymi słowy, plagiat jest formą obłudy, w której kaznodzieja ogłasza coś, czym sam nie żyje. Jeśli więc głoszę o znaczeniu poddania się Bogu, ale sam tego nie praktykuję – jestem plagiatorem. Jeśli nawołuję do hojności wobec ubogich, a sam pozostaję skąpy jak młody Ebenezer Scrooge – jestem plagiatorem. Jeśli wzywam ludzi do pojednania rasowego opartego na przekonaniach Ewangelii, a nie na kalkulacjach politycznych, lecz sam ucieleśniam wykluczenie – jestem plagiatorem¹⁰.

Dla potwierdzenia swojego stanowiska Augustyn przytacza dowód biblijny. Cytuje Księgę Jeremiasza, przez którego usta Bóg przestrzega: „Oto dłatego się zwrócę przeciw prorokom – wyrocznia Pana – którzy kradną sobie nawzajem moje słowo” (Jr 23, 30). Przypis w Biblii Tysiąclecia wyjaśnia: „Fałszywi prorocy powtarzali chętnie (z braku objawień Bożych) słowa innych proroków jako własne”. W dalszych wersetach czytamy, jak wyrocznia Pana kilkakrotnie przestrzega fałszywych proroków, a więc tych, o których Bóg sam mówi: „Nie posłałem ich ani nie dawałem polecenia” (Jr 23, 32), że z racji swego nieposłuszeństwa są brzemieniem Pańskim, które On podniesie w górę, aby odrzucić je precz¹¹.

Ten przywołany przez Augustyna argument biblijny pozostaje wciąż aktualny. Fałszywy prorok to ten, który kradnie od innego – prawdziwego – proroka przekazane mu słowo Boże, ponieważ jemu samemu nie

9 J. Czuj, *Wymowa kościelna*, s. 59.

10 L. Luchetti, *Augustine on sermon plagiarism*, 11.02.2015, <https://lennyluchetti.blogspot.com/2015/02/augustine-on-sermon-plagiarism.html> (03.10.2025).

11 Zob. B. Bozak, *Księga Jeremiasza*, tłum. B. Wodecki, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, Warszawa 2000, s. 910.

zostało ono nigdy objawione. Przenosząc to na płaszczyznę kaznodziejską, należałoby powiedzieć, że złodziejem kazania, a więc fałszywym kaznodzieją, jest ten mówca, który głosi je bez wejścia w osobistą relację ze słowem Bożym. Kaznodzieja-złodziej to taki głosiciel, który mówi o Bogu, nie będąc samemu *divino afflante Spiritu*, czyli pod natchnieniem Ducha Świętego. Tacy głosiciele – mówi Bóg przez proroka Jeremiasza – „używają swego własnego języka, by wypowiadać wyrocznie” (Jr 23, 31).

Augustyn twierdzi jednak, że przytoczony powyżej argument biblijny nie jest wystarczającym uzasadnieniem dla zakazu głoszenia cudzych kazań. Doktor Kościoła wywodzi bowiem dalej:

Bywa i tak, że dobry kaznodzieja, a zły człowiek, sam układa mowę na temat prawdy, by wygłosił ją ktoś mało wymowny, lecz dobry. W takim przypadku pierwszy przekazuje od siebie to, co nie jest jego, drugi od obcego odbiera własne. Ale kiedy dobrzy chrześcijanie spełniają taką przysługę na rzecz dobrych chrześcijan, to tak jedni, jak i drudzy głoszą to, co stanowi ich własne dobro. Myśli bowiem, które wypowiadają, stanowią własność ich Boga, oni zaś przywłaszczyli je sobie, nie będąc zdolnymi sami z siebie ich w taki sposób przedstawić, mimo że właśnie oni żyją przykładnie zgodnie z owymi wskazaniami (IV, 62).

Koncepcja Augustyna opiera się na stałym przekonaniu, że kaznodziejskie słowo Boże nie pochodzi od kaznodziei. Ono pierwotnie nie jest jego, on je sobie jedynie przywłaszcza, czyli czyni swoim. A może to zrobić tylko wtedy, gdy ma wystarczające kompetencje moralne. Sam z siebie nie może być właścicielem słowa Bożego, ponieważ słowo Boże ma naturę bosko-ludzką, a nie wyłącznie ludzką, jak to jest w przypadku innych typów mowy. Kaznodzieja jest jedynie narzędziem – lepszym lub gorszym – którym słowo się posługuje, by dotrzeć do słuchacza. Przywłaszczyć je sobie, a więc uczynić swoim, może tylko ten kaznodzieja, który prowadzi dobre życie. Według Augustyna, jak komentuje Gerard Siwek:

problem „kradzieży słowa Bożego” nie istnieje w przypadku, gdy autorzy obydwu tekstów, czyli autor tekstu cudzego i autor tekstu przyswojonego, uczynili

słowo Boże swoją własnością tak w przepowiadaniu, jak i w postępowaniu. Ponieważ jest ono własnością obydwu, nie może być mowy o kradzieży¹².

Problem pojawia się wtedy, gdy autor tekstu nie żyje słowem, „po-prawnie i pięknie opracował retorycznie głoszone słowo Boże, ale nie przyswoił go sobie w praktyce”¹³. Takiego należy uznać za złodzieja. Można by więc wysnuć wniosek, że ten, kto wygłosi kazanie napisane przez złodzieja słowa Bożego, stanie się współnikiem w kradzieży. Zgoda na wygłoszenie takiego kazania opera się na założeniu, że jeśli nawet orator nie może utożsamić się z doświadczeniem wiary pierwotnego autora kazania – ponieważ tego doświadczenia nie ma u źródła – to „wystarczy świadectwo wiary przedmiotowej jego autora, czyli poprawność zawartych w nim treści”¹⁴.

Augustyn jest w swojej koncepcji konsekwentny:

Jeśli natomiast chodzi o mówców, którzy mają wygłosić przemówienie przygotowane przez innych, powinni jeszcze przed otrzymaniem go modlić się za tego, od kogo je przyjmują, by wyprosić dla niego łaskę, którą pragną otrzymać za jego pośrednictwem. Kiedy zaś już ją otrzymali, powinni modlić się za siebie samych, aby należycie wygłosili swoją mowę oraz żeby słuchacze, do których mają ją kierować, wynieśli z niej korzyść (IV, 63).

Ponadto po wygłoszeniu kazania mają podziękować Bogu „za szczególny skutek swoich słów”. I dodaje: „Niechaj też nie mają najmniejszej wątpliwości, że Jemu to zawdzięczają” (IV, 63).

Augustyn ma świadomość, że owocność kaznodziejska przekracza bezpośrednią skuteczność retoryczną. Kazanie osiąga swój cel przede wszystkim nie dlatego, że jest zbudowane i wygłoszone zgodnie z regułami *arte oratoria*, ale dlatego, że jego treścią jest słowo Boże, pierwszym i prawdziwym autorem jest sam Bóg, a sam kaznodzieja żyje w posłuszeństwie wobec tego słowa.

¹² G. Siwek, *Teksty cudze*, s. 40.

¹³ G. Siwek, *Teksty cudze*, s. 40–41.

¹⁴ G. Siwek, *Teksty cudze*, s. 41; por. E. Staniek, *Sekrety dobrego kaznodziejstwa w ujęciu św. Augustyna*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 42 (1989) nr 4, s. 306.

Jako wierzący chrześcijanin, idealny mówca żyje zgodnie z tym, co głosi; z tego powodu jego publiczne wystąpienia są przekonujące. Chrześcijańscy słuchacze dają się przekonać retorycznym przekazom mówcy, ponieważ dostrzegają zgodność między tym, co idealny mówca mówi, a tym, co robi. Ta zgodność między retoryką a zachowaniem czyni autentycznym nauczanie idealnego augustiańskiego mówcy i sprawia, że staje się ono atrakcyjne¹⁵.

3. *Mimesis i imitatio*

Teologiczna argumentacja Augustyna nie przestaje być prawdziwa. Pozostaje jednak pytanie, czy nie należałoby zweryfikować jej zasadności z punktu widzenia współczesnego rozumienia autorstwa i własności intelektualnej. Panuje dość powszechne przekonanie, że współczesna koncepcja autora rodzi się właściwie dopiero w renesansie, a wszyscy wcześniejsi twórcy – z okresu starożytności i średniowiecza – tworzyli wyłącznie *ad maiorem Dei gloriam*, skrzętnie ukrywając swoje autorstwo. Taki pogląd jest zbyt dużym uproszczeniem. Jest wystarczająco dużo świadectw mówiących o tym, że średniowieczni autorzy – wraz z postępującą indywidualizacją osobowości – coraz częściej sygnowali swoje dzieła, co widać choćby w przypadku dawnych architektów czy średniowiecznych witrażystów. Chcieli zostać w pamięci potomnych¹⁶.

Koncepcja ukrytego autorstwa nie wynikała jedynie z pobudek religijnych. Miała także uzasadnienie w panującym wówczas rozumieniu twórczości artystycznej.

Jak wiemy – pisze Tomasz Swoboda – wszystkie poetyki klasyczne i klasycystyczne, czyli mniej więcej do przełomu XVIII i XIX wieku, opierają się na pojęciu *mimesis*, rozumianym różnie, ale także jako naśladownictwo: natury, jak również starożytnych czy też szerzej – wszelkich dobrych wzorców. Dopiero romantyzm wprowadza koncept oryginalności jako pozytywną wartość estetycz-

¹⁵ D. M. Ofori, *The ideal christian orator of Augustine's "De doctrina christiana"*, „Journal of Communication and Religion” 46 (2023) no. 4, s. 18–19.

¹⁶ Por. L. Górnicki, *Rozwój idei praw autorskich: od starożytności do II wojny światowej*, Wrocław 2013, s. 89–90.

ną, a wraz z nim ideę, że literatura powstaje z rzeczywistości albo sama z siebie, a nie z wcześniejszej literatury¹⁷.

Kiedy św. Augustyn usprawiedliwia kaznodziejów korzystających z cudzych tekstów, wcale nie jest w tym oryginalny, „była to bowiem zwyczajna praktyka stosowana już przez starożytnych retorów”, jak zauważa Tadeusz Panuś¹⁸. Oryginalnym wkładem Augustyna jest sformułowanie dla tej praktyki uzasadnienia teologicznego.

Własność intelektualną rozumiano więc zgoła odmiennie niż dzisiaj. Tomasz Swoboda zauważa: „Określenie [plagiat] nie miało, rzecz jasna, zastosowania w literaturze i sztuce – nie dlatego, że plagiatów nie popełniano, lecz właśnie dlatego, że popełniano je powszechnie, a w pewnym sensie nawet zalecano”¹⁹. Św. Bonawentura (1221–1274) wyróżniał następujące typy ówczesnych twórców: skryba (łac. *scriptor*) – osoba kopiująca, przepisująca czyjeś dzieło; kompilator (łac. *compiler*) – osoba kopiująca czyjeś dzieło i uzupełniająca je fragmentami pochodzącymi od innych autorów; komentator (łac. *commentator*) – osoba przepisująca cudze dzieło, ale uzupełniająca je o własne wyjaśnienia; autor (łac. *auctor*) – który pisze własne dzieło, nawet jeżeli dodaje fragmenty cudze jako argumenty potwierdzające jego myśli²⁰. Choć stosunek do tekstu był różny, wszyscy jednak byli w jakimś sensie autorami.

Dość swobodne traktowanie cudzej własności intelektualnej było więc czymś typowym dla tamtych czasów. Brało się to z przyjęcia fundamentalnego wówczas założenia, iż twórczość polega przede wszystkim na naśladownictwie, a nie na oryginalności²¹. To *mimesis* i *imitatio*

17 T. Swoboda, Plagiat przez antycypację, „Schulz/Forum” 8 (2016), s. 5–6, <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/schulz/article/view/2415> (04.10.2025).

18 T. Panuś, Kaznodziejstwo, t. 1: Kościół powszechny, Kraków 2022, s. 74.

19 T. Swoboda, Plagiat przez antycypację, s. 5.

20 Por. M. Przedpeńska-Bieniek, Rozumienie ochrony własności intelektualnej w średniowieczu i renesansie, „Sonoria”, 02.11.2021, <https://www.sonoria.pl/2021/11/02/rozumienie-ochrony-wlasnosci-intelektualnej-w-sredniowieczu-i-renesansie/> (06.10.2025); L. Górnicki, Rozwój idei, s. 86.

21 Warto zauważyć, że nawet Kwintyliusz, starożytny klasyk retoryki, był przeciwny oryginalności za wszelką cenę: „rozwinęło się pewne przewrotne zamiłowanie wśród autorów podręczników, aby nie używać tych samych słów, którymi posłużył się wcześniej ktoś inny do zdefiniowania danego pojęcia. Tego rodzaju ambicje są mi zupełnie obce. [...] Kto po odkryciu tego, co najlepsze, szuka czegoś innego, pragnie czegoś gor-

wyznaczały kształt ówczesnej kultury, a nie postulowana obecnie niepowtarzalność. Współczesne nam pojęcie plagiatu *de facto* nie istniało. W swobodny sposób czerpano z istniejących wzorów, stąd też tak wielu autorów, którym po dokonanej identyfikacji przypisano przedrostek „Pseudo”, jak Pseudo-Dionizy, Pseudo-Augustyn czy Pseudo-Hieronim. Czy ukrywając się pod tymi imionami, autorzy rzeczywiście chcieli się „podszywać” pod innych we współczesnym rozumieniu zaplanowanego i przemyślnego oszustwa? Nie. Ich celem było jak najwierniej naśladować, zbliżyć się formalnie, osiągnąć podobną doskonałość. Nie liczył się bowiem autor, ale kształt samego dzieła, któremu wyznaczano pewne reguły formalne. Stan taki trwał zasadniczo także przez całe średniowiecze. „Osobowość twórcy, z punktu widzenia prawnego, nie miała w średniowieczu niemal żadnego znaczenia” – pisze Górnicki²². Z punktu widzenia ówczesnej praktyki kaznodziejskiej też nie miało to większego znaczenia. Zwyczaj korzystania z cudzych kazań był w średniowieczu bardzo powszechny, o czym świadczą publikowane wówczas homiliarze. Zamieszczano w nich kazania i homilie z myślą o ich przeznaczeniu do odczytania²³.

Nie znaczy to jednak, że w starożytnej Grecji czy klasycznym Rzymie zupełnie nieznane było pojęcie autorstwa. Żyjący w VI wieku przed Chrystusem Teognis z Megary, który podpisywał utwory swoim imieniem i nazwą rodzinnego miasta, jako pierwszy w historii europejskiej kultury wystąpił z żądaniem, by poeta został uznany za właściciela napisanego przez niego tekstu literackiego. Teognis kładł nacisk na jakość własnych utworów jako przejawu mądrości (*sophía*) i talentu twórcy. Rozumienie plagiatu (gr. *plágios* – ‘zależny, ukośny, poprzeczny, podstępny’) jako kradzieży, a plagiatora jako złodzieja upowszechniło się potem w starożytnej Grecji. Podobnie było później w Rzymie. Sam termin *plagiarius* zawdzięczamy Marcjalisowi (ok. 38–41 do ok. 102–104 po Chr.), który użył go w *Epigramatach* przeciwko niejakiemu Fidentinusowi,

szego” (Quintilianus, *Institutio oratoria*, XV, 37–38, <https://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institutio2.shtml> [06.10.2025], tłum. własne).

²² L. Górnicki, *Rozwój idei*, s. 88.

²³ Por. J. Longère, *La prédication médiévale*, “La Maison-Dieu” (1989) nr 177, s. 58–59.

któremu zarzucił kradzież, ponieważ ten publicznie recytował wiersze Marcjalisa, podając je za swoje²⁴. Leonard Górnicki pisze:

Autorom nie odmawiano zaszczytów i sławy z tego powodu, że ich osobowość nie stanowiła źródła powstania dzieła, bo przemawiali przez nich przeciw bogowie i muzy. Mimo to ponosili oni za nie osobistą odpowiedzialność, dążyli do osiągnięcia uznania, do nieśmiertelności, która w czasach przedchrześcijańskich, zgodnie z dominującą wtedy koncepcją, mogła być osiągnięta w tym świecie, a nie dopiero w życiu pozagrobowym²⁵.

Dopiero na tym tle można zrozumieć Augustynowe rozumienie autorstwa i własności intelektualnej. Od autora i jego indywidualnego wkładu o wiele ważniejsza jest treść owego dzieła, z którego można dowolnie korzystać, jeśli uzasadnia to nie tylko przyjęta w mowie argumentacja, ale także dobro wiary. Treść ta bowiem nie pochodzi od autora. To nie on jest jej pierwotnym właścicielem. To mądrość ponadczasowa, słowo, które jest własnością Boga, a którą człowiek sobie jedynie przywłaszcza. I Augustyn *expressis verbis* do tego zachęca.

W II księdze *De doctrina christiana* biskup Hippony pisze o filozofach, z których należy bez obawy czerpać: „nie tylko nie należy się [ich] obawiać, ale od nich, jako nieprawych posiadaczy, należy rewindykować to, co przypadkiem powiedzieli prawdziwego i odpowiadającego naszej wierze na nasz pożytek” (II, 60). Czy należało podawać ich imiona, zaznaczać autorstwo? W kontekście ówczesnego stosunku do wiedzy, w tym rozumienia jej ponadczasowej i boskiej natury, jest to pytanie retoryczne. Korzystanie z cudzych dzieł bez podawania źródeł było raczej publicznym dowodem na posiadane wykształcenie, erudycję, znajomość wcześniejszych autorów, zdolność do twórczej konfrontacji z przeszłością i jej reinterpretacji.

Odnosząc się do kwestii korzystania z nauk pogańskich myślicieli, Augustyn zauważa, że:

poganie nie wydobyli tych prawd sami [...]. Są one powszechnie dostępne, oni zaś nadużywają ich w sposób niewłaściwy i przewrotny dla oddawania czci demo-

²⁴ Por. L. Górnicki, *Rozwój idei*, s. 62–84.

²⁵ L. Górnicki, *Rozwój idei*, s. 77.

nom. Otóż kiedy człowiek dzięki zrozumieniu odchodzi od ich nędznej społeczności, stawszy się już chrześcijaninem, powinien odebrać im te prawdy i poświęcić je na sprawiedliwą służbę głoszenia Ewangelii (II, 60).

Uciekając się do metafory kradzieży (sic!), Augustyn opisuje, jak takiej „rewindykacji” dokonali myśliciele greccy: „Czyż nie podziwiamy, jak bardzo objuczony złotem i srebrem oraz szatami wyszedł z Egiptu najmilszy doktor i najświętszy męczennik Cyprian? A Laktancjusz, Wiktoryn, Optatus, Hilary, że milczeniem pominę żyjących, oraz bardzo liczni Grecy?” (II, 61). Wszyscy oni „wykradli” to, co uznali za swoje. Kaznodzieja czytający cudzy tekst czyni podobnie²⁶.

4. *Doctor et dictator*. Nauczyciel i mówca

Przedstawiając swoją koncepcję, Augustyn jest oczywiście wierny swoim czasom i ówczesnemu rozumieniu autorstwa. Inaczej niż to jest współcześnie, konieczną cechą utworu – w tym przypadku kazania – wcale nie musiał być „indywidualny charakter”, o którym mowa w obowiązującym dzisiaj polskim prawie autorskim²⁷. Indywidualność przejawiająca się w oryginalności, przez którą ujawnia się osobowość twórcy, nie była ani cechą pożądaną, ani konieczną. Istotna była wierność formalnym zasadom obowiązującym w danej dziedzinie sztuki, o czym sam Augustyn mówi w przytoczonym fragmencie i co sam praktykował. Właśnie dlatego Augustyn zezwalał kaznodziejom na wygłaszanie cudzych tekstów. Było tak, ponieważ:

aż do XVII, a w zasadzie XVIII w. olśnienie, objawienie, ekstazę czy natchnienie twórcze sytuowano na zewnątrz człowieka, nie zaś w jego wnętrzu. Wpływało to w istotny sposób na pojmowanie autorstwa dzieła, a nawet może przesunęło

²⁶ Zob. O. Pasquato, *Agostino d'Ippona*, w: *Dizionario di omiletica*, a cura di M. Sodi, A. M. Triacca, Torino–Bergamo 1998, s. 8–9.

²⁷ Przesłankę indywidualności określa się także jako oryginalność czy osobiste piętno. Jest ona związana z oceną, czy istnieją w utworze właściwości związane z niepowtarzalną osobowością autora. Zob. J. Barta, M. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2008, s. 28–29; *Prawo autorskie*, red. J. Barta, Warszawa 2007, s. 8–9; M. Poźniak-Niezielska, *Autorskie prawa osobiste*, s. 24.

punkt ciężkości z samego autora na zakomunikowanie dzieła na zewnątrz, na jego udostępnienie publiczności²⁸.

Dobry retor jako autor gwarantował poprawną konstrukcję, właściwy dobór argumentów oraz adekwatne środki stylistyczne użyte w kazaniu. Teraz wystarczyło tylko nauczyć się je dobrze wygłosić. Przypomnijmy, że złodziejem – w sensie teologiczno-moralnym – był ten, kto żył niezgodnie z głoszonym słowem, a nie ten, kto wygłaszał cudze kazanie.

Jak kaznodzieja powinien zachować się wobec kwestii pierwotnego autorstwa kazania, które wygłasza? Czy powinien się do tego publicznie przyznawać? Wspomniany już Lenny Luchetti we wpisie na swoim blogu twierdzi, że sam św. Augustyn nakazywał ujawniać pierwotne autorstwo. Luchetti przytacza najpierw cytowany już wyżej fragment dzieła Augustyna w j. angielskim: „Now, if such men take what has been written with wisdom and eloquence by others, and commit it to memory, and deliver it to the people, they cannot be blamed, supposing them to do it without deception” (IV, 62). Następnie komentuje: „«Without deception» is Augustine’s way of saying «give credit to whom credit is due» to the one whose thoughts drive the sermon you preach”²⁹. Warunkiem byłoby więc czynienie tego „bez podstępów” czy „bez oszustwa”, co autor rozumie jako ujawnienie prawdziwego, to jest pierwotnego autorstwa. Wydaje się jednak, że na takie tłumaczenie nie pozwala łaciński tekst dzieła św. Augustyna, a sam komentator na dawną praktykę projektuje współczesne standardy³⁰.

Nie ulega wątpliwości, że prawdziwym autorem treści kazania jest – jak wynika z tekstu *De doctrina christiana* – autor przesłania, a nie jego głosiciel. Dwie funkcje – *doctor et dictor* (nauczyciel i mówca) – mogą

²⁸ L. Górnicki, *Rozwój idei*, s. 276.

²⁹ „«Bez oszustwa» to sposób Augustyna na powiedzenie: «oddać zasługi temu, komu się należą», temu, którego myśli napędzają kazanie, które głosisz” (L. Luchetti, *Augustine on sermon plagiarism* [tłum. własne]).

³⁰ „Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum memoriaeque commendat atque id ad populum proferant, si eam personam gerunt, non improbe faciunt”. Por. inne tłumaczenie na j. angielski: „If they borrow from others something composed with eloquence and wisdom and commit it to memory and then bring that to their audience, they are not doing anything wrong, provided that they adhere to this role” (Augustine, *De doctrina christiana*, trans. R. P. H. Green, Oxford 1995, s. 281).

być bowiem realizowane oddzielnie. Andrew Wilson tak interpretuje Augustynowe rozróżnienie: „Jeśli osoba X określa treść kazania, a osoba Y ją wygłasza przed wspólnotą, to «prawdziwym nauczycielem» – albo, mówiąc inaczej, Nauczycielem przez duże N – jest X, a nie Y”³¹. Autor tekstu jest nauczycielem, jego głosiciel jest jedynie mówcą, oratorem. Nie ma przekonujących dowodów na to, aby św. Augustyn domagał się od kaznodziei ujawniania nazwiska autora mowy, którą tamten napisał, a ten wygłosił. W kontekście tego, co pisał św. Augustyn, takie domaganie się ujawnienia autorstwa byłoby zupełnie niezrozumiałe. Ważne, że głoszona jest prawda, a nie to, kto ją głosi czy też kto ją sformułował.

Jak w odniesieniu do starożytności (i średniowiecza) zauważa Górnicki:

Odpowiedzialność za utwór niekoniecznie ponosił jego twórca, ale ten, kto je wykonywał przed publicznością, której podziw kierował się na sposób jego zakomunikowania, a nie na „geniusz” twórczy. Było to związane również ze specyficznym pojmowaniem źródła, z którego pochodziła twórczość, jeżeli posłużymy się tym terminem, nie zawsze znanym dawnym kulturom i również w starożytnej oraz średniowiecznej Europie niewystępującym niemal przez tysiąc lat ani w filozofii, ani w teologii, ani w sztuce. Źródłem tym było bóstwo, bogowie, jedyny Bóg, „starożytni”, muzy, niekiedy społeczeństwo jako całość, ale nie jednostka³².

Tak właśnie rzecz ma się w przypadku Augustynowej koncepcji kazania. To kaznodzieja jest tym, kto ponosi odpowiedzialność za kazanie, a nie ten, kto je napisał.

5. Prawnoautorska i teologiczna ocena kazania stworzonego przez AI

To Augustynowe rozumienie kaznodziei-złodzieja w wymiarze teologicznym nie straciło na aktualności. Jest nim ten, kto nie żyje słowem, które głosi, ten, kto głosi bez uprzedniego doświadczenia wiary. Natomiast argumentacja uzasadniająca głoszenie cudzych kazań nie wytrzymuje współczesnej krytyki i to tylko z powodów etyczno-prawnych.

³¹ A. Wilson, *Big-T and little-t teaching*.

³² L. Górnicki, *Rozwój idei*, s. 274–275.

Właśnie dlatego, że autorstwo zasadza się na indywidualnym charakterze utworu, a nie ma wątpliwości, iż kazanie jest utworem w rozumieniu prawa autorskiego³³, autorstwo jest czymś niezwykłym. Nie można się go zrzec. Nie da się go skutecznie przekazać, pożyczyć czy sprzedać. Utwór zawsze pozostanie „dzieckiem” autora, który go zrodził. Żadne umowy czy porozumienia tego nie zmieniają.

Do tego argumentu prawnego należałoby dodać jeszcze argument teologiczny, który pojawił się już u Augustyna, ale był rozumiany bardziej etycznie niż teologicznie. To argument „z fałszywego proroka”, który mówi w imieniu Boga, choć Bóg mu się nie objawił. Dla bycia prorokiem uprzednie objawienie jest czymś koniecznym. Nie da się być prorokiem bez wcześniejszego spotkania Boga. Podobnie jest z kaznodzieją. Jest nim tylko ten, kto wcześniej – *grosso modo* – doznał objawienia, spotkał Boga, pozwolił Mu zasiać słowo w nim samym. Inaczej – i tutaj różni się od Augustyna – będzie tylko złodziejem mniej lub bardziej pobożnych i teologicznie poprawnych fraz, ale nie będzie mówił *ex abundantia cordis*, z serca przepełnionego łaską. Inaczej niż św. Augustyn uważam, że prócz wiary przedmiotowej (*fides quae creditur*) elementem koniecznym kazania jest podmiotowy wymiar wiary (*fides qua creditur*), który jest nieprzekazywalny, sytuuje się bowiem poza wąsko pojętą warstwą werbalną kazania. Oczywiście dotyczy to kwestii odczytywania w całości cudzego kazania, a nie twórczego wykorzystywania źródeł, w tym kazań czy homilii innych autorów, w pracy koncepcyjnej nad własnym kazaniem i poddawania ich osobistemu doświadczeniu wiary³⁴.

Pozostaje jeszcze jeden aspekt. Otóż w prawie autorskim mówi się, że utwór musi być owocem działania o twórczym charakterze, skutkiem kreacji³⁵. W doktrynie prawa autorskiego panuje powszechne preko-

33 Zgodnie z art. 1 prawa autorskiego utworem jest „każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wykonania” (Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tj. Dz. U. 2006 Nr 90, poz. 631 ze zm.). Zob. T. Nagowski, *Cudze myśli*, s. 68–69.

34 Por. G. Siwek, *Teksty cudze*, s. 35–48.

35 Przesłanka twórczości odnosi się do stwierdzenia, że dany rezultat działalności człowieka ma charakter kreacyjny, jest nowym wytworem intelektu człowieka. Por. J. Barta, M. Markiewicz, *Prawo autorskie*, s. 28; *Prawo autorskie*, red. J. Barta, s. 8–9; M. Poźniak-Niedzielska, *Autorskie prawa osobiste*, s. 23–24.

nanie, że do kreacji zdolny jest tylko człowiek, ale nie maszyna, która jedynie zdolna jest do naśladownictwa i odtwórstwa (na marginesie trzeba by zauważyć, jakże są w tym podobne do dawnych autorów, którzy obficie korzystali z poprzedników). Współczesne modele AI – wbrew swojej nazwie – nie posiadają inteligencji, nie są twórcze i stanowią jedynie bardzo rozbudowany algorytm stworzony przez programistę. Stąd też powszechnie podzielana w doktrynie teza, że dzieło wytworzone w całości przez sztuczną inteligencję nie podlega ochronie prawnej. Zgodnie z przyjmowaną w orzecznictwie Unii Europejskiej wykładnią „utwór może być chroniony prawem autorskim, pod warunkiem, że jest wytworem inwencji intelektualnej autora odzwierciedlającym jego osobowość i przejawiającym się swobodnymi i twórczymi wyborami dokonanymi przezeń w trakcie jego realizacji”³⁶. To z góry wyklucza autonomicznie działający komputer. Skoro „powszechnie przyjmuje się, że autorem utworu może być tylko człowiek”³⁷, to w konsekwencji ochronie takiej może podlegać tylko to, co pochodzi z ludzkiej ingerencji, twórczości, kreacji, czyli – paradoksalnie – to, co robili średniowieczni kopiści: kompilacje, dopiski, redakcje, uzupełnienia, komentarze, glosy itd. Tylko to, co odautorskie, czyli odczłowiecze, podlega ochronie, bo tylko to jest twórcze. Jak konstatuje Ryszard Markiewicz, „w zasadzie powszechnie uznaje się, iż prawo autorskie obejmuje jedynie wyniki działania umysłu człowieka”³⁸.

Co by dzisiaj powiedział Augustyn? W dobie AI przynajmniej jeden ze sformułowanych przez niego warunków korzystania z cudzej twórczości upada. Jest nim modlitwa o łaskę dla autora tekstu, który ma być wygłoszony przez innego mówcę. Nic nie wiemy o tym, by łaska Boża mogła działać w sferze matematycznych algorytmów. Nie przypuszczam, by

36 R. Markiewicz, *Zabawy z prawem autorskim dawne i nowe*, Warszawa 2022, s. 212.

37 R. Markiewicz, *Zabawy z prawem*, s. 212.

38 R. Markiewicz, *Zabawy z prawem*, s. 214. „W obliczu zaawansowanych i szybko postępujących prac nad tzw. sztuczną inteligencją kwestia określenia twórcy utworu może ulec poważnym komplikacjom. W doktrynie nie wyklucza się w związku z tym konieczności przyszłej modyfikacji normatywnego paradygmatu w tym zakresie” (M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, *Podmiot prawa autorskiego*, w: M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, *Prawo autorskie*, s. 45); zob. J. Szczotka, *Artificial intelligence vs copyright law – a question about the result of a clash between them. Is it mere futurology or the imminent future?*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 33 (2024) nr 1, s. 326.

wzywanie Ducha Świętego nad komputerem mogło dać jakieś rezultaty. Przyjęcie tezy o otwartości AI na łaskę Bożą, przypisanie sztucznej inteligencji możliwości przeżycia doświadczenia wiary wciąż nie mieści się w obowiązującej antropologii teologicznej. Mówiąc językiem prawa, „zmiana paradygmatu twórcy człowieka” miałaby kolosalne i nieprzewidywalne skutki nie tylko dla ochrony prawnej, ale także dla oceny teologicznej tego, co jest wytworem sztucznej inteligencji.

Nie znaczy to jednak, że ten, kto się posługuje sztuczną inteligencją w fazie twórczej przygotowania kazania, nie może działać pod natchnieniem Ducha Świętego. Skoro Duch Święty może nam podpowiedzieć, co mamy mówić (zob. Mt 10, 19), to równie dobrze może nam podpowiedzieć, o co mamy pytać, jak formułować polecenia, jakie poszukiwania przeprowadzić, korzystając z większej sprawności poszukiwawczej niż posiada nasz umysł. To, na co potrzebowalibyśmy czasami kilku godzin pracy w paru bibliotekach, ChatGPT opracuje w kilkadziesiąt sekund. Nie można wykluczyć (i nie trzeba) posługiwania się modelami sztucznej inteligencji chociażby w fazie *inventio*, ale powierzenie komputerowi w całości dwóch kolejnych faz przygotowania kazania – *dispositio* i *elocutio* – skutkuje pozbawieniem powstającego tekstu osobistego charakteru autora. Im więcej ingerencji autora w „utwór” przygotowany przez AI, tym więcej w nim wyrazu jego osobowości, więcej twórczości i indywidualności.

Markiewicz pisze: „Nie można wykluczyć, że rezultaty sztucznej inteligencji będą równie wartościowe, subtelne i złożone jak rezultaty działalności człowieka, toteż przypisywanie im «niższego» statusu okaże się tylko przejawem przemijającej tradycji”³⁹. Zapewne możemy się spodziewać ulepszenia rezultatów prac przygotowywanych przez programy oparte na technologii AI. Także jednostki przepowiadania napisane w ten sposób – przy wprowadzeniu bardzo dobrze sprofilowanych zapytań i poleceń – mogą spełniać wymogi formalne stawiane kazaniu czy homilii. Będą się charakteryzować wysoką poprawnością. A na pewno z punktu widzenia retorycznego mogą zostać napisane o wiele lepiej, niż zrobiłby to niejeden kaznodzieja⁴⁰. Będzie to przypadek analogiczny

39 R. Markiewicz, *Zabawy z prawem*, s. 232.

40 Por. Ł. Ostruszka, *Na wieki wieków AI. Jak sztuczna inteligencja zmieni naszą wiarę?*, „Tygodnik Powszechny” (2023) nr 27, s. 34–47.

do tego, o którym pisał św. Augustyn: owszem, elokwentny nauczyciel, pozbawiony jednak owego źródłowego doświadczenia prorockiego.

Zakończenie

Odnosnie do głoszenia cudzych kazań Jan Czuj pisał przed laty:

Korzystając jednak z rzeczy cudzych, należy zachować rozsądną miarę. Nie ma chyba potrzeby podkreślać, że jest rzeczą bezsensowną, a nawet głupią, uczyć się czyjegóż kazania na pamięć i głosić je potem w kościele! Inteligentny słuchacz łatwo się wtedy zorientuje, że taki mówca, jak widać, mało wprawny, po prostu «reprodukował» czyjeś kazanie. [...] Może on korzystać z cudzych myśli, ale niech wypowiada je swoimi słowami. Postępując w ten sposób daje coś z siebie, a nawet staje się do pewnego stopnia współautorem kazania⁴¹.

Ta uwaga uznanego autorytetu homiletyki polskiej nie straciła na swej aktualności także w epoce AI. Cudze kazanie można uczynić swoim, pod warunkiem, że praca nad nim będzie „dawaniem z siebie”, nie tylko w warstwie językowej, formalnej, ale przede wszystkim na płaszczyźnie osobistego doświadczenia wiary. Głoszenie słowa Bożego jest bowiem nie tylko przedmiotowym przekazywaniem treści wiary, ale ma także charakter podmiotowy. Trudno w tym kontekście nie przyznać racji pastorowi pewnego zboru nurtu chrześcijaństwa ewangelicznego, który na swoim blogu pisze: „Służba oparta o SI [sztuczną inteligencję] wg biblijnych kryteriów nie jest prawdziwą służbą, ale namiastką i pustym zamiennikiem; nie pochodzi od żywego Boga, ale od bezdusznej maszyny”⁴².

Lekcja ze św. Augustyna obowiązuje bowiem nadal. „Augustyn nie wzywa nas do doskonałości. Wzywa nas [...], abyśmy byli kaznodziejami, którzy z pomocą łaski stają się tym, co głoszą, i praktykują to, co przepowiadają. Jeśli tego nie czynimy, jesteśmy najgorszym rodzajem plagiatorów”⁴³. W ten sposób – w przestrzeni kaznodziejskiej – plagiat

41 J. Czuj, *Wymowa kościelna*, s. 59.

42 M. Wiśniewski, Czy sztuczna inteligencja powinna tworzyć kazania pastora?, <https://www.zbor-wroclaw.pl/post/sztuczna-inteligencja-pisanie-kazania> (06.10.2025).

43 L. Luchetti, *Augustine on sermon plagiarism*.

teologiczny spotyka się z plagiatem w rozumieniu prawnym. Praktykowanie tego, co się przepowiada, zaczyna się bowiem od kaznodziejskiej uczciwości i prawdziwości wobec głoszonych słowa. Jak mówi Wojciech Ryczek: „Augustiańska koncepcja retoryki chrześcijańskiej (*rhetorica Christiana*) charakteryzuje się przeniesieniem punktu ciężkości z systematycznego wykładu reguł przemawiania na kwestie związane z moralno-intelektualną kondycją kapłana”⁴⁴.

Wraz z ewolucją rozumienia autorstwa, które – powtórzmy – jest dzisiaj inne niż za czasów św. Augustyna, problem identyczności kaznodziei i tego, co on głosi, musi zostać objęty wymaganiami, które stawia się kaznodziei. Wnikliwa lektura *De doctrina christiana* pokazuje, że i sam św. Augustyn nie zezwalał na kaznodziejstwo będące mechanicznym kopiowaniem cudzego tekstu. Jego koncepcja była bardziej skomplikowana. Opierała się bowiem na szczególnym rozumieniu treści kazania, którego – mówiąc językiem samego autora – właścicielem jest Bóg. W tym znaczeniu uwagi św. Augustyna o plagiacie kaznodziejskim pozostają aktualne także w epoce dominacji sztucznej inteligencji. Nowożytna koncepcja autora dzieła nie tylko nie osłabia tezy Augustynowej, ale – przeciwnie – wzmacnia ją.

Bibliografia

- Augustine, *De doctrina christiana*, trans. R. P. H. Green, Oxford 1995.
Augustyn, „*De doctrina christiana*”. O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski, przekład, wstęp i komentarz J. Sulowski, Warszawa 1989.
Barta J., Markiewicz M., *Prawo autorskie*, Warszawa 2008.
Prawo autorskie, red. J. Barta, Warszawa 2007.
Bozak B., *Księga Jeremiasza*, tłum. B. Wodecki, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, Warszawa 2000, s. 882–920.
Czuj J., *Wymowa kościelna*, Warszawa 1955.
Górnicki L., *Rozwój idei praw autorskich: od starożytności do II wojny światowej*, Wrocław 2013.

44 W. Ryczek, „*De rhetorica christiana*” św. Augustyna: między filologią a filozofią, w: *Studia rhetorica*, red. M. Choptiany, W. Ryczek, Kraków 2011, s. 223.

- Lawless G., *Augustin of Hippo*, w: *Concise encyclopedia of preaching*, eds. W. H. Willimon, R. Lischer, Louisville 1995, s. 19–21.
- Longère J., *La prédication médiévale*, „La Maison-Dieu” (1989) nr 177, s. 49–66.
- Luchetti L., *Augustine on sermon plagiarism*, 11.02.2015, <https://lennyluchetti.blogspot.com/2015/02/augustine-on-sermon-plagiarism.html> (03.10.2025).
- Markiewicz R., *Zabawy z prawem autorskim dawne i nowe*, Warszawa 2022.
- Naganowski T., *Cudze myśli i słowa w czyichś ustach. Głos prawnika*, w: *Ściągać czy nie ściągać? O pomocach do homilii i kazań*, red. M. K. Kuźbiak, W. Przyczyna, Poznań 2008, s. 67–80.
- Ofori D. M., *The ideal christian orator of Augustine’s „De doctrina christiana”*, „Journal of Communication and Religion” 46 (2023) no. 4, s. 5–27.
- Ostruszka Ł., *Na wieki wieków AI. Jak sztuczna inteligencja zmieni naszą wiarę?*, „Tygodnik Powszechny” (2023) nr 27, 34–37, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/na-wieki-wiekow-ai-jak-sztuczna-inteligencja-zmieni-nasza-wiare-183788> (04.10.2025).
- Panuś T., *Kaznodziejstwo*, t. 1: *Kościół powszechny*, Kraków 2022.
- Pasquato O., *Agostino d’Ippona*, w: *Dizionario di omiletica*, a cura di M. Sodi, A. M. Triacca, Torino–Bergamo 1998, s. 8–9.
- Poźniak-Niedzielska M., *Autorskie prawa osobiste*, w: M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, *Prawo autorskie. Zarys problematyki*, Warszawa 2020, s. 67–70.
- Poźniak-Niedzielska M., Szczotka J., *Podmiot prawa autorskiego*, w: M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, *Prawo autorskie. Zarys problematyki*, Warszawa 2020, s. 42–61.
- Przedpeńska-Bieniek M., *Rozumienie ochrony własności intelektualnej w średniowieczu i renesansie*, „Sonoria” 02.11.2021, <https://www.sonoria.pl/2021/11/02/rozumienie-ochrony-wlasnosci-intelektualnej-w-sredniowieczu-i-renesansie/> (06.10.2025).
- Quintilianus, *Institutio oratoria*, <https://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institutio2.shtml> (06.10.2025).
- Ryczek W., „*De rhetorica christiana*” św. Augustyna: między filologią a filozofią, w: *Studia rhetorica*, red. M. Choptiany, W. Ryczek, Kraków 2011, s. 211–225.

- Siwek G., *Teksty cudze w procesie tworzenia jednostki przepowiadania*, w: *Ściągać czy nie ściągać? O pomocach do homilii i kazań*, red. M. K. Ku-
biak, W. Przyczyna, Poznań 2008, s. 35–48.
- Staniek E., *Sekrety dobrego kaznodziejstwa w ujęciu św. Augustyna*, „Ruch
Biblijny i Liturgiczny” 42 (1989) nr 4, s. 302–308.
- Swoboda T., *Plagiat przez antycypację*, „Schulz/Forum” 8 (2016), s. 5–6,
<https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/schulz/article/view/2415>
(04.10.2025).
- Szczotka J., *Artificial intelligence vs copyright law – a question about the
result of a clash between them. Is it mere futurology or the imminent futu-
re?*, „Studia Iuridica Lublinensia” 33 (2024) nr 1, s. 323–342, [https://doi.
org/10.17951/sil.2024.33.1.323-342](https://doi.org/10.17951/sil.2024.33.1.323-342).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych,
tj. Dz. U. 2006 r. Nr 90, poz. 631 ze zm.
- Widemski M., *Czy sztuczna inteligencja powinna tworzyć kazania pastora?*,
[https://www.zbor-wroclaw.pl/post/sztuczna-inteligencja-pisanie-kaza-
nia](https://www.zbor-wroclaw.pl/post/sztuczna-inteligencja-pisanie-kazania) (06.10.2025).
- Wilson A., *Big-T and little-t teaching: Augustine weighs in*, 10.05.2017,
w: *Studia rhetorica*, red. M. Choptiany, W. Ryczek, Kraków 2011, [https://
thinktheology.co.uk/blog/article/big_t_and_little_t_teaching_augu-
stine_weighs_in](https://thinktheology.co.uk/blog/article/big_t_and_little_t_teaching_augustine_weighs_in) (03.10.2025).

Stanisław Witkowski MS

 <https://orcid.org/0000-0002-1468-0401>
stwit@op.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
 <https://ror.org/0583g9182>

Pasyjny wymiar apostołstwa (1 Kor 4, 9–13; 2 Kor 4, 7–12)

 <https://doi.org/10.15633/ps.30208>

Stanisław Witkowski MS – ks. dr hab. prof. UPJP2 w katedrze egzegezy Nowego Testamentu na Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, wykładowca Nowego Testamentu na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie oraz w diecezjalnym, misyjnym seminarium Redemptoris Mater w Trieście (Italia).

Article history • Received: 04 Nov 2025 • Accepted: 29 Dec 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Pasyjny wymiar apostołstwa (1 Kor 4, 9–13; 2 Kor 4, 7–12)

Artykuł porusza zagadnienie cierpienia, udręk towarzyszących głosicielom Ewangelii. Szczyt upokorzeń, które stały się codziennością ewangelizatorów, stanowi porównanie ich do śmieci i odpadków. Dla świata są więc bez znaczenia, synonimem tego, co najgorsze. Ich słabość eksponuje metafora naczyń glinianych, które łatwo można rozbić. Mimo to Bóg złożył w nich skarb Ewangelii. To właśnie z jej powodu uczestniczą w szeroko pojętym umieraniu Chrystusa. Owocuje ono jednak życiem Chrystusa nie tylko w nich, lecz także w odbiorcach Dobrej Nowiny.

Słowa kluczowe: ewangelizacja, prześladowanie, słabość, naczynia gliniane, śmierć Chrystusa, życie Chrystusa, uczestnictwo

Abstract

The passive dimension of apostleship (1 Cor 4:9–13; 2 Cor 4:7–12)

This article addresses the issue of suffering and torment accompanying those who preach the Gospel. The height of humiliation, which has become an everyday occurrence for evangelists, is the comparison of them to garbage and refuse. For the world, they are therefore insignificant, synonymous with the worst. Their weakness is highlighted by the metaphor of clay vessels, which can be easily broken. Nevertheless, God has placed the treasure of the Gospel in them. It is because of this that they participate in the broader sense of Christ's death. However, this bears fruit in the life of Christ not only in them, but also in the recipients of the Good News.

Keywords: persecuted, clay vessels, death of Christ, put to death, life of Jesus

Ewangelizacja jest podstawowym zadaniem Kościoła. Dokonuje się zarówno poprzez proklamowane słowo, jak i życie samego ewangelizatora. Napotyka także poważny sprzeciw, boleśnie odczuwany przez zwiastunów Dobrej Nowiny. Perykopy 1 Kor 4, 9–13; 2 Kor 4, 7–12 poruszają ten właśnie temat. Traktują go w sposób ogólny¹. Z retorycznego punktu widzenia stanowią katalog trudności (περίστασις)², którego celem jest nakłonić czytelnika do kroczenia drogą cierpień i przeciwności³. Podobne katalogi istniały przede wszystkim w ramach filozofii cyników i stoików. W porównaniu z katalogami Pawła dostrzega się w nich jednak zasadniczą różnicę dotyczącą celu. Katalogi Apostoła Narodów nie zmierzają do postawy obojętności wobec trudności i osiągnięcia ataraksji, czyli zdolności do opanowania i uniezależnienia się od niepomyślnych okoliczności⁴. Tego typu postawy są obce dla Pawła, natomiast typowe dla filozofów reprezentujących wymienione nurty myślowe. Paweł podkreśla, że wszelkie opory, represje, udręki towarzyszące dziełu ewangelizacji są udziałem, jak zobaczymy, w śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa. Artykuł zmierza ku ukazaniu sensowności wszystkich utrapień związanych z głoszeniem ewangelicznego orędzia. Owocują bowiem obecnością życia Chrystusa zarówno w ewangelizatorach, jak i słuchaczach Ewangelii. Apostoł, opisując uciemnienie głosicieli Ewangelii, posługuje się pierwszą osobą liczby mnogiej – „my”. Przekazuje własne doświadczenie i utożsamia ze sobą wszystkich apostołów proklamujących słowo Boże oraz późniejszych ewangelizatorów. W analizach wykorzystano ujęcie kanoniczne traktujące Biblię jako całość w jej już ostatecznym zapisie. W ten sposób uzyskuje się możliwość objaśniania danego fragmentu poprzez inny. Nadto pomocną okazała się także antropologia kulturowa. Dzięki niej lepiej rozumie się kontekst oraz niektóre wyrażenia

1 Szczegółowo traktują ten temat perykopy 2 Kor 6, 4–10 oraz 2 Kor 11, 23–27. Por. D. E. Garland, *2. Corinthians*, Nashville 1999, s. 224 (New American Commentary, 29).

2 Por. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Stuttgart 2008, s. 220, § 399. Greckie słowo περίστασις oznacza między innymi „okoliczność”, która często może być trudna i nieprzewidywalna. Por. A. C. Thiselton, *The First Epistle to the Corinthians*, Grand Rapids 2000, s. 365 (New International Greek Testament Commentary).

3 Por. P. Basta, *Prima lettera ai Corinzi. Edificare nelle difficoltà*, Bologna 2020, s. 49.

4 Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, Roma 2006, s. 219 (Commenti Biblici); D. E. Garland, *2. Corinthians*, s. 224.

Pawła występujące w artykule. Są one bowiem osadzone w konkretnym kręgu kulturowym, zrozumiałym w jego czasach, nam zaś dostępnym poprzez eksplorację środowiska, w którym żył Apostoł Narodów. Poza tym percepcję przesłania Pawła ułatwia ustalenie gatunku literackiego omawianych tekstów. To z kolei jest zasługą metody retorycznej uwzględniającej między innymi literacką formę odnośnych perykop.

1. Prześladowania i udręki związane z misją apostołską — 1 Kor 4, 9–13

Paweł zaznacza w 1 Kor 4, 9–13, że apostołowie nie mają wysokiego mniemania o sobie. Zajmują najniższą pozycję społeczną (ἐσχάτους ἀπέδειξεν — w. 9), nie z własnego wyboru, lecz z woli Bożej, która wyznaczyła im ostatnie miejsce. Ich kondycja jest więc zupełnie różna, ekstremalnie przeciwna wobec tych, co wywyższali siebie (por. 1 Kor 3, 18; 4, 7). Apostołowie stali się widowiskiem dla świata (θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ — w. 9b)⁵. Wyrażenie to stanowi aluzję do areny i widzów oglądających śmierć skazańców, jak jakiś wystawiany spektakl. Skazańcy tracili życie w walkach z dzikimi zwierzętami, a publiczność czerpała z tego faktu radość⁶. Apostołowie są zatem ukazani jako osoby pozbawione jakiejkolwiek wartości, znajdujący się na arenie świata i oglądani jak publiczne widowisko. Wyczerpani, pogardzani, bez błysku w słowach i myśleniu (por. w. 10) stali się kopią ukrzyżowanego Jezusa. Nie zaznali chwały ani wywyższenia, zawsze posiadali tę samą tożsamość, czyli stali na najniższym szczeblu warstwy społecznej⁷.

Paweł, zwracając się do wierzących w Koryncie, którym wydawało się, że kroczą po szczytach świętości⁸, posługuje się antytezami my/wy:

5 W tekście czytamy, że apostołowie stali się widowiskiem także dla aniołów i ludzi. Aniołowie i ludzie podkreślają w tym kontekście uniwersalizm widzów. Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi. Introduzione, versione e commento*, Bologna 1995, s. 230, przyp. 513 (*Scritti delle origini cristiane*, 16); G. T. Montague, *Pierwszy List do Koryntian*, Poznań 2021, s. 78 (*Katolicki Komentarz do Pisma Świętego*).

6 Por. F. J. Ortkemper, *1. Korintherbrief*, Stuttgart 1993, s. 52 (*Stuttgarter Kleiner Kommentar. Neues Testament*, 7).

7 Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 230.

8 W 1 Kor 4, 8, który poprzedza bezpośrednio analizowany przez nas tekst, Paweł posługuje się ironią i sarkazmem wymierzonym przeciwko tym, którzy się pysznili

my: „głupi”, „słabi”, „bez czci” (μωροί, ἄσθενεῖς, ἄτιμοι), wy: „mądrzy”, „mocni”, „otaczani czcią” (φρόνιμοι, ἰσχυροί, ἔνδοξοι – w. 10)⁹. Ironizuje tendencję Koryntian do wywyższania się, zdobycia prestiżu wewnątrz wspólnoty eklezjalnej i pokonania w polemicznej konfrontacji Apostoła Narodów¹⁰. Paweł wraz z innymi głosicielami Ewangelii obwieszczali krzyż, stali się w opinii publicznej głupcami. Natomiast ich przeciwnicy oszukiwali samych siebie, uważali się za mądrych, mimo że powoływali się na przynależność do Chrystusa. Wywoływało to jawny sprzeciw u Pawła¹¹. Apostołowie dzielili z Jezusem Jego bezsilność, słabość. Bóg bowiem wybrał ich jako słabych (por. 1 Kor 1, 26nn). W przeciwieństwie do nich oponenci byli przekonani, że są mocni, potężni, wpływowi (por. 1 Kor 1, 27). Przeciwnicy apostołów byli obdarzani czcią, natomiast powołani przez Boga do misji apostołskiej uchodzili za ludzi, którym nie należał się szacunek¹².

Paweł wymienia teraz wspomniany już katalog trudności (περίστασις), z jakimi spotykają się apostołowie (por. 1 Kor 4, 11–13). Są one ściśle ze sobą związane, co tekst grecki podkreśla za pomocą formuły „aż dotąd”, występującej na początku w. 11 i na końcu w. 13 (ἄχρι τῆς ἄρτι – w. 11; ἕως ἄρτι – w. 13). Poważne ograniczenia znoszone przez głosicieli Ewangelii akcentują ich bolesną drogę krzyżową¹³. Na pierwszym miejscu tego katalogu są opisane doświadczenia związane z cierpieniem i upokorzeniem. Jest mowa o głodzie i pragnieniu (πεινῶμεν καὶ διψῶμεν – w. 13a). Głód i pragnienie są przeciwieństwem sytości, którą cieszyli się Koryntianie (por. 1 Kor 4, 8). Głód jako ekstremalny brak jest wymieniony także w Rz 8, 35, wśród siedmiu niebezpieczeństw czyhających na wierzących, i zajmuje tam centralne miejsce. Stanowi więc poważną próbę

i chlubili. Uważali bowiem, że osiągnęli wszystko. Paweł neguje więc trzy aspekty samowywyższenia się Koryntian: sytość, bogactwo i królowanie, czyli ich przekonanie, że już żyją w kondycji eschatologicznej. Tymczasem apostołowie i pozostali „biedni chrześcijanie” wciąż oczekują królestwa Bożego (por. 1 Kor 6, 9; 15, 50; Flp 3, 13–14. 20; 1 Tes 2, 12). Por. R. Fabris, *Prima lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Milano 1999, s. 70.

9 Antytezy te opierają się przede wszystkim na 1 Kor 1, 25–28.

10 Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 233.

11 Por. J. Kremer, *Der erste Brief an die Korinther*, Regensburg 1997, s. 91 (Regensburger Neues Testament).

12 Por. J. Kremer, *Der erste Brief an die Korinther*, s. 91.

13 Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 235.

wierności. Również w podobnym kontekście czytamy w Flp 4, 12, że Paweł jest zdolny żyć zarówno w obfitości, jak i w znoszeniu głodu. Z kolei wzmianki o nagości (γυμνιτεύομεν – 1 Kor 4, 13b) nie należy rozumieć dosłownie, lecz w sensie bycia obdartym, czyli źle, nędznie ubranym¹⁴. Apostołowie odczuwali więc poważne potrzeby również w odniesieniu do odzieży. Byli także źle traktowani. Czasownik κολαφίζω – „bić pięścią”, „traktować ordynarnie” pojawia się kilka razy zarówno w Nowym Testamencie, jak i wśród autorów wczesnochrześcijańskich, natomiast w literaturze świeckiej tamtego czasu niezmiernie rzadko¹⁵. Występuje nadto w opisie męki Jezusa (por. Mk 14, 65; Mt 26, 67), wpisując się w serię Jego upokorzeń. Tego typu cierpienia stały się udziałem także apostołów¹⁶, którzy byli też pozbawieni stałego zamieszkania. Czasownik ἀστατέω – „być bez stałego pobytu”, „wieść życie wędrowca”, „być bezdomnym” stanowi hapax w Nowym Testamencie, czyli spotykamy go jedynie raz, właśnie w 1 Kor 4, 11. Życie apostołskie niosło ze sobą również i tego typu dyskomfort.

Paweł przekazuje, jak wiemy, własne doświadczenie i rozciąga je na innych apostołów w odniesieniu do ciężkiej pracy¹⁷ wykonywanej własnymi rękami (por. 1 Kor 4, 12a). Nie chciał bowiem, aby choć cień podejrzliwości padł na jego posługę. Sam się utrzymywał, unikając w ten sposób oskarżeń, że szuka osobistego dobra i jest interesowny. Mogłoby to być dla słuchaczy przeszkodą w przyjęciu Ewangelii. Zrezygnował zatem z prawa do utrzymania, które mu przysługiwało (por. 2 Tes 3, 8)¹⁸.

14 Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 235, przyp. 533. Autor powołuje się na dzieło Seneki *De beneficiis* 5, 13, 3, gdzie czytamy: „qui male vestitum et pannosum vidit, nudum vidisse se dicit”. Por. także R. E. Ciampa, B. S. Rosner, *The First Letter to the Corinthians*, Grand Rapids 2010, s. 183 (*The Pillar New Commentary*); Tb 4, 16; Iz 58, 7; Mt 25, 36; J 21, 7; Jk 2, 15. W Ap 3, 17 spotykamy w tym względzie dwumian ubogi/nagi (καὶ πτωχὸς ... καὶ γυμνός).

15 Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 235.

16 1 P 2, 20 zachęca, aby wytrwać w czasie zadawanych ciosów.

17 Czasownik κοπιᾶω – „męczyć się”, „pracować aż do wyczerpania” odnosi się u Pawła do ciężkiej posługi misyjnej, pastoralnej (por. np. 1 Kor 15, 10; Ga 4, 11; Flp 2, 16). Natomiast w naszym kontekście dotyczy pracy w wymiarze materialnym, podkreślając trud i zmęczenie apostoła.

18 Por. F. J. Ortkemper, 1. *Korintherbrief*, s. 53; M. Rosik, *Pierwszy List do Koryntian, Częstochowa 2009*, s. 193 (*Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament*, 7). Kremer nato-

Druga część katalogu trudności (por. 1 Kor 4, 12b–13) podkreśla reakcje apostołów wobec agresji słownych i fizycznych. Zwiastuni Dobrej Nowiny nie odpowiadają ciosem za cios, lecz przyjmują postawę zgodną z Kazaniem Jezusa na Górze (por. Mt 5, 38–42. 44; por. także Łk 6, 28). Towarzyszą im doświadczenia znoszonego bólu, na który odpowiadają w sposób przeciwny wobec logiki świata. Wyrażenie „błogosławimy, gdy nam złorzeczą” (λοιδορούμενοι¹⁹ εὐλογοῦμεν – w. 12b) nie pojawia się w innym miejscu Nowego Testamentu, ale ma swoje bliskie odpowiedniki. Na przykład w Łk 6, 28 czytamy: „błogosławcie tym, którzy was przeklinają” (por. także Rz 12, 14; 1 P 2, 23; 3, 9). Wobec przemocy apostołowie nie poddają się, nie zginają kolan i chociaż odczuwają ciężar swojej misji, to jednak dalej ją kontynuują²⁰. Głosiciele Ewangelii zachowują wytrwałość wobec prześladowań: „znosimy, gdy nas prześladują” (διωκόμενοι ἀνεχόμεθα – w. 12b; por. 2 Tes 1, 4). Tego typu heroizm wiązał się ze stałym otwarciem na potrzeby drugiego człowieka²¹. Również względem tych, którzy ich spotwarzają, znieważają, bluźnią im, odpowiadają czymś zupełnie odwrotnym, mianowicie dobrym słowem (δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν²² – w. 13a). Wrogom przeciwstawiają więc pojednawczą moc, wynikającą z wiary²³.

Konkluzja katalogu przedstawia najbardziej upokarzający obraz apostołów. Stali się „jakby śmieciem dla świata” (ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν), dosłownie „odpadkami dla wszystkich” (πάντων περίψημα – w. 13b). Słowa, do których odnosi się porównanie

miast uważa, że praca ręczna Pawła była koniecznością, skutkiem jego niskiej pozycji społecznej. Por. J. Kremer, *Der erste Brief an die Korinther*, s. 91.

¹⁹ Czasownik λοιδορέω – „lżyć”, „złorzeczyć”, „urągać”, występuje w tekście jako imiesłów bierny λοιδορούμενοι, który ma znaczenie czasowe (kiedy, gdy) lub przyzwoleniowe (chociaż). Podobnie jest z dwoma kolejnymi imiesłowami διωκόμενοι (kiedy, gdy; chociaż prześladowani) – w. 12b; δυσφημούμενοι (kiedy, gdy; chociaż spotwarzani) – w. 13).

²⁰ Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 236.

²¹ Por. H. Schlier, ἀνέχομαι, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 1, Hrsg. G. Kittel, Stuttgart 1949, s. 361.

²² Czasownik παρακαλέω oznacza zazwyczaj: „zachęcać”, „pocieszać”, „dodawać odwagi”, natomiast w naszym kontekście przyjmuje znaczenie „mówić przyjaźnie”, „mówić dobre słowa”. Por. W. Bauer, *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin–New York 1971, s. 1225.

²³ Por. F. J. Ortkemper, 1. Korintherbrief, s. 53.

(περικάταρμα – „śmieć”, „wyrzutek”; περίψημα – „śmieć”, „odpadki”, „nieczystości”), są synonimami²⁴ i funkcjonowały jako obraza stosowana w języku wulgarnym²⁵. W grece świeckiej wskazywały często na osoby z reguły godne pogardy, czyniące z siebie dobrowolne koszty ekspiacyjne za winy wspólnoty. Tego typu ludzie, w zamian za taką postawę, mogli żyć w ostatnich swoich dniach wystawnie na koszt innych. Byli składani w ofierze na ołtarzu dla wspólnego dobra²⁶. W naszym jednak przypadku dopełniacze τοῦ κόσμου („świata”) oraz πάντων („wszystkich”) nie wskazują na odbiorców rzekomej ofiary ekspiacyjnej, którą mieliby złożyć apostołowie za zbawienie ludzkości. Nie można nawet wyobrazić sobie, aby mogli podjąć ekspiacyjną misję Chrystusa (por. Rz 2, 24; 1 Kor 1, 30; 6, 11)²⁷. Należy wciąż pamiętać, że mamy tutaj do czynienia z katalogiem trudności (περίστασις), czyli stacjami swoistej *via crucis* doświadczanej przez głosicieli Ewangelii. Wyrażenia „śmieci świata” oraz „odpadki dla wszystkich” funkcjonowały jako symbol odrzucenia oraz tego, co jest najbardziej godne nienawiści²⁸, pogardy w świecie i między ludźmi²⁹. Takimi właśnie stali się apostołowie. Patrzono na nich jak na najbardziej pogardzanych i nic nie znaczących ludzi³⁰. Koryntianie byli już blisko takiego przekonania³¹. Bóg nie oszczędza więc zwiastunom Dobrej Nowiny nawet najbardziej brutalnych doświadczeń. Apostołowie nie są tutaj wyjątkiem, lecz regułą trwającą po dziś dzień (ἔως ἄρτι – w. 13b)³².

²⁴ Por. M. Rosik, *Pierwszy List do Koryntian*, s. 194.

²⁵ Por. R. E. Ciampa, B. S. Rosner, *The First Letter to the Corinthians*, Grand Rapids 2010, s. 185 (*The Pillar New Commentary*).

²⁶ Por. R. Fabris, *Prima Lettera ai Corinzi*, s. 71, przyp. 14.

²⁷ Por. M. Rosik, *Pierwszy List do Koryntian*, s. 194.

²⁸ Por. M. Taylor, *1 Corinthians*, Nashville, 2014, s. 123 (*New American Commentary*, 28).

²⁹ Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 237.

³⁰ Por. F. J. Ortkemper, *1. Korintherbrief*, s. 53.

³¹ Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 237.

³² Por. G. Barbaglio, *La Prima lettera ai Corinzi*, s. 238.

2. Moc Boga w naczyniach glinianych (2 Kor 4, 7–9)

Fragment 2 Kor 4, 7–12 jest z punktu widzenia literackiego paradoksem³³. Wyróżniają go pewne kontrasty antytetyczne mające na celu wzbudzenie w lektorze lub słuchaczach zdziwienia wobec działania Boga³⁴. Paweł w dalszym ciągu kontynuuje w tej perykopie temat związany z katalogiem trudności. Niemniej podaje również wyjaśniającą argumentację w odniesieniu do jego celu. Okaże się, że skuteczna ewangelizacja angażuje ewangelizatorów do tego stopnia, że ich ciała stają się żywym pomostem w przekazywaniu słuchaczom Ewangelii zmartwychwstałego Chrystusa. Aby zobrazować tę apostolską mediację, Paweł przywołuje metaforę skarbu w „naczyniach glinianych” (2 Kor 4, 7). Skarb jest sam z siebie bardzo cenny, natomiast naczynia gliniane są kruche³⁵. Paweł łączy ze skarbem „nadmiar” (ὕπερβολή – w. 7b) mocy Boga, będący przeciwieństwem nietrwałości, słabości naczyń glinianych. Cały obraz zmierza do oddania antytezy między ludzką kruchością apostoła (por. 2 Kor 5, 1) a mocą Bożą zawartą w cennej Ewangelii Chrystusa³⁶. Pozostaje paradoksem fakt, że głoszenie Ewangelii zostało powierzone słabym, prostym ludziom³⁷. Jej zbawcza skuteczność nie pochodzi od

³³ Por. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, s. 131, § 241.

³⁴ Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Torino 2002, s. 196 (I Libri Biblici. Nuovo Testamento, 9).

³⁵ Por. J. Kremmer, 2. Korintherbrief, Stuttgart 1990, s. 47 (Stuttgarter Kleiner Kommentar. Neues Testament, 8). Naczynia gliniane stanowią obraz, za którym kryje się ziemskie ciało sług, z całą ich słabością. Interpretacja naczyń glinianych jako śmiertelnego ciała nie jest błędna, zważywszy, że Adam został ulepiony z prochu ziemi (por. Rdz 2, 7). Por. P. Basta, *Seconda lettera ai Corinzi. Un apostolato a misura di Dio*, Bologna 2021, s. 61; H.-J. Klauck, 1. Korintherbrief / 2. Korintherbrief, Stuttgart 1980, s. 173. Pan zatem złożył skarb Ewangelii w zwykłych, słabych ludziach. Por. R. L. Pratt Jr., I & II Corinthians, Nashville 2000, s. 337 (Holman New Testament Commentary, 7).

³⁶ Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 187. Zazwyczaj skarb utożsamia się z Ewangelią albo z Jezusem Chrystusem. Jezus i Ewangelia są jednak tożsami (por. Mk 8, 35). Por. P. Basta, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 60; A. Paciorek, *Drugi List do Koryntian*, Częstochowa 2017, s. 237 (Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament, 8).

³⁷ Skarb umieszcza się w naczyniu cennym, a nie glinianym. Relacja pomiędzy skarbem a naczyniem z gliny jest więc paradoksalna. Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 217.

Pawła ani apostołów czy późniejszych ewangelizatorów, którzy są tylko naczyniami glinianymi, lecz jedynie z wszechmocy Boga³⁸.

Uznanie przez Pawła własnej słabości było prawdopodobnie jego obroną przed posądzaniem ze strony rywali, którzy uważali, że jego działalność misyjna nie jest zgodna z wolą Bożą³⁹. Według nich niezbitym dowodem tego faktu było jego życie pełne ucisków (θλιβόμενοι)⁴⁰, bezradności (ἀπορούμενοι – w. 8)⁴¹, prześladowań (διωκόμενοι)⁴², porażek (καταβαλλόμενοι – w. 9)⁴³. Być może tak słaba kondycja Pawła gorszyła

38 Lud rozpoznaje, że przemieniająca moc Ewangelii pochodzi jedynie od Boga, a nie od ewangelizatorów. Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians. A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 2005, s. 340 (*The New International Greek Testament Commentary*).

39 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 188.

40 Tekst wymienia osiem przeciwieństw towarzyszących misji apostołskiej, wśród których cztery są wprowadzone poprzez negację „lecz nie” (ἀλλ’ οὐκ) i zachowują wartość pozytywną. Akcent w ww. 8–9 pada właśnie na tego typu znaczenie. Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 219.

Listę przeciwieństw otwiera czasownik θλίβω, od którego pochodzi imiesłów θλιβόμενοι, podobnie jak i związana z nim θλίψις. Opisuje fizyczny, psychiczny lub duchowy ucisk. Występuje jako pierwszy na liście trudności napotykanych przez ewangelizatorów, ponieważ zawiera w sobie wszelki rodzaj cierpienia, ucisku. Paweł, mimo różnych opresji, nigdy nie czuł się zdruzgotany, ściśnięty, „pozbawiony przestrzeni” (ἀλλ’ οὐ στενοχωρούμενοι). Strzegła go moc Boża (por. 1 Kor 10, 13; Dz 18, 12–17). Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 343.

41 Formy ἀπορούμενοι/ἐξαπορούμενοι pochodzą od czasowników ἀπορέω – „być bezradnym”, „być w niepewności” oraz ἐξαπορέομαι – „być w sytuacji bez wyjścia”. Tego typu doświadczenie Paweł przeżył w Azji, gdzie wydawało mu się, że nie ujdzie z życiem (por. 2 Kor 1, 8–10). Bóg jednak znalazł wyjście (ἀλλ’ οὐκ ἐξαπορούμενοι) i wybawił go z opresji.

42 Czasownik διώκω wskazywał pierwotnie w grece pozabiblijnej na „pościg za zwierzęciem podczas polowania lub za wrogiem podczas bitwy”, później jego znaczenie zostało rozszerzone i oznaczał także „prześladować”. Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 344. W tym właśnie sensie pojawia się wielokrotnie u Pawła (np. 1 Kor 15, 9; Ga 1, 13, 23; Flp 3, 6). Apostoł był wiele razy prześladowany, ale Bóg go nie opuścił (ἀλλ’ οὐκ ἐγκαταλείπομενοι). W Filippi sieczono go różgami i więziono razem z Syllasem. Boża interwencja zapewniła im wolność (por. Dz 16, 16–40).

43 Czasownik καταβάλλω – „powalać”, „pokonać”, „rzucić na dół” wyraża wrogość, której ilustracją może być kamienowanie Pawła w Listrze (por. Dz 14, 19–20). Boża pomoc widoczna w interwencji nawróconych w tym mieście sprawiła, że Paweł nie zginął (ἀλλ’ οὐκ ἀπολλύμενοι), lecz podniósł się i następnego dnia udał się do Derbe (por. Dz 14, 20). Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 344–345.

również część chrześcijan w Koryncie⁴⁴. Paweł jest przekonany, że nie tylko głoszenie słowa Bożego (por. 2 Kor 2, 14; 11, 6), lecz również całe jego życie, łącznie z cierpieniami, służą objawieniu się w nim mocy Bożej. Stanowią „miejsce” dla chrystologicznych epifanii⁴⁵. Tym, co utrzymuje apostołów przy życiu i nie pozwala definitywnie zginąć z powodu wielorakich trudności, jest jedynie nadmiar mocy Pańskiej⁴⁶, która objawia się w nich właśnie w tak paradoksalny sposób.

Dla Pawła kryterium autentyczności posługi apostołskiej stanowi udział w śmierci Jezusa. Pozwala bowiem wyraźnie dostrzec życie Chrystusa w zwiastunach Dobrej Nowiny⁴⁷. Ten właśnie udział posiada zbawczy wpływ na jej słuchaczy. Jak zauważyliśmy wcześniej, Paweł pisze w pierwszej osobie liczby mnogiej i ma na myśli siebie samego, a także każdego autentycznego sługę Ewangelii. Nie można więc rozciągać tego „my” na wszystkich chrześcijan, a szczególnie na Koryntian. Paweł czyni bowiem rozróżnienie w w. 12 pomiędzy pierwszą i drugą osobą liczby mnogiej. Jedynie prawdziwi apostołowie są „miejszem”, w którym objawia się życie Jezusa. Właśnie w ewangelizatorach (por. w. 12a) działa śmierć Jezusa. Natomiast chrześcijanie z Koryntu są odbiorcami objawienia życia Jezusa. W nich (por. w. 12b) wydaje ono życiodajne skutki⁴⁸.

Myśl zawarta w w. 10 jest wyrażona za pomocą paralelizmu antytetycznego i przyjmuje charakter paradoksalny. Stan śmierci i życia Jezusa ma swoje reperkusje w odniesieniu do ciał sług Jezusa: „Nosimy nieustannie w ciele naszym konanie Jezusa, aby życie Jezusa objawiło się w naszym ciele” (πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ – w. 10). Termin νέκρωσις – „umieranie”, „śmierć”, pochodzi od czasownika νεκροῦν – „spowodować śmierć”. W literaturze medycznej w epoce hellenistycznej opisuje proces rozkładu albo zaniku prowadzący do śmierci jakiegos

44 Koryntianie kwestionowali tego typu rzeczywistość, obrali fałszywy ideał życia, oparty na ludzkiej mocy, będącej ponad wszelkimi trudnościami. Oczekiwali, że ich przewodnicy będą odzwierciedlali w sobie właśnie taki ideał. Por. M. A. Seifrid, *The Second Letter to the Corinthians*, Grand Rapids 2014, s. 206 (Pillar New Testament Commentary).

45 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 188.

46 Por. D. E. Garland, *2. Corinthians*, s. 224.

47 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 189.

48 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 189.

chorego organu lub całego organizmu ludzkiego⁴⁹. Nie jest jednak jasne, w jakim sensie Paweł zawsze nosi w swoim ciele umieranie Jezusa. Dlatego w. 11 precyzuje, że chodzi o śmierć z powodu Jezusa. Apostołowie są więc wydawani w pewien sposób na jej łup (εἰς θάνατον παραδίδόμεθα διὰ Ἰησοῦν – w. 11a). Zaskakuje fakt, że wyrok śmierci na sługi Jezusa nie jest czynnością punktową jak egzekucja, lecz trwa nieustannie (ἀεὶ⁵⁰... παραδίδόμεθα): „ciągle bowiem jesteśmy wydawani na śmierć z powodu Jezusa”. Tego typu dynamika ma swój cel (ἵνα – „aby”). Okazuje się, że objawia się w nich – w sposób niewytłumaczalny – życie Jezusa⁵¹. Jeśli apostoł ryzykuje życiem, akceptując, że jest ono nieustannie wystawiane na niebezpieczeństwo śmierci, czyni to tylko ze względu na Jezusa (por. 2 Kor 5, 14–15), ponieważ nie żyje dla siebie, lecz jedynie dla Niego. Głosiciele Dobrej Nowiny akceptują, że w ich śmiertelnym ciele (ἐν τῇ θνητῇ σαρκί – w. 11), czyli w ludzkiej słabości, objawi się w jakimś stopniu misterium śmierci⁵² Jezusa. Udział w tej tajemnicy sprawia, że stają się jednocześnie „miejscem”, w którym objawia się życie zmarłych Jezusa⁵³. Aby zrozumieć, w jakim sensie inni mogą je dostrzec „w śmiertelnym ciele” (ἐν τῇ θνητῇ σαρκί – w. 11) apostołów, należy przypomnieć, co Paweł zapisał w 2 Kor 4, 8–9. Przywołał tam, jak wiemy, trudności, niezliczone próby obecne w ich apostołowskiej posłudze. Zauważyliśmy, że jedynie nadmiar mocy Bożej (w. 7) sprawia, iż apostołowie znajdują wyjście w sytuacjach pozbawionych jakiegokolwiek już nadziei. W takich właśnie ekstremalnych okolicznościach Bóg udziela apostołowi koniecznej pomocy, aby mógł wytrwać w służbie Ewangelii. Inaczej nie można by wyjaśnić faktu, że osoba ciągle wystawiana na śmierć nadal kontynuuje posługę i akceptuje taką sytuację, nie

49 Por. R. Bultmann, νεκρός, νέκρωσις, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 4, Hrsg. G. Kittel, Stuttgart 1942, s. 898; R. Dabelstein, νεκρός, w: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 2, Hrsg. H. Balz, G. Schneider, Stuttgart-Berlin-Köln 1992, s. 1135.

50 Zarówno ἀεὶ jak ἰ πάντοτε (w. 10) oznaczają „zawsze”, z tym że ἀεὶ podkreśla nieprzerwaną kontynuację. Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 347.

51 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 190.

52 Śmierć Jezusa stanowi climax Jego cierpień. Cierpieć „dla” oraz „z” Chrystusem oznacza umierać z Nim. Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 349; H.-J. Klauck, 1. Korintherbrief / 2. Korintherbrief, s. 173.

53 Por. M. A. Seifrid, *The Second Letter to the Corinthians*, s. 208; H.-J. Klauck, 1. Korintherbrief / 2. Korintherbrief, s. 173.

popadając przy tym w desperację⁵⁴. Metafora „naczyń glinianych” (w. 7) jest więc fundamentalnym kryterium autentyczności misji apostołskiej. Warto jeszcze zaznaczyć, że słudzy Ewangelii, mimo wszystkich trudności, pozostają przy życiu (ἡμεῖς οἱ ζῶντες – w. 11). Oznacza to, że Paweł nie myśli wyłącznie o ich fizycznej śmierci (εἰς θάνατον παραδιδόμεθα), lecz także o innych różnorodnych zagrożeniach i zmaganiach⁵⁵. Poza tym należy zwrócić też uwagę, że czasownik w stronie biernej παραδιδόμεθα („jesteśmy wydawani”) można rozumieć jako *passivum theologicum*⁵⁶. Wówczas to Bóg byłby Tym, który wydaje apostołów. Wtedy też paradoks w. 11 byłby jeszcze większy. Wskazywałby na plan Boga, który posługuje się ciągłym wydawaniem apostołów na śmierć, aby móc objawić w nich życie Jezusa⁵⁷. Paweł wyraził to przekonanie w Rz 8, 36 za pomocą cytatu Ps 43 (44), 23 (LXX): „Przez wzgląd na Ciebie ciągle nas mordują (ἐνεκα σοῦ θανατούμεθα), mają nas za owce na rzeź przeznaczone”. Paweł odczytuje te słowa w perspektywie chrystologicznej: to właśnie z powodu Chrystusa apostołowie są nieustannie wydawani na śmierć. Tak stan trwa w nich przez całe życie. Egzystencję apostoła charakteryzuje więc codzienne, ciągłe umieranie⁵⁸, aby życie Jezusa mogło objawić się w nim.

W w. 12 dostrzegamy natomiast podwójną antytezę, z jednej strony pomiędzy śmiercią (θάνατος) a życiem (ζωή), z drugiej zaś między sługami Chrystusa (ἐν ἡμῖν – „w nas”) a chrześcijanami w Koryncie (ἐν ὑμῖν – „w was”). Obok „my” w odniesieniu do sług Chrystusa pojawia się „wy” w relacji do odbiorców ich posługi. Dzięki działalności misyjnej Pawła i innych ewangelizatorów chrześcijanie w Koryncie mogą uczestniczyć w objawieniu zmartwychwstałego Chrystusa: „Tak więc działa w nas śmierć, podczas gdy w was – życie” (ὥστε ὁ θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν – w. 12). Sentencja ta przyjmuje formę lapidarnej konkluzji, w której Paweł potwierdza w sposób syntetyczny

⁵⁴ Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 192.

⁵⁵ Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 192; T. D. Stegman, *Drugi List do Koryntian*, Poznań 2021, s. 102 (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego).

⁵⁶ Por. M. J. Harris, *The Second Epistle to the Corinthians*, s. 348; A. Paciorek, *Drugi List do Koryntian*, s. 242.

⁵⁷ Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 193.

⁵⁸ Por. R. Bultmann, νεκρός, νέκρωσις, s. 899.

znaczenie wcześniejszych sformułowań (2 Kor 4, 7–11)⁵⁹. Apostoł po raz trzeci czyni aluzję do śmierci. Stosując figurę retoryczną zwaną proso-popeą, pojmując śmierć jako osobę, która działa w nim oraz w służbach Ewangelii w całym procesie ich umierania (νέκρωσιν – w. 10)⁶⁰.

Druga część w. 12 koncentruje się natomiast na adresatach listu⁶¹ i wprowadza nową motywację w porównaniu z poprzednimi werseta-mi dotyczącymi katalogu trudności. Okazuje się, że wrogie okoliczno-ści łączą ewangelizatorów z Chrystusem. Pozwalają im uczestniczyć w Jego życiu, jak również w życiu adresatów Ewangelii. Życie, które działa w odbiorcach Ewangelii, jest życiem Chrystusa⁶². Znajduje ono przestrzeń w ich egzystencji poprzez codzienną śmierć ewangelizato-rów⁶³. Temat ten powraca między innymi w Ga 4, 19: „Dzieci moje, oto ponownie w bólach was rodzę, aż Chrystus w was się ukształtuje”. Paweł, odwołując się do obrazu porodu, oczekuje z niepokojem podobnym do rodzącej kobiety, aby nowo nawróceni osiągnęli dojrzałość w chrześci-jańskiej wierze (por. Ef 4, 13). Musi zatem rodzić ich w bólach, czyli wśród trudności i cierpień związanych z posługą apostołską.

Trzeba też odnotować, że 2 Kor 4, 12 akcentuje hojność Pawła (jako gło-siciela Ewangelii), który zgadza się, aby przyjąć na siebie śmierć (umie-rianie – por. w. 10) Chrystusa⁶⁴. W ten sposób inni otrzymują możliwość uczestnictwa w życiu Jezusa. Nie można bowiem oddzielać Jego śmierci od zmartwychwstania. Z tego zaś wynika bezpośrednio, że udział ewan-gelizatorów w śmierci Jezusa implikuje w sposób konieczny również ich uczestnictwo w wiecznej chwale Chrystusa⁶⁵.

Zakończenie

Omówione perykopy (1 i 2 Kor) uwydatniają pasywny charakter misji Paw-ła, apostołów i późniejszych głosicieli Dobrej Nowiny. Ich los wiąże się nierozzerwalnie z proklamowaną przez nich Ewangelią. Ewangelizatorzy

59 Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 224.

60 Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 224.

61 A. Paciorek, *Drugi List do Koryntian*, s. 243.

62 Por. D. E. Garland, *2. Corinthians*, s. 234.

63 Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 224.

64 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 195.

65 Por. F. Manzi, *Seconda lettera ai Corinzi*, s. 195.

nie szukają cierpień, nie znajdują w nich jakiejś satysfakcji. Niemniej napotykać je jako skutek obwieszczanego zbawczego orędzia. Są uważani za nic, prześladowani. Szczytem ich upokorzenia jest powszechna opinia wrogiego im świata, dostrzegająca w nich śmieci i odpady, czyli synonim tego, co najgorsze w całym *universum*. Mimo takiego poniżenia ewangelizatorzy nie odpłacają swoim ciemężycielom tą samą monetą. Wiedzą bowiem, że są nosicielami skarbu, jakim jest Ewangelia, oraz mają świadomość, że podtrzymuje ich nadmiar mocy Boga. To dzięki Niemu są zdolni, aby stawieć czoła jakiejkolwiek przeszkodzie, łącznie z ryzykiem utraty własnego życia. Gdyby nie owa moc, zostaliby rozbici jak naczynia gliniane. Słudzy słowa pośredniczą w objawianiu słuchaczom Ewangelii zmartwychwstałego Jezusa. Niezawinione cierpienia łączą ich z Chrystusem i odbiorcami Dobrej Nowiny. Nosząc w sobie nieustannie umieranie Chrystusa, będąc stale wydawanymi na śmierć z Jego powodu, czyli uczestnicząc w etapach drogi krzyżowej swego Mistrza – realizują misterium krzyża. Partycypują w śmierci Jezusa i przyczyniają się do życia Chrystusa w słuchaczach, a także sami mają w nim udział. Mając na uwadze tak wielkie dobro adresatów Ewangelii, jej zwiastuni są przekonani, że zawsze powinni za nich umierać⁶⁶. Katalog trudności i wrogości nie dystansuje więc zwiastunów chrześcijańskiego orędzia względem ich misji. Nie rodzi też w nich obojętności typowej dla postaw cyników i stoików wobec napotykanym przeciwności. Sprawia natomiast, że ich śmiertelne ciała są odbiciem paschy Jezusa Chrystusa.

Bibliografia

- Barbaglio G., *La Prima lettera ai Corinzi. Introduzione, versione e commento*, Bologna 1995 (*Scritti delle origini cristiane*, 16).
- Basta P., *Prima lettera ai Corinzi. Edificare nelle difficoltà*, Bologna 2020.
- Basta P., *Seconda lettera ai Corinzi. Un apostolato a misura di Dio*, Bologna 2021.
- Bauer W., *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin–New York 1971.
- Bultmann R., *νεκρός, νέκρωσις*, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 4, Hrsg. G. Kittel, Stuttgart 1942, s. 898–899.

⁶⁶ Por. A. Pitta, *La Seconda lettera ai Corinzi*, s. 225.

- Ciampa R. E., Rosner B. S., *The First Letter to the Corinthians*, Grand Rapids 2010 (The Pillar New Commentary).
- Dabelstein R., νεκρός, w: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 2, Hrsg. H. Balz, G. Schneider, Stuttgart–Berlin–Köln 1992, s. 1135–1136.
- Fabris R., *Prima lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Milano 1999.
- Garland D. E., 2. Corinthians, Nashville 1999 (New American Commentary, 29).
- Harris M. J., *The Second Epistle to the Corinthians. A commentary on the Greek text*, Grand Rapids 2005 (The New International Greek Testament Commentary).
- Klauck H.-J., 1. Korintherbrief / 2. Korintherbrief, Stuttgart 1980.
- Kremmer J., 2. Korintherbrief, Stuttgart 1990 (Stuttgarter Kleiner Kommentar. Neues Testament, 8).
- Kremer J., *Der erste Brief an die Korinther*, Regensburg 1997 (Regensburger Neues Testament).
- Lausberg H., *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Stuttgart 2008.
- Manzi F., *Seconda lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Torino 2002 (I Libri Biblici. Nuovo Testamento, 9).
- Montague G. T., *Pierwszy List do Koryntian*, Poznań 2021 (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego).
- Ortkemper F. J., 1. Korintherbrief, Stuttgart 1993 (Stuttgarter Kleiner Kommentar. Neues Testament, 7).
- Pitta A., *La Seconda lettera ai Corinzi*, Roma 2006 (Commenti Biblici).
- Pratt Jr., R. L., I & II Corinthians, Nashville 2000 (Holman New Testament Commentary, 7).
- Paciorek A., *Drugi List do Koryntian*, Częstochowa 2017 (Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament, 8).
- Rosik M., *Pierwszy List do Koryntian*, Częstochowa 2009 (Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament, 7).
- Schlier H., ἀνέχουμαι, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 1, Hrsg. G. Kittel, Stuttgart 1949, s. 360–361.
- Seifrid M. A., *The Second Letter to the Corinthians*, Grand Rapids 2014 (Pillar New Testament Commentary).

Stegman T. D., *Drugi List do Koryntian*, Poznań 2021 (Katolicki Komentarz do Pisma Świętego).

Taylor M., *1 Corinthians*, Nashville–Tennessee 2014 (New American Commentary, 28).

Thiselton A. C., *The First Epistle to the Corinthians*, Grand Rapids 2000 (New International Greek Testament Commentary).

Jacek Mleczko

 <https://orcid.org/0009-0007-2777-9308>
jacek.mleczko@ik.me

Akademia Katolicka w Warszawie

Cechy autentycznego rozwoju doktryny według Johna Henry’ego Newmana

 <https://doi.org/10.15633/ps.30209>

Jacek Mleczko CCN – mgr lic., prezbiter, odpowiedzialny za Wspólnotę Chemin Neuf w Polsce.

Article history • Received: 08 Sep 2025 • Accepted: 15 Nov 2025 • Published: 30 Jun 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Cechy autentycznego rozwoju doktryny według Johna Henry'ego Newmana

Wkład Johna H. Newmana w teologię został na nowo doceniony przez ogłoszenie go doktorem Kościoła. Choć angielski teolog kojarzony jest między innymi z teorią rozwoju doktryny, nie wydaje się, aby jego dzieło „O rozwoju doktryny chrześcijańskiej” było wystarczająco znane. Niniejszy artykuł, poprzez uważną analizę eseju Newmana, syntetycznie przedstawia tę właśnie teorię rozwoju oraz jej oryginalne i uwierzytelniające cechy. Ukazują one zależność od historycznego wydarzenia Jezusa Chrystusa i w szerszym sensie od historii Kościoła, ale umożliwiając zarazem refleksję nad Objawieniem, która przekaze je jako żywą i dynamiczną Tradycję wiary. Bardziej praktyczne zastosowanie cech autentycznego rozwoju pozostaje szerokim i ciągle otwartym polem badawczym.

Słowa kluczowe: John Henry Newman, rozwój, cechy, doktryna, historia

Abstract

The characteristics of authentic development of doctrine according to John Henry Newman

The contribution of John H. Newman to theology has been newly appreciated through his being proclaimed a Doctor of the Church. Although the English theologian is associated, among other things, with the theory of the development of doctrine, it does not seem that his work “An essay on the development of Christian doctrine” is sufficiently well known. This article, through a careful analysis of Newman’s essay, presents this very theory of development in a synthetic way, highlighting its original and authenticating notes. These reveal its dependence on the historical event of Jesus Christ and, more broadly, on the history of the Church, while at the same time allowing for a reflection on Revelation that conveys it as a living and dynamic Tradition of faith. The more practical application of the characteristics of authentic development remains a broad and still open field of research.

Keywords: John Henry Newman, development, characteristics, doctrine, history

Papież Leon XIV ogłosił Johna Henry'ego Newmana nowym doktorem Kościoła. Nie zmienia się zatem uznanie, jakie okazują Newmanowi ostatni papieże. Angielski kardynał jest ceniony za różnorodny i bogaty wkład w teologię, za odnowione włączenie patrystyki i historii Kościoła do teologii czy też za swoją teologię sumienia, jednak równie często kojarzony jest on z teorią rozwoju doktryny chrześcijańskiej¹.

Już wcześniej znany był szacunek, jakim Newmana otaczał Leon XIII, który uczynił go kardynałem. Myśl oksfordzkiego autora przyciągała i inspirowała także modernistycznych teologów końca XIX i początku XX wieku jak Houtin, Brémond, Loisy², choć podziw nie powstrzymywał ich przed pewną krytyką³. Wydaje się, że niektórzy z nich rozumieli rozwój raczej jako ewolucję⁴.

Podobnie jak Newman wiodący teologowie XX wieku w swoich pismach bogato czerpali z historii i uczynili z niej jeden z istotnych kluczy interpretacyjnych wiary Kościoła, a od czasu *Dei verbum* Magisterium potwierdziło główną intuicję Newmana dotyczącą Tradycji, która rozwija się w czasie poprzez pogłębione zrozumienie depozytu wiary przez członków Kościoła⁵.

1 Przykładem bogactwa zagadnień podejmowanych przez Newmana może być wydanie „Teologii Politycznej Co Tydzień” (nr 494) w całości poświęcone angielskiemu myślicielowi. Wśród prezentowanych tematów znajdują się między innymi: miejsce ojców Kościoła i historii, idea uniwersytetu, retoryka, Kościół jako wspólnota, apologetyka i różne aspekty teoriopoznawcze.

2 Por. A. Vidler, *A variety of catholic modernists*, Cambridge 1970, s. 26; P. Colin, *L'audace et le soupçon. La crise du modernisme dans le catholicisme français: 1893-1914*, Paris 1997, s. 304, 377; E. Poulat, *Critique et mystique. Autour de Loisy ou la conscience catholique et l'esprit moderne*, Paris 1984, s. 25-26.

3 Por. A. Vidler, *A variety of catholic modernists*, s. 167, 177.

4 Por. A. Vidler, *A variety of catholic modernists*, s. 26. Także Louis Auguste Sabatier cytowany przez Loisy'ego zob. A. Firmin (A. Loisy), *Le développement chrétien d'après le cardinal Newman*, „Revue du Clergé Français” 1er décembre 1899, s. 15. Adolf von Harnack był nawet przekonany, że modernizm miał jako swoje źródło liberalny protestantyzm i Newmana. Por. E. Poulat, *Critique et mystique*, s. 314.

5 Zob. „Tradycja [...] wywodząca się od Apostołów, rozwija się w Kościele pod opieką Ducha Świętego. Wzrasta bowiem zrozumienie tak rzeczy, jak słów przekazywanych [...] dzięki kontemplacji oraz dociekaniu wiernych, którzy je rozważają w sercu swoim” (Sobór Watykański II, Konstytucja *Dei verbum*, 18.11.1965, 8). Przykładem systematycznego uwzględniania historii w badaniach teologicznych mogą być chociażby: Y. Congar, *La tradition et les traditions: essai historique*, Paris 1960; Y. Congar, *Je crois*

Tym niemniej warto ponownie pochylić się nad myślą Newmana w aspekcie rozwoju doktryny i cech tego rozwoju, aby ocenić jej aktualność i przydatność. Współczesna teologia, szczególnie w kontekście synodalności, szuka nowych wyrażen wiary i chce w nich widzieć rozwój. Podobne oczekiwania spotykamy w dialogu ekumenicznym. Także apologetyka i dogmatyka szukają czasem narzędzi pozwalających na uzasadnienie decyzji Magisterium⁶. Jak Newman rozumiał rozwój doktryny? Jakie są cechy tego rozwoju (ang. notes)? Czy współcześnie nadają się one do zastosowania? Szczególnie w odniesieniu do cech rozwoju nie wydaje się, aby były one dostatecznie znane. Nie powinno to dziwić, gdyż dzieło Newmana O rozwoju doktryny chrześcijańskiej jest trudne w lekturze ze względu na obfitość materiału historycznego oraz na fakt, że esej ten właściwie nigdy nie został dokończony⁷.

Niniejszy artykuł stawia sobie za cel syntetyczne przedstawienie refleksji Newmana w jego dziele O rozwoju doktryny chrześcijańskiej. Najpierw naszkicowana zostanie jego teoria rozwoju doktryny, następnie zaś cechy tego rozwoju. Na koniec wyrażone zostaną niektóre uwagi na temat możliwości zastosowania tych cech.

1. Rozwój doktryny

1.1. Kontekst

Osobiste poszukiwania teologiczne Newmana zaczęły się wcześniej. Autor sam napisał o wydarzeniu, które zasadniczo naznaczyło jego życie:

en l'Esprit Saint, t. 1–3, Paris 1979, 1980; J. Ratzinger, *Einführung in das Christentum*, Kösel-München 2000; B. Sesboüé, *Hors de l'Église pas de salut*, Paris 2004.

6 Por. S. Butler, *The catholic priesthood and women: A guide to the teaching of the Church*, Chicago 2007. Na końcu swojego dzieła Sara Butler nawiązuje do jednej cechy zachowawczego stosunku wobec przebytego rozwoju: dopuszczenie kobiet do święceń podważyłoby boską wolę wyrażoną w ustanowieniu Dwunastu oraz rozmywałoby rozróżnienie między Chrystusem a Kościołem, a nawet różnicę płci jako zamierzoną przez Stworzyciela. Zob. s. 110–111.

7 Zob. J. H. Newman, *Essai sur le développement de la doctrine chrétienne*, Genève 2007, s. 20. Newman nazywa swój esej niewyczerpującym, choć zarazem przekroczył on granice założone na początku redakcji. Zob. J. H. Newman, *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 2004, s. 379.

Kiedy miałem 15 lat, dokonana się w moich myślach wielka zmiana. Podałem się wpływowi określonych wierzeń, mój duch odczuwał wrażenie tego, czym był dogmat, i to wrażenie, dzięki Bogu, nigdy się nie wymazało ani zaciemniło [...]. [Wiara] skoncentrowała moje myślenie na dwóch bytach – i tylko na dwóch bytach – których oczywistość była absolutna i świetlana: na mnie samym i na moim Stworzycielu⁸.

Później jako teolog Newman przywiązywał szczególną wagę do pism patrystycznych i z wielkim szacunkiem uznawał ich autorytet. Na początku wydawało mu się oczywiste, że anglikanizm zajmował pośrednie miejsce pomiędzy katolicyzmem a protestantyzmem. Z czasem pozycja ta była coraz trudniejsza do obronienia, gdy to najpierw w Irlandii, a potem w Ziemi Świętej wspólnota anglikańska nie szanowała dawnych struktur kościelnych i traktowała Kościół jako swoje narzędzie⁹. W tym kontekście najpierw w ruchu oksfordzkim, a potem w małej wspólnocie życia w Littlemore Newmanowi nasuwał się szereg pytań: Gdzie jest Kościół, który byłby kontynuacją Kościoła ojców? We wszystkich gałęziach chrześcijaństwa można było dostrzec zmiany, ale które z tych zmian były słuszne¹⁰? Jeśli Kościół ewoluuje, które z jego zmian nie są herezjami?

Z tych pytań w klimacie ciszy i modlitwy w Littlemore powstało dzieło *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*¹¹.

1.2. Teoria rozwoju doktryny

Teoria rozwoju wpływa bezpośrednio ze sposobu, w jaki Newman rozumie ludzkie poznanie. Przedstawia on relację między ideą a ludzkim

8 J. H. Newman, *Apologia pro vita sua*, Genève 2003, s. 120–121. Ten moment został dla Newmana chwilą prawdziwego nawrócenia, nawet po konwersji na katolicyzm: „Podczas mojej konwersji w 1845 roku nie miałem wrażenia, że dokonywała się we mnie zmiana. Nie odczuwałem w sobie ani wiary bardziej stanowczej co do fundamentalnych prawd Objawienia, ani więcej panowania nad sobą; nie miałem więcej zapału, wydawało mi się tylko, że wpływałem do portu po przejściu przez burzę” (s. 421, tłum. własne).

9 Por. L. Bouyer, Newman. Sa vie. Sa spiritualité, Paris 1952, s. 199.

10 Zob. L. Bouyer, Wprowadzenie, w: J. H. Newman, *Essai sur le développement*, s. 10–11.

11 Por. W. Ostrowski, Wprowadzenie, w: J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 5.

umysłem od momentu, gdy dana idea pojawia się w umyśle, aż do chwili, gdy zaczyna nim kierować.

Na początku procesu poznania przedmioty wywołują idee w ludzkim umyśle. Jest on wobec nich niezwykle aktywny. Wydaje na ich temat sądy, tworząc wiele powiązań: „Nie pojmujemy, zanim nie utworzymy sądu; nie dozwalamy niczemu pozostawać samodzielnie: porównujemy, przeciwstawiamy, abstrahujemy, uogólniamy, łączymy, przystosowujemy, klasyfikujemy”¹².

Prawdziwa idea to taka, która odpowiada rzeczywistości. W miarę możliwości idea przedmiotu rzeczywistego obejmuje wszystko, co go dotyczy. Jej struktura lub zakres mogą być mniej lub bardziej bogate czy złożone. Jeśli w umyśle, który wydaje sąd, dany przedmiot wywołuje wiele idei, świadczy to o sile i żywotności tego przedmiotu. Niektóre sądy są dość zróżnicowane, a mimo to odnoszą się do tego samego przedmiotu, jakby był on postrzegany z różnych perspektyw. Istnieją opinie, które na początku wydają się prawdziwe, ale potem zostają obalone. Są też takie, które trwale pozostają w ludzkim umyśle, mimo że napotykają inne sądy, uzupełniające je lub zagrażające im.

Ludzki umysł ma trudność z uchwyceniem i wyrażeniem całokształtu danego przedmiotu, raczej skupia się na jego aspektach. Dlatego można mówić o idei przewodniej¹³ oraz skoncentrowanych wokół niej ideach wyrażających poszczególne jej aspekty. W takim przypadku rozum może postrzegać idee poboczne jako idee odrębne.

Według angielskiego autora można także mówić o „życiu” idei. Idea żyje, gdy w taki sposób opanowuje umysł, że w nim zamieszkuje i zaczyna organizować wokół siebie inne obecne w nim idee. Przykładem idei żywej są, według Newmana, idee polityczne lub religijne (ogólnie: idee bezpośrednio związane z człowiekiem), a przykładem idei, która nie żyje w pełni, może być idea matematyczna.

Żywotna idea przenika lub narzuca się grupom ludzi, ale jej zrozumienie nie od razu jest jasne. Poprzez wysiłek wymiany myśli umysły ludzkie próbują najpierw pojąć ideę, która je przenika. W miarę jej zrozumienia przez ludzi idea staje się stopniowo własnością wspólną. To zrozumienie zależy od okoliczności życia, pytań, metod i umysłów

¹² J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 50.

¹³ Dla Newmana będzie to idea wcielenia. Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 53, 298.

ludzi, którzy zostaną tą ideą ogarnięci. Poznanie czy pogłębianie idei nie są zatem procesami czysto abstrakcyjnymi i logicznymi, oderwanymi od konkretnego istnienia tej wspólnoty ludzi. W tym właśnie momencie pojawia się teoria rozwoju: gdy idea centralna wydzieli z siebie idee poboczne, które wiernie odpowiadają jej różnym aspektom, można mówić o rozwoju.

Proces, dłuższy lub krótszy czasowo, dzięki któremu aspekty idei otrzymują wzajemne uzgodnienie i ukształtowanie, nazywam jej rozwojem, tj. najpierw kiełkowaniem, a następnie dojrzewaniem prawdy lub też pozornej prawdy na rozległej płaszczyźnie umysłowej¹⁴.

Każda synteza wyraża się w swoim otoczeniu i przyjmuje niektóre z jego elementów. Aby zrozumieć wielką ideę, trzeba ją zobaczyć w kontekście, tak jak dla sztuki teatralnej niezbędna jest odpowiednia scena. Gdy idea przyswaja pewne elementy ze swojego środowiska (inne idee), absorbuje je, ale również podlega ich wpływowi, to może zostać przez nie wchłonięta, uszkodzona lub zniszczona. Jednakże jeśli idea chce żyć i być aktywna, nie może się izolować.

Po pewnym czasie [idea] wkracza na obcy teren [...]. Dawne zasady pojawiają się w nowych kształtach. Idea zmienia się wraz z nimi, aby pozostać tą samą. W świecie wyższym jest inaczej, ale żyć tu, na Ziemi, to znaczy zmieniać się, a być doskonałym to znaczy zmieniać się często¹⁵.

Aby wiedzieć, kim się jest, trzeba się określić wobec nowego, które spotykamy. To, co z tego powstaje, treść, raz wyrażona i przyswojona, może być wielokrotnie oczyszczana i udoskonalana i staje się częścią idei, która ją zrodziła.

Należy zauważyć, że przez rozwój można rozumieć zarówno proces, jak i jego rezultat. Jeśli wynik działalności ludzkiego ducha nie jest wiernej idei centralnej, która go zapoczątkowała, trzeba stwierdzić, że mamy do czynienia z fałszywym rozwojem, innymi słowy, z wypaczeniem.

¹⁴ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 55.

¹⁵ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 57.

Podsumowując, wychodząc od przedstawienia relacji między ludzkim umysłem a przedmiotami, które się mu ukazują i mogą go przenikać przez idee, Newman dochodzi do pojęcia rozwoju, czyli postępu w rozumieniu tego, co się człowiekowi objawia.

1.3. Różne rodzaje rozwoju

Po ukazaniu, w jaki sposób idea może się rozwijać poprzez oddziaływanie na intelekt, Newman przedstawia różne rodzaje rozwoju, aby wyodrębnić te, które dotyczą rozwoju doktryny chrześcijańskiej. Nie wydaje się, aby chciał utworzyć wyczerpującą listę typów rozwoju.

Istnieją rozwinięcia „matematyczne, fizyczne i materialne”¹⁶, ale nie są one bezpośrednio związane z rozwojem doktrynalnym. Mogą dostarczać obrazów takiego rozwoju (na przykład obrazów z życia biologicznego), czyli jego analogii.

Rozwój polityczny to taki, którego przedmiotem jest „społeczeństwo, jego rozmaite klasy i interesy”¹⁷. Czynniki tego rozwoju są dość złożone i czasem nieprzewidywalne: są kształtowane przez decyzje, zachowania albo losy polityków czy wojskowych. Ten rodzaj rozwoju pozostaje w związku z rozwojem materialnym (na przykład bogactwo kraju jako czynnik materialny).

Logika odgrywa większą rolę w rozwoju o charakterze ściśle intelektualnym¹⁸. Przykładem może być zastosowanie starego prawa w nowej sytuacji.

Historia ma własny sposób dokonywania postępu¹⁹. Odbywa się on poprzez gromadzenie dokumentów i świadectw. Synteza historyczna potrzebuje czasu, by jej sądy przybrały właściwą formę. Na przykład wiadomo, że dzięki odkryciu nowych dokumentów myśl Arystotelesa była lepiej znana w wieku XIII niż w VII.

Inny rodzaj rozwoju to rozwój etyczny²⁰. Nie jest on czysto intelektualny; mieści się w sumieniu (można go tu powiązać z psychiką, sercem,

¹⁶ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 58.

¹⁷ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 58.

¹⁸ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 61–62.

¹⁹ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 62–63.

²⁰ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 63.

uczuciem religijnym), często dotyczy kultu i jako taki jest naturalny. Relacje zakładają pewne zachowania i odwrotnie, zachowania ujawniają relacje. Fakt, że relacja implikuje pewne postawy, można zilustrować przykładem relacji z Bogiem, która zakłada oddawanie Mu czci. Uświadomienie sobie tego rodzaju związku między relacją a postawą to rozwój etyczny. Przemysław Artemiuk zauważa, że u Newmana realność uznanych twierdzeń wiary wpływa całościowo na osobę wierzącą²¹.

Ostatni rodzaj rozwoju, jaki Newman wspomina, to rozwój metafizyczny²². Polega on na analizie idei w celu dokładniejszego jej określenia. Refleksja nad daną prawdą prowadzi do wyciągania z niej konsekwencji, a jednocześnie określa się granice jej zastosowania. Konsekwencje jakiejś idei tworzą grupę stwierdzeń. Wobec wielkiej idei ludzki umysł postępuje małymi krokami, rozważając ją jedną po drugiej, chociaż musi być zachowana jedność pracy analitycznej.

Przejawy rozwoju chrześcijaństwa będą więc należeć do różnych porządków: politycznego, logicznego, historycznego, etycznego lub metafizycznego. Newman szkicuje przykłady różnych typów rozwoju. Przyjmując wcielenie za centralny dogmat, doktryna episkopatu u Ignacego z Antiochii będzie jego rozwinięciem politycznym, termin „Theotokos” – rozwinięciem logicznym, ustalenie daty narodzin Chrystusa – rozwinięciem historycznym, Eucharystia – rozwinięciem etycznym, a Symbol Atanazjański – rozwinięciem metafizycznym²³.

1.4. Biblia a rozwój

W chrześcijaństwie Biblia zajmuje uprzywilejowane miejsce jako księga natchniona. Nawet natchniony dokument ciągle jednak stanowi zbiór twierdzeń, świadectw, refleksji. Takie idee żyją w ludzkich umysłach, które je przyjmują i poszukują ich sensu. Newman pisze:

Kiedy mówi się tam, że „Słowo stało się ciałem” (J 1, 14), to w związku z tym twierdzeniem otwierają się przed nami trzy wielkie zagadnienia. Co oznacza „Słowo”,

²¹ Zob. P. Artemiuk, *Renesans apologii*, Płock 2016, s. 100.

²² Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 66–67.

²³ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 68.

co „ciało”, a co „stało się”. Odpowiedzi na te pytania pociągają za sobą proces bawczy i stają się rozwojem²⁴.

Biblia domaga się interpretacji, komentarza, ale również rozwoju, zwłaszcza że istnieją pytania, na które nie znajdujemy w niej jasnych odpowiedzi²⁵. Newman zauważa, że pewne milczenie Biblii wydaje się być wskazówką na rzecz rozwoju. Pismo Święte kładzie fundamenty relacji z Bogiem, a jednocześnie otwiera przestrzeń dla rozeznania, szczególnie w odniesieniu do praktycznego i konkretnego zastosowania Bożego przesłania.

Być może jeszcze bardziej niż jej milczenie, czytelnika Biblii uderzają fragmenty graniczące z niespójnością, napięcia między ciągłością a nowością. Pełne szacunku studiowanie Biblii, prowadzone w wierze, musi przyznać, że sama Biblia została napisana zgodnie z zasadą rozwoju, a Newman podaje tego piękne przykłady²⁶. Wydaje się, że badania biblijne, zwłaszcza te dotyczące historii redakcji i tradycji, tylko potwierdzają tę hipotezę. Postęp w lepszym rozumieniu Biblii, jej sensu dosłownego i duchowego, nie ustaje. Newman przywołuje przypowieść o ziarnie gorczycy (Mt 13, 31; Mk 4, 26), aby mówić o życiu chrześcijaństwa, o jego spontanicznym wzroście.

Podsumowując, sama struktura Biblii oraz potrzeba rozwoju sprawiają, że tak rozumiany rozwój wpisany jest w zamysł Boga. Dotychczasowe rozważania na temat rozwoju prowadzą do potrzeby istnienia autorytetu: jeśli chrześcijaństwo jest religią objawioną, daną przez Boga dla wszystkich i na wszystkie czasy, to musi istnieć autorytet, który potwierdza jej prawdziwy rozwój²⁷. Nieomyślność Kościoła jest konsekwencją objawienia biblijnego – nie jest z nim tożsama, ale też nie jest od niego oddzielona.

Niemniej jednak w tym miejscu może pojawić się uzasadniona krytyka, jeśli istnieje taka zewnętrzna gwarancja rozwoju, to nie ma już miejsca na rozum i poszukiwanie, pozostaje tylko obowiązek wiary.

²⁴ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 72.

²⁵ Przykłady takich zagadnień zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 71–75.

²⁶ Przykład doskonalenia nauki o ofiarach zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 78, 80–82.

²⁷ Podobną myśl możemy znaleźć u Yves'a Congara. Zob. Y. Congar, *La tradition et les traditions: essai historique*, s. 63.

Odpowiedzią Newmana będą **cechy**²⁸ prawdziwego rozwoju. Jest to kwestia centralna w eseju angielskiego teologa. Cechy te bowiem spełniają wymagania naukowe:

Mają one charakter naukowy i polemiczny, a nie praktyczny i są narzędziami raczej niż rękojmnią poprawnych decyzji. Co więcej, służą raczej jako odpowiedzi na zarzuty wytaczane przeciw aktualnym decyzjom autorytetów, niż jako dowody poprawności tych decyzji²⁹.

Powyższe słowa Newmana wyrażają pewne napięcie, wręcz sprzeczność, ponieważ mówi o wyznacznikach rozwoju jako naukowych, ale nie praktycznych. Wydaje się, że najogólniej cechy rozwoju pozwolą ukazać, że wiara w rozwiniętą doktrynę nie jest przemocą wobec rozumu. Z samej natury rozwoju wynika, że rola badacza i teologa jest niezbędną. Nieomylność Kościoła potwierdza autorytet chrześcijańskich myślicieli, których umysły rozważają objawienie Boże.

Rozważania nt. teorii rozwoju doprowadziły Newmana do refleksji nad tym, co potwierdza ten rozwój. Choć Magisterium Kościoła jest częścią samego rozwoju zgodnie z Bożym planem, nie należy go rozumieć w oderwaniu od ludzkich poszukiwań. To cechy rozwoju są przejawem praw, które rządzą rozwojem doktryny i Newman poświęca im dalszy ciąg swoich rozważań.

2. Cechy autentycznego rozwoju doktryny i ich zastosowanie

Choć wydarzenie będące centralną ideą chrześcijaństwa – wcielenie Drugiej Osoby Boskiej – miało miejsce dawno temu, to depozyt wiary został przekazany (łac. *tradere*) jako zbiorowa i duchowa pamięć Kościoła, będąca nośnikiem głębszego zrozumienia tej tajemnicy³⁰. Tak

²⁸ Newman używa angielskiego słowa *note* w znaczeniu „test”. Po polsku można by mówić o „wyznacznikach”, „oznakach” lub „sprawdzianach”. Słowo „kryterium” wydaje się zbyt silne.

²⁹ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 88.

³⁰ Por. Y. Congar, *La tradition et les traditions: essai historique*, s. 27, 31.

rozumiana Tradycja jest rozwojem przekazywanym z pokolenia na pokolenie³¹. W historii trzeba było jednak być stale czujnym, aby odróżnić prawdziwy rozwój od wypaczenia.

W tej drugiej części artykułu zostanie przedstawionych siedem cech prawidłowego rozwoju doktryny. Angielski autor szczegółowo przedstawił swoją propozycję siedmiu atrybutów, które odróżniają prawdziwe rozwinięcia od wypaczeń, wraz z ich zastosowaniem. Nie ma bowiem mowy o wypaczeniu, gdy idea

zachowuje jeden i ten sam typ, te same zasady, tę samą organizację; jeżeli jej początki zapowiadają jej dalsze fazy, a późniejsze zjawiska zabezpieczają wcześniejsze i popierają je; jeżeli ma ona zdolność przyswajania i odradzania się oraz jest żywotnie aktywna od początku do końca³².

2.1. Zachowanie typu

Cecha zachowania typu idei opiera się na analogii z życiem biologicznym. Dany organizm żyje, zachowuje pewną tożsamość: typ, organizację, wzorzec (starożytni filozofowie greccy powiedzieliby: naturę). Mimo to, jego życie zakłada zmiany, czasem nawet bardzo głębokie. W świecie istot żywych da się dostrzec tożsamość między dzieckiem a starcem. Jest to o wiele trudniejsze w przypadku gąsienicy i motyla.

Według Newmana najbardziej interesujące zmiany zewnętrzne występują w rozwoju politycznym i religijnym. Jako przykład podaje on doktrynę Trójcy Świętej, która jest prawdziwym rozwinięciem doktryny o jedyności Boga, a jednak może się wydawać, że ją przesłania.

Istnieją więc idee, które pozostają takie same, mimo że ujawniają się w bardzo różnorodny sposób. „Nasze instynktowne odczucia nie mogą posłużyć jako kryterium”³³. Newman podaje przykład apostoła Piotra, który musiał przezwyciężyć uczucie wstrętu, gdy został zachęcony do

³¹ Por. Y. Congar, *La tradition et les traditions: essai théologique*, Paris 1963, s. 40, 127.

³² J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 169.

³³ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 173.

spożywania nieczystego mięsa, tym bardziej że zakaz ten był już zawarty w wierze, którą wyznawał i głosił³⁴.

Głębokie poznanie rozwijającej się idei jest tym bardziej potrzebne, że wypaczenie może wydawać się wierniejsze jej początkowi.

Aby dokonać pierwszego sprawdzianu rozwoju, należy zadać pytanie o pierwotny typ chrześcijaństwa oraz przeanalizować, co mówią o nim świadectwa historyczne, a także współczesne opinie, aby potwierdzić jego tożsamość.

Zastosowując ten pierwszy wyznacznik, Newman wykazuje się ogromną wiedzą historyczną, która jest do tego konieczna. Jego opisy i uwagi są interesujące, choć tak bogate, że trudno je wszystkie streścić³⁵. Newman wybiera pierwsze wieki historii Kościoła, aby pokazać, że mimo kontekstualnych różnic typ chrześcijaństwa pozostaje ten sam: chrześcijaństwo jest szeroko rozpowszechnione, spójne w organizacji, trudne do zrozumienia z zewnątrz, otoczone grupami buntującymi się przeciw jego roszczeniom, wprowadzające nowe relacje społeczne, czasem zaangażowane politycznie, oskarżane o błędy i zabobony, pogardzane przez intelektualistów³⁶. Wszystkie te opisy bardzo dobrze odpowiadają idei chrześcijaństwa znanej angielskiemu teologowi w XIX wieku.

Pierwszy sprawdzian wierności rozwoju został zastosowany do chrześcijaństwa w jego aspekcie politycznym. Wydaje się zatem, że sprawdzian zachowania typu dotyczy właśnie wymiaru społeczno-politycznego.

34 Congar uważa, że w Dz 10 Bóg otworzył drzwi, które kiedyś sam zamknął. Zob. Y. Congar, *Je crois en l'Esprit Saint*, t. 2, Paris 1980, s. 248. Można by tę zmianę zinterpretować jako Bożą pedagogię wybrania jednego narodu z określonymi prawami, aby przez swoją historię przymierza był modelem i nośnikiem obietnic dla wszystkich narodów.

35 O wierze chrześcijańskiej jako zabobonach zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 214–220; o konsekwencjach politycznych i społecznych zob. s. 220–226; o erudycji i cnocie heretyków, o świętych, którzy przez jakiś czas byli heretykami zob. s. 235–237, 256–257; o nazewnictwie różnych grup chrześcijańskich zob. s. 238–245, 259–264; o jedności i sukcesji zob. s. 247–249; o wyłączności, schizmie i zbawieniu zob. s. 249–251; o krytycznym charakterze szkoły syryjskiej jako źródle herezji zob. s. 264–273.

36 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 199–200. Osobne trzy opisy typu chrześcijaństwa odpowiadające trzem okresom wybranym przez Newmana zob. s. 231–232, 254, 295.

2.2. Ciągłość zasad

Po stwierdzeniu ciągłej tożsamości chrześcijaństwa można by zadać pytanie: co powoduje rozwój, co go ożywia? Według Newmana to zasady kierują rozwojem. Newman nie podaje definicji zasad, lecz opisuje ich funkcje, porównując je z doktryną.

Zasada to to, dzięki czemu doktryny żyją i się rozwijają. Doktryna ma charakter intelektualny, natomiast zasada ma raczej charakter etyczny lub praktyczny – jest jej fundamentem. Nie należy jednak oddzielać doktryny od zasady, ponieważ doktryna może zawierać zasadę, a zasada może być doktryną. Newman posługuje się analogią między płodnością a zrodzeniem – tak jak płodność odnosi się do zrodzenia, tak zasada do doktryny. Zasada ożywia, urzeczywistnia doktrynę. Należy podkreślić aktywny aspekt zasady, ponieważ spontanicznie można by ją pojmować głównie jako ograniczenie działania lub jako regułę.

Prawdziwy rozwój wymaga zachowania więzi między doktryną a zasadą początkową. W przeciwnym razie doktryna może być martwa, a zasada ślepa lub wypaczona. Niemniej to właśnie zasada stanowi lepsze kryterium zepsucia niż doktryna, ponieważ doktryny mogą być stosunkowo łatwo modyfikowane, natomiast charakter zasad jest trwały. Teolog zauważa, że arianie, sabelianie, nestorianie, monofizyci mieli bardzo różne doktryny, ale łączyła ich wspólna zasada: w teologii nie ma miejsca na tajemnicę. Podczas gdy brak doktryny można przypisać ignorancji, utrata zasad jest oznaką wypaczenia³⁷.

Choć przypuszczalnie nie jest to lista wyczerpująca, Newman wymienia dziewięć zasad i wyjaśnia cztery z nich: supremację wiary, teologię, mistyczną (duchową) interpretację Pisma oraz dogmat³⁸.

Objawienie pochodzące od Boga i dar łaski wiary są wyrazem Bożej prawdomówności. Nie zawsze zachodzi możliwość, by znaleźć dowody dla wszystkich naszych przekonań. „[W]iara w chrześcijaństwo jest sama w sobie lepsza niż niewiara; wiara, chociaż stanowi czynność intelektualną, ma jednak genezę etyczną”³⁹. Newman dopowiada: „Argumenty będzie się uważało raczej za sugestie i wskazówki niż za dowody

³⁷ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 178.

³⁸ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 299–300.

³⁹ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 300.

logiczne; a rozwój za powolny, spontaniczny rozrost etyczny, nie za naukowe i nieuniknione rezultaty istniejących poglądów”⁴⁰.

Zasada teologiczna towarzyszy podjęciu wiary poprzez badanie naukowe. Ponieważ wiara dotyczy całego człowieka, skierowana jest także do jego rozumu, który realizuje się w teologii.

Mistyczny sposób interpretowania Pisma poszukuje jego prawdziwego ducha. Taka była hermeneutyka odczytywania Starego Testamentu w Nowym, taka była metoda ojców Kościoła już od początku i tak również odczytywano Biblię na Soborze Trydenckim.

Jeśli chodzi o zasadę dogmatyczną, należy zauważyć, że treść wiary określa naszą relację do Boga. To, co jest sprzeczne z dogmatem, powinno być potępione jako coś, co unicestwia otrzymany dar. Dlatego Biblia i historia Kościoła zawierają liczne przykłady świadków, którzy poważnie traktowali treść wiary.

Newman, opisując przykłady zasad dość syntetycznie, podkreśla, że rozwój zakłada ciągłość zasad otrzymanych na początku. Zerwanie, nowość, oryginalność, jeśli nie są zastosowaniem lub rozwinięciem dawnej zasady, są raczej oznaką zepsucia.

2.3. Zdolność przyswajania

Po raz kolejny przedstawienie cechy wiernego rozwoju rozpoczyna się przez analogię ze światem fizycznym. Wzrost jest oznaką życia i dokonuje się wtedy, gdy elementy otoczenia są wchłaniane przez rozwijający się organizm. Konieczne jest więc, aby ten żywy byt posiadał zdolność wchłaniania i asymilacji. Dzięki temu elementy, które wcześniej były niezależne, mogą zostać przez niego przyporządkowane.

Spotkania różnych idei powodują, że niektóre z nich się krzyżują, inne wchłaniają pozostałe, jeszcze inne giną w wyniku takiej konfrontacji. Wpływ idei na inne zależy od jej siły. Trwała zdolność idei do asymilacji swojego otoczenia potwierdza, że mamy do czynienia z prawdziwym rozwojem. Warto zapamiętać jeszcze jedną obserwację Newmana: idee łatwiej poddają się zmianie na początku swojego istnienia niż później.

40 J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 308.

Historia chrześcijaństwa pokazuje, że środowisko, w którym ono się pojawiło, było mu wrogie. W świecie różnych religii panowała i nadal jest obecna rywalizacja, i według Newmana jest to całkowicie normalne. Jednak prawdziwa religia jest zdolna do jednoczenia i gromadzenia wokół siebie, tym bardziej że wyznaje jedynego Boga⁴¹.

Newman omawia zdolność asymilacyjną chrześcijaństwa na przykładzie prawdy dogmatycznej i łaski sakramentalnej. Jeśli chodzi o prawdę dogmatyczną, to w chrześcijaństwie jest jeden Bóg, źródło wszystkiego, a zatem jedna jest prawda. Ta prawda jest przesłaniem zbawienia, jest skierowana zarówno do rozumu, jak i do serca, zasługuje na cześć, ma powagę, rodzi męczenników. Głos prawdy dogmatycznej jest tak samo imperatywny jak głos sumienia. Zasada ta była także utrzymywana dzięki asymilacji, ponieważ dogmat wyraża się poprzez nieznane mu wcześniej narzędzia pojęciowe obecne w filozofii greckiej⁴².

Jeśli chodzi o łaskę sakramentalną, to należy zauważyć, że łaska Boża przemienia całe życie wierzącego. Przed pojawieniem się chrześcijaństwa istniały rytuały i gesty, które oznaczały i realizowały zło. Łaska przyniesiona przez Chrystusa przemienia je, udoskonala i wykorzystuje w dziełach uświęcenia. Historia jest tego świadkiem⁴³.

Newman podsumowuje te przykłady, przypominając, że wiele doktryn i praktyk było już obecnych na świecie przed przyjściem Chrystusa. Nie podważa to ich wartości. Newman przywołuje w tym kontekście obraz łaski Aarona, która stawszy się wężem, pochłonęła łaski egipskich czarowników⁴⁴. W swoim zastosowaniu trzecia oznaka rozwoju pozo- staje ściśle związana z drugą. Newman nie mówi otwarcie, czy to powiązanie jest naturalne. Wydaje się, że tak, ponieważ zasada ta działa

41 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju* s. 333: „On jeden [Kościół]... potrafił w ten sposób odrzucać zło bez jednoczesnego poświęcania dobra i utrzymywać w jedności elementy, które we wszystkich innych szkołach były nie do pogodzenia”. W innym miejscu Newman pisze: „«To wszystko jest w chrześcijaństwie, a więc nie jest chrześcijańskie». My, przeciwnie, wolimy powiedzieć: «To wszystko jest w chrześcijaństwie, a więc nie jest pogańskie»” (s. 347).

42 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 335–336.

43 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 340–341. Newman podaje tu kilka przykładów praktyk przejętych z pogaństwa.

44 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 348.

jak postawa aktywna – a więc zdolność idei do asymilowania swojego otoczenia może być jej przedłużeniem.

2.4. Następstwo logiczne

Przebieg myśli często dokonuje się spontanicznie, ale po czasie można sprawdzić, czy toczyły się one prawidłowo. Rozwój ten powinien być śledzony w sposób bardziej naukowy. Logika pomaga nam ocenić, czy łańcuch twierdzeń jest spójny i uzasadniony, analizując, czy dane twierdzenia rzeczywiście wynikają jedno z drugiego.

Jeśli chodzi o sam akt wiary, nie należy go zastępować logiką. Newman pisze:

O procesie rozwojowym, zdolnym w ten sposób do logicznego wyrażania, mówiło się niekiedy nienawistnie jako o czymś racjonalistycznym i przeciwstawiało się go wierze. [...] Racjonalizm jest posługiwaniem się rozumem zamiast wiarą w sprawie wiary, ale nie wiadomo, jak można nazywać wiarą przyjmowanie przesłanek, a niewiarą – przyjęcie wniosku⁴⁵.

Logika wchodzi w grę po dokonaniu aktu wiary i działa na podstawie twierdzeń, które wiara dostarcza. Takie podejście nie jest więc czysto racjonalistyczne. Dzięki logice myśliciel może być rozumiany poprzez rozwój szkoły, którą założył, a idea poprzez jej konsekwencje. To argument na rzecz rozwoju, który logicznie wynika z pierwotnej postaci idei.

Aby wykrystalizować tę cechę następstwa logicznego, Newman stwierdza: „Zamierzam podać przykłady tego, w jaki sposób jedna doktryna prowadzi do innej – tak że jeśli przyjmie się pierwszą, drugiej nie można odrzucić i nie można nazwać jej wypaczeniem bez jednoczesnego odrzucenia czegoś i z tej poprzedniej”⁴⁶. Jako punkt wyjścia dla wykazania logicznego rozwoju Newman wybiera problem grzechów popełnionych po chrzcie. Jest to kwestia tym bardziej istotna, że nie dotyczy wyłącznie intelektu – chodzi tu także o życie moralne.

Grzechy popełnione po chrzcie wywołały refleksję na temat środków, które Kościół powinien zastosować, aby posługiwać Bożym

⁴⁵ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 186.

⁴⁶ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 349.

przebaczeniem. Musiało to być połączone ze skruchą. Skrucha mogła być długa lub krótka, ale wydawało się, że miała związek z bardziej obiektywną rzeczywistością, którą Newman łączy ze sprawiedliwością Bożą. Jeśli zadośćuczynienie nie mogło zostać dokonane, czyściec mógłby być drogą przemiany duszy. Niemniej jednak ta potrzeba przemiany mogła być realizowana już za życia poprzez uczynki zasługujące. Ta radykalna forma naśladowania Chrystusa znajduje swoje spełnienie w życiu monastycznym, które dało początek różnym formom życia zakonnego. W ten sposób od przebaczenia dochodzi się ostatecznie do reguły zakonnej⁴⁷.

Poprzez ten przykład roli logiki w rozwoju widać, że nie działa ona sama w oderwaniu od okoliczności i to właśnie doświadczenie chrześcijan stawiało pytania doktrynie. Nawet jeśli wynik tego procesu stanowił logiczny ciąg, to jednak rzeczywiście doświadczenie było tym, co kierowało twórczym rozwojem. Warto zauważyć, że w poszukiwaniu tej cechy rozwoju Newman wybiera istotny motyw życia chrześcijańskiego – dynamikę nawrócenia – który pozwala przechodzić z jednego obszaru życia do drugiego. Takie przechodzenie z różnych dziedzin do innych jest słuszne, ponieważ życie chrześcijańskie zasadniczo jest jednością. Niemniej jednak należy zaznaczyć, że w swojej analizie Newman postępuje tak, jakby pomijał inne przyczyny tego łańcucha logicznego. Na przykład w przypadku życia zakonnego pomija on jego pozytywny charakter jako powołania do naśladowania Mistrza w radach ewangelicznych, skupiając się jedynie na motywie pokutnym.

2.5. Upředzanie przyszłego rozwoju

Życie idei rozwija się zgodnie ze swoją własną naturą. To, co jest jej specyfiką, objawia się czasem już na początku jej historii, lecz w sposób ledwo dostrzegalny. Ostateczne wykrystalizowanie się tego, co być może w sposób niejasny pojawia się już u jej źródeł, wymaga nierzadko dużo czasu. Ludzie, którzy rozmyślają nad ideą, różnią się między sobą i może się zdarzyć, że któryś z nich wyciągnie dotąd nieodkryte konsekwencje, niezauważone przez jego współczesnych, i wyrazi je jasno oraz w sposób

⁴⁷ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 350–362, w szczególności s. 359–362.

zrozumiały także dla przyszłych pokoleń. Takie rozumienie idei, choć oryginalne, a czasem być może nietypowe, wskazuje na jej zdolność do rozwoju. Wierny rozwój idei często jest zapowiadany w ten właśnie uprzedzający sposób.

Newman podaje kilka przykładów antycypacji rozwoju. Jednym z nich jest myśl Pawła z Samosaty. Teolog szkoły syryjskiej wypowiadał się jak nestorianin, mimo że żył przed Nestoriuszem, podczas gdy jego ówczesna szkoła miała raczej tendencje ariańskie, a więc przeciwne nestorianizmowi. Niemniej jednak historia pokazuje, że później ta szkoła w dużej mierze poparła nestorianizm⁴⁸.

Przykłady zastosowania antycypacji dostrzega się w nauczaniu pierwszych wieków, w których są już jednak zapowiedzi przyszłych praktyk. Dopiero później rozwinęły się w to, co znamy dzisiaj. Przykładami są: relikwie, powołania do dziewictwa w Kościele, kult świętych i aniołów, miejsce Najświętszej Maryi Panny⁴⁹.

Nie należy się zatem dziwić, kiedy odkrywa się samoorganizację chrześcijaństwa różniącą się od tej z czasów Kościoła pierwotnego, o ile znajdujemy zapowiedź tendencji, które rzeczywiście zrealizowały się w historii. Te oznaki są mniej lub bardziej wyraźnymi wskazówkami, że dokonany rozwój był uzasadniony.

2.6. Zachowawczy stosunek wobec przebytego rozwoju

W omówieniu szóstej oznaki rozwoju Newman definiuje prawdziwy rozwój:

jako taki, który jest zachowawczy wobec przebiegu poprzednich procesów rozwojowych i który sam jest w rzeczywistości tym poprzednim i ponadto czymś jeszcze: jest to pewien naddatek, który wyjaśnia a nie zaciemnia, który podkreśla, a nie poprawia cały zespół myśli, z jakiego się wywodzi⁵⁰.

Każda sprzeczność z tym, co zostało rozwinięte w historii, jest jasnym znakiem wypaczenia.

⁴⁸ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 192.

⁴⁹ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 363–378.

⁵⁰ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 193.

To stwierdzenie budzi kilka refleksji, których Newman nie wyraża wprost. Wydaje się, że nie wystarczy tylko nie przeczytać temu, co zostało osiągnięte. Zachowanie przeszłości powinno wykluczać wszelkie wytarcie z pamięci. Jeśli idea ma zachować równowagę gwarantującą rozwój, należy uwzględnić wszystkie jej przesłanki. Rzeczywiście były okresy w historii chrześcijaństwa, gdy zapomniano lub zaniedbano pewne podstawowe przesłanie, jak na przykład darmowość zbawienia w Jezusie Chrystusie, czego jedną z konsekwencji była reformacja. Nie wystarczy więc nie przeczytać przeszłości, lecz depozyt wiary musi być nieustannie podtrzymywany w pamięci⁵¹.

To powiedziawszy, sama działalność nauczycielska Chrystusa ciągała za sobą pewien rodzaj rozeznania doktrynalnego, interpretacji, w ramach których niektóre rzeczy zostały zmienione: są fragmenty Starego Testamentu, których sens został zmodyfikowany przez Chrystusa lub zakwestionowany (np. kwestia rozwodu). Wydaje się zatem, że pewna nieciągłość jest możliwa, ale raczej tylko w początkowym etapie przyjmowania Objawienia w czasach apostoelskich.

Szacunek wobec przeszłości przejawiający się żywą pamięcią wydaje się zatem niezbędny, podobnie jak rozeznanie i interpretacja żywej Tradycji.

Zastosowanie tej noty wymaga przykładów rozwojów, które zachowują wszystkie swoje wcześniejsze etapy. Chcąc być zwięzłym, Newman skupia się przede wszystkim na przykładzie pobożności maryjnej, by pokazać, że jej bogactwo nie odbiera niczego kultowi Boga. Istnieją różnice między językiem używanym do czczenia Matki Bożej a tym, który stosuje się do adoracji Stwórcy i Zbawiciela. Prezentacja ówczesnych modlitewników pokazuje, że nabożeństwo do Maryi nie jest mylone z czcią należną Bogu samemu⁵².

51 Sposób wypowiedzenia doktryny pozostanie na zawsze zależny od historii. Według Congara ojcowie Kościoła wymyślili język doktrynalny, którym będziemy posługiwać się na zawsze. Zob. Y. Congar, *La tradition et les traditions: essai théologique*, s. 200. Niemniej jednak według Bernarda Sesbouë'go język twierdzeń doktrynalnych pozostanie na zawsze do udoskonalenia. Zob. B. Sesbouë, *Hors de l'Église*, s. 321, 370.

52 Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 384–393.

2.7. Niewyczerpana energia

Ostatnia cecha prawidłowego rozwoju podkreśla jego żywotność. Żywa idea kontynuuje swoją drogę, organizuje inne idee, nie zatrzymuje się. Jej żywotność jest trwała. Natomiast wypaczenie prowadzi ideę ku jej schyłkowi. Radykalne wypaczenie powoduje nagłą śmierć; lekkie zepsucie spowalnia upadek idei.

Dla Newmana żywotność chrześcijaństwa jest oczywista.

Kiedy rozważamy ciąg stuleci, w których istnieje system katolicki, a więc surowość prób, jakie przeszedł, nagłe i prawdziwe zmiany, jakie następowały w nim samym i na zewnątrz niego, ustawiczną aktywność umysłową i zdolności intelektualne jego przedstawicieli, entuzjazm, jaki rozpalał, gwałtowność polemik prowadzonych przez jego wyznawców, siłę ataków, jakie przeciw niemu kierowano, wciąż wzrastającą odpowiedzialność, do której zmuszony był przez ustawiczny rozwój dogmatów — stwierdzamy, że jest niepojęte, aby mógł nie załamać się i nie zatracić, gdyby był wypaczeniem chrześcijaństwa⁵³.

W kilku akapitach Newman żywo opisuje historię znacznych trudności, z jakimi musiało się zmierzyć chrześcijaństwo. Teolog posługuje się nawet metaforami biblijnymi: „Przeszliśmy przez ogień i wodę” (Ps 66, 12); uczniowie Chrystusa rzeczywiście stąpali po węzłach, pili truciznę i nic im się nie stało (Mk 16, 18). Żadna herezja nie byłaby w stanie przetrwać takich prób. Pomimo swojego doniosłego stylu Newman zdaje sobie sprawę, że były okresy, w których Kościół był słaby i bierny, ale zawsze potrafił przebudzić się na nowo⁵⁴.

Ta ostatnia cecha rozwoju ma charakter bardzo ogólny. Jest raczej łatwa do dostrzeżenia w dużej skali, jak np. osiemnaście wieków historii, ale byłaby trudniejsza do zastosowania w węższym ujęciu, np. pięćdziesięciu lat, gdyż trudno jest odróżnić upadek od uśpienia w przypadku okresów stosunkowo krótkich.

⁵³ J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 395.

⁵⁴ Zob. J. H. Newman, *O rozwoju*, s. 401.

3. Uwagi końcowe

Celem tego artykułu było przedstawienie myśli Newmana dotyczące teorii prawidłowego rozwoju nauki chrześcijańskiej, ze szczególnym zwróceniem uwagi na jego cechy. Z pewnością pozostaje do uściślenia sposób mówienia o tych cechach. Nie są one dowodami rozwoju, a raczej jego przejawami. Nawet jeśli brać je wszystkie łącznie, aby ich argument miał wzmożoną siłę, to pozostają one jedynie pewnymi racjonalnymi wskaźnikami, że dana nauka jest zdecydowanie czymś więcej niż arbitralnym dodatkiem do doktryny początków.

Choć Newman mówi, że cechy rozwoju niekoniecznie są praktyczne, to można im jednak przypisać podwójną rolę. Z pewnością zmuszają one do zanurzenia się w historii Kościoła, ale dodają też powodów do odważnego i kreatywnego patrzenia naprzód. Stoją zatem na straży wierności, ale mają też funkcję kreatywną. I tak można powiedzieć, że cechy zachowania typu, ciągłości zasad i zachowawczego stosunku do przebytego rozwoju osadzają nas w logice wcielenia, w której Kościół na zawsze pozostanie zależny od zbawczego wydarzenia w Jezusie Chrystusie. To zwrócenie ku historii ma właśnie za zadanie zachowanie wierności depozytowi wiary. Ale prawdziwy rozwój ma też cechy zdolności przyswajania, uprzedzania rozwoju i niewyczerpanej żywotności, które powinny motywować wierzących, szczególnie pasterzy i teologów, aby depozyt wiary pozostawał zawsze żywą Dobrą Nowiną, aktualną i przemieniającą osoby i społeczności. Zatem te dalsze trzy cechy zachęcają chrześcijan do kreatywności w rozumieniu i przekazywaniu wiary. We wszystkim tym teologia i spekulacja będą odgrywały istotną rolę, o czym przypomina logika jako równoprawna i konstytutywna cecha rozwoju.

Trudność związana ze zmianami w chrześcijaństwie na przestrzeni dziejów – problem, który tak bardzo zajmował Newmana, znajduje zatem u niego w pewnym stopniu swoją odpowiedź. W chrześcijaństwie nie może być innych zmian, chyba że w celu potwierdzenia lub aktualizacji doktryny. Słuszne zmiany muszą zawierać w sobie cechy autentycznego rozwoju. W ten sposób to, co było obecne na początku Objawienia, zostanie w sposób pogłębiony przekazane aż do końca.

Zastosowanie koncepcji Newmana do współczesnych pytań teologicznych byłoby dalszym użytecznym krokiem badawczym, który przekracza jednak ramy niniejszego artykułu. W ten sposób można by analizować zagadnienia teologiczne podejmowane po Newmanie, celem rozwinięcia ich lub sprawdzenia poprawności ich rozwoju⁵⁵, albo zastanowić się, czy istnieją jeszcze inne cechy rozwoju doktrynalnego. Pole do dalszych badań pozostaje otwarte.

Bibliografia

- Artemiuk P., *Renesans apologii*, Płock 2016.
- Bouyer L., *Newman. Sa vie. Sa spiritualité*, Paris 1952.
- Butler S., *The catholic priesthood and women: A guide to the teaching of the Church*, Chicago 2007.
- Chadwick O., *Newman*, Paris 1989.
- Colin P., *L'audace et le soupçon. La crise du modernisme dans le catholicisme français: 1893–1913*, Paris 1997.
- Congar Y., *Je crois en l'Esprit Saint*, t. 2, Paris 1980.
- Congar Y., *La tradition et les traditions: essai historique*, Paris 1960.
- Congar Y., *La tradition et les traditions: essai théologique*, Paris 1963.
- Firmin A. (Loisy A.), *Le développement chrétien d'après le cardinal Newman*, „Revue du Clergé Français” 1er décembre 1899, s. 5–20.
- Newman J. H., *Apologia pro vita sua*, Genève 2003.
- Newman J. H., *Essai sur le développement de la doctrine chrétienne*, Genève 2007.
- Newman J. H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, Warszawa 2004.
- Poulat E., *Critique et mystique. Autour de Loisy ou la conscience catholique et l'esprit moderne*, Paris 1984.

⁵⁵ Przykładem może być odpowiedź Sesboüé'go na krytykę wolności religijnej w deklaracji *Dignitatis humanae* przez abp. Marcela Lefebvre'a. Choć autor nie odwołuje się bezpośrednio do Newmana, to w jego argumentacji bez trudu można znaleźć zastosowanie cech zachowawczego stosunku wobec przebytego rozwoju (choćby poprzez liczne cytaty z Justyna, Ireneusza z Lyonu, Tertuliana, Laktancjusza, Cypriana, Atanazego, Bazylego, Ambrożego czy też Gelazjusza), ciągłości zasad, zachowania typu i uprzedzania rozwoju. Zob. B. Sesboüé, *La doctrine de la liberté religieuse est-elle contraire à la révélation chrétienne et à la tradition de l'Église?*, „Document Episcopat” no 15, octobre 1986, s. 1–19.

Sesboüé B., *Hors de l'Église pas de salut*, Paris 2004.

Sesboüé B., *La doctrine de la liberté religieuse est-elle contraire à la révélation chrétienne et à la tradition de l'Église?*, „Document Episcopat” no 15, octobre 1986, s. 1–19.

Sobór Watykański II, *Konstytucja Dei verbum*, 18.11.1965.

Vidler A., *A variety of catholic modernists*, Cambridge 1970.

Polonia Sacra

- 7 **Ryszard Hajduk CSsR**
Boredom in listeners as a challenge for preachers of the word of God
- 29 **Tomasz Bierzyński**
Proclaiming the truth about marriage in the AI era: An empirical study of the conformity of chatbots with premarital teaching from the decree of the Polish Bishops' Conference
- 53 **Henryk Sławiński**
The four components of a speech (sermon)
- 75 **Łukasz Lipiński**
The Bible between psychology, exegesis, and theology: Jordan Peterson, Nicholas T. Wright, and Scott Hahn as interpreters of Scripture in the digital space
- 95 **Jerzy Swędrowski**
The Word in the penitential service for the formation of conscience
- 109 **Łukasz Filipiuk OSPPE**
The contextual character of the Jasna Góra Appeal
- 129 **Andrzej Draguła**
St. Augustine's concept of homiletic plagiarism and the challenges of artificial intelligence
- 153 **Stanisław Witkowski MS**
The passive dimension of apostleship (1 Cor 4:9–13; 2 Cor 4:7–12)
- 171 **Jacek Mleczo**
The characteristics of authentic development of doctrine according to John Henry Newman

